

Imágó Budapest

ISSN 2062–5383

9. évfolyam, 2. szám, 2020 GYEREKEK PSZICHOANALÍZISBEN

Főszerkesztő:

Borgos Anna

A szerkesztőség tagjai:

Erős Ferenc, Gyimesi Júlia, Kovai Melinda, Kovács Anna, Kőváry Zoltán, Lénárd Kata, Papp-Zipernovszky Orsolya

Szerkesztőbizottság:

Ajkay Klára, Békés Vera, Bókay Antal, Csabai Márta, Erdélyi Ildikó, Hárs György Péter, Székács Judit, Vajda Júlia

Jelen számot szerkesztette:

Vajda Zsuzsanna

E számunk megjelenését az

Nemzeti Kulturális Alap
támogatta.

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:

imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>

A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Facebook: <https://www.facebook.com/ImagoBudapest>

© Imágó Egyesület, 2020

2020/2.

GYEREKEK PSZICHOANALÍZISBEN

TARTALOM

BEVEZETÉS (*Vajda Zsuzsanna*) 3

TANULMÁNYOK

Bókay Antal: A gyermek Ferenczi Sándor metapszichológiájában 6

Vajda Zsuzsanna: A vadon gyermekei. Róheim Géza a gyermekkori fejlődésről a terepmunkák tükrében..... 18

Nick Midgley: Anna Freud és a Hampstead Háborús Gyermekekotthonok – a közvetlen gyermekmegfigyelés szerepe a pszichoanalízisben (ford. Székely Zsófia) 38

MŰHELY

Halász Anna, Alpár Zsuzsa: A gyerekpszichoanalízis Magyarországon 61

Szabó Dóra: Egy „harcos humanista” pályaképe: György Júlia gyógyító pedagógiája 74

ARCHÍVUM

Lévyne F. Kata: Psychoanalysis a pedagógiában 89

RECENZÍÓ

Judith Dupont: Kézikönyv nehéz szülőkkel rendelkező gyermekek számára (*Weiszborg Anna*) 96

ENGLISH SUMMARIES 99

E SZÁMUNK SZERZŐI..... 102

Bevezetés

Az *Imágó Budapest* folyóirat az elmúlt évtizedben számos aktuális és érdekes témával kapcsolatban mutatta be a pszichoanalízis nézőpontjait. E számunk egy feltehetőleg szintén nagy érdeklődéssel övezett téma köré szerveződik: ezúttal a pszichoanalízis gyermekkori fejlődéssel kapcsolatos elképzeléseiből, illetve a gyakorlati alkalmazásra irányuló kísérletekből szemezgettünk az olvasó számára.

Számos társadalmi és kulturális körülmény táplálta a gyermekkori fejlődés iránti érdeklődést a 19-20. század fordulóján. A mai fejlett országokban a javuló életkörülmények következtében csökkent a csecsemőhalandóság, majd hamarosan a családokban nevelkedő gyermekek száma is. A városiasodó társadalmakban a szülők egyre nagyobb tudatossággal tekintenek a nevelésre, ami ezzel egyidőben foglalkozássá is válik azáltal, hogy a gyerekek életük első évtizedében iskolába járnak. A pedagógia kezdetektől fogva a pszichológia legnagyobb megrendelője: a gyerekekkel hivatásszerűen foglalkozó tanárok, tanítók körében egyre határozottabb az igény a fejlődéssel, neveléssel kapcsolatos korszerű ismeretek, tényszerű tudás iránt.

A pszichoanalízis nevelésben való alkalmazhatóságához így a kezdetektől nagy remények fűződtek. Eltérően a másik két „nagy iskolától”, a behaviorizmustól és az alaklélektantól, a pszichoanalízis eleve gyakorlati tudományként született. Mindemellett olyan, a nagyközönséget az érzékelés lélektanánál sokkal inkább érdeklő témákkal foglalkozott, mint az egyéniség, a tudat és az én, és a gyermekkori fejlődésről is határozott véleménye volt. Freud fejlődésmodellje szakítást jelentett a gyermekkori fejlődést elsősorban erkölcsi kategóriákban leíró hagyománnyal. A gyerekek nem üres táblaként születnek – hívja fel a figyelmet. Az ember ugyanúgy az evolúció terméke, mint az élővilág más tagjai. Freud szerint a libidó általa feltételezett szerveződésének széles körben ismert állomásai – különös tekintettel az Ödipusz-konfliktusra – biológiai program részei, és egyetemes érvényűek az egész emberiség számára. A folyamat végén a gyerek többé-kevésbé képes lesz uralni ösztöneit – ám valódi tartalmukat elfojtja, azok a tudat számára nem ellenőrizhető utakon törnek felszínre és alakítják az egyéni életet.

De mit jelent, mint jelenthet mindez az alkalmazás számára? A most közölt tanulmányokból bepillantást nyerhet az olvasó az ezzel kapcsolatos elméleti és gyakorlati próbálkozásokba és vitákba.

A hazai olvasó számára a pszichoanalízis pedagógiai alkalmazásának története azért is tarthat számot különleges érdeklődésre, mert ebben fontos szerepet töltöttek be

a budapesti iskola tagjai, ahogyan arra az itt megjelent tanulmányok is többször visszatérnek. Mint az széles körben ismert, Ferenczi az elsők között latolgatja a pszichoanalízis pedagógiai alkalmazásának perspektíváit 1908-ban keletkezett tanulmányában.¹ Reményei szerint a freudi fejlődésmodell alkalmazásával természet-tudományos alapokra helyezhető és tervezhetővé válik a gyermeknevelés folyamata. Írásaiban ugyanakkor – miként Bókay Antal tanulmánya rámutat – egy másik, elvont gyermekkép is megjelenik. Ferenczi munkássága második korszakában eltávolodik korai nézeteitől, bizonyos fókig Freud strukturális modelljétől is. Kései tanulmányaiban a koragyermekkorai traumákat hordozó én jelenik meg a terápiában, a freudi ős-én szinonimájaként: a bennünk élő gyermek konfliktusba kerül a tudattal, a felnőtt léttel.

Nem harmonizáltak teljes mértékben a freudi tanokkal a budapesti pszichoanalitikus iskola etnográfus-analitikus képviselője, Róheim Géza tapasztalatai sem. Róheim 1929 és 1933 között számos kontinensen járt, a nem európai civilizáció körülményei között élő őslakosok életmódjának kutatójaként. Bár Róheim eredeti célja az volt, hogy igazolja a freudi fejlődésmodell egyetemes érvényét az azt vitató más etnográfusokkal szemben, azzal kénytelen szembesülni, hogy az eltérő kultúrákban eltérő lehet a libidófejlődés menete. Munkássága nagy hatással volt a budapesti pszichoanalitikus iskola más tagjaira, egyebek között a nevelés témájában különlegesen értékes gondolatokat megfogalmazó Bálint Alice-ra – olvasható az e sorok írójától származó tanulmányban.

Különleges érdeklődésre tarthat számot Anna Freudnak, a pszichoanalízis gyermekterápiában és nevelésben való alkalmazása úttörőjének ez irányú munkássága és gyakorlati erőfeszítései, amelyeket Nick Midgley, a londoni Anna Freud Központ munkatársa tanulmányából ismerhet meg az olvasó. Apja halála után Anna Freud Dorothy Burlinghammal együtt belevetette magát a második világháború szörnyűségeit megszenvedő gyerekek gondozásába. Felismerte, hogy a gyerekek evakuálása a londoni bombázás idején fizikai biztonságuk érdekében pszichológiai szempontból súlyos következményekkel járt: a szülőktől való elválasztás traumatizáló hatással volt a gyerekekre, elvesztették biztonságérzetüket, a felnőttekbe vetett bizalmukat. Anna Freudnak az utókorra hagyott megfigyelései és tapasztalatai rendkívüli értéket képviselnek a korai fejlődés kutatásában.

Halász Anna és Alpár Zsuzsa tanulmányában a gyermekanalízis két világháború közötti, alig ismert hazai története mellett a „Faludi” működéséről, munkatársairól, az ott kialakuló szakmai szellemről, valamint az ellátásban, a szakmai képzésben játszott szerepéről kaphat képet az olvasó. A Faludiban nyert menedéket a budapesti pszichoanalitikus iskola harmadik nemzedéke: Nemes Livia, Vikár György, Virág Teréz, Klaniczay Sára és mások, akik pótolhatatlan szerepet játszottak a fiatal szakemberek képzésében, szemléletének alakításában.

A második világháború által szétzilált budapesti iskola némi kontinuitást nyert György Júlia munkásságával, amelyet Szabó Dóra tanulmánya mutat be. György Júlia életét a nehezen nevelhető, bűncselekményeket elkövető fiatalok korrekciós

¹ Ferenczi Sándor (1908/1982). Pszichoanalízis és pedagógia. In: Uő: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest: Magvető.

nevelésének szentelte. *A nehezen nevelhető gyermek* című könyve ma is fontos forrásanyag a szakemberek számára. Talán ennél is nagyobb érdeme a jelentős szakmai tudást felhalmozó, sajnos 2008-ban megszüntetett Faludi utcai rendelő létrehozása.

Archívum-rovatunkban újraközöljük Lévyné F. Kata 1935-ös, eredetileg *A Jövő Útjain* című pedagógiai-pszichológiai folyóiratban megjelent cikkét, amely a pszichoanalitikus ismereteket alkalmazó pedagógia két világháború közötti változatos formáiról és tevékenységéről ad képet magyar és nemzetközi téren.

Bálint Alice Párizsban élő, szintén gyermekterápiával is foglalkozó unokahúga, Judith Dupont szarkasztikus hangvételű, magyarul nemrég megjelent könyvéről (*Kézikönyv nehéz szülőkkel rendelkező gyermekek számára*) Weiszburg Anna írt ismertetést.

Reméljük, e számunk is elnyeri olvasóink érdeklődését és figyelmét.

Vajda Zsuzsanna

Bókay Antal

A „gyermek” Ferenczi Sándor metapszichológiájában

Ferenczi Sándor pszichoanalitikus elméletében a gyermek eszméje, fogalma nem fejlődéslélektani értelemben jelenik meg, hanem sokkal inkább egy kulcsjelentőségű metapszichológiai fogalom, a személy antropológiai karakterű komponense és egyfajta pszichoanalitikus ön-olvasat, önismeret képzete is. A „Ferenczi-filozófia” szerint a személyes létezés a megszületés pillanatától (esetleg a fogantatástól) kezdve konfliktusos folyamatként épül ki, az élet-narratíva lényegi meghatározója egy őseredeti gyermeki szembesülése a külvilággal, a Másikkal. E szembesülés relációinak, hatásainak feldolgozása során alakul ki bennünk (a gyermeki burkaként, kontrasztjaként) a „felnőtt”, e konfliktusban formálódik meg a szelf, a karakter, a tünet. Valószínű, hogy ez a gyermeki élet-komponens, akár a tudattalan, univerzális, de elfojtott lét-tapasztalatunk. Jelzik ezt a szelfről író filozófusok (Rousseau, Benjamin, Agamben, Lyotard, hogy csak néhányat említsek), és még inkább a modern írók, költők (Baudelaire, Rilke és sokan mások). József Attila, Ferenczi kortársa így fogalmazta ezt meg: „Mi bánt? Úgy érzem, mintha félnék, / menekülnék, hasáb a vállamon. / A kisgyerek, ki voltam, mégis él még. // A kis kölyök, ki voltam, ma is él / s a felnőttet a bánat fojtogatja;”¹. E gyermek visszaköt minket az én első, legkorábbi formáihoz, a primér nárcizmushoz, és benne a szerelemhez, vagy éppen a melankóliához. Tudjuk, tudta ezt az idézett költő is: „A melankólia a szerelmi szenvedély komor szövedéke” (Kristeva, 2007, 29). A gyermek egyszerre létezik valahol „a tündöklő és törékeny szerelmi idealizációban” és a „törékeny Én-re vetülő árnyékban” (Kristeva, 2007, 29), egyszerre a szerelem és a melankólia őseredetében, mindez megtalálható minden későbbi, akár felnőttkori traumatikus ismétlődésben is.

A gyermek, aki felnőtt létemre, felnőtt létem ellenére bennem lakik, Ferenczi nagyszerű pszichoanalitikus találmánya, metapszichológiai² szempontból valahol ott van, ahol Freud „tudattalanja” vagy „ős-én” fogalma volt, ez a személy lényege szerint

¹ József Attila: Kirakják a fát (1936)

² A metapszichológia fontos fogalom, de itt nincs terem kifejtésére. Ferenczi egy 1922-es előadásában tette ezt meg (Ferenczi, 1936). Ferenczi itt jelzi a metapszichológia animisztikus jellegét, hogy benne a tárgyi tudomány és a lelki fantázia kettőse utraquisztikus (kétoldalú, analógiás) rendszerben jelenik meg.

rejtett, elhárított, elfojtott, de ismétlődő magja. A gyermeki (*infant*³), „amely tud az impotencia fájdalmáról, és a túl kicsi vagyok panaszáról, a másokhoz képest túl későiségről, és aki (ez erőssége) túl korán érkezett, aki tud megszegett ígéretekéről, keserű csalódásokról, kudarcokról és elhagyatottságokról, de akit tud az álmokról, az emlékekről, a kérdésekről, felfedezésekről, konokságról, a szív, a szeretet és a történetek iránti nyitottságról is. A gyermekkor (*infancy*) a lélek olyan állapota, amelyben olyan kérdés lakik, melyre sosem született válasz” (Lyotard, 1993, 148-149). Ez a gyermeki mindenkiben ott lakik, kényelmetlen, zűrös lakótárs, aki otthontalan otthont talál önmagunkban. Ferenczi a pszichoanalízis háttéréből adott gyermek-definíciót, alakított ki gyermek-centrumú terápiás módot, és találta meg önmagában is a gyermeket.

A gyermek-fogalom metapszichológiai háttere – Freud versus Ferenczi

A gyermek-fogalom ilyen átfogó, metapszichológiai pozíciójának megértéséhez legalább röviden át kell tekinteni Ferenczi pszichoanalitikus koncepcióját, egészen pontosan azt a keretet, amely jelzi, hogy Ferenczi milyen irányban olvasta újra a klasszikus pszichoanalízis, azaz Freud rendszerét. A Ferenczi kutatásban (az elmúlt évtizedek Ferenczi „reneszánsza” jegyében) erre már többen tettek kísérletet. Emmanuel Berman jelez egy ilyen Freud/Ferenczi kontrasztot:

„Manapság mindannyian próbáljuk megtalálni utunkat a tekintetben, hogy a fantázia belső világa (Freud), illetve a család és környezet hatása (Ferenczi) hogyan formálja a személyiséget, keresgélünk olyan középponti fogalmak között, mint amilyenek az ösztönök és elhárítások (Freud), illetve szelf-tárgy viszonyok (Ferenczi), vagy olyan terápiás eszközök, lehetőségek mentén gondolkodunk, hogy interpretációk (Freud) legyenek, vagy affektív élmények (Ferenczi) keletkezzenek.” (Berman, 1999, 305.)

Kibővíti ezeket az alternatív párokat (a relációs pszichoanalízis pozíciója felől) Lewis Aron és Adrienne Harris: „Gondolkozhatunk fantáziáról és traumáról, intrapszichikusról és interszjektívéről, áttételről és viszontáttételről, ödipálisról és preödipálisról, analízisről és analitikusról mint szubjektumról és objektumról, anyáról és apáról” (Aron – Harris, 2010, 3). Talán a szempontunkból leginkább használható kontrasztleírás Gianni Guastóé:

1) Kétszemélyes paradigma Freud egyszemélyes modelljével szemben, a relációsság centrális szerepe.

2) A heterogén konfliktusforrásként felfogott nem-kívánt gyermek paradigmája szemben az Ödipusz és a kasztráció konfliktusával.

3) A trauma újrafelfedezése, ellentétben Freud tudattalan fantázia hangsúlyával.

³ A magyarban nincs jó szó erre az életkorra. A „gyermek” túl hosszú időszakot fed le, bőven benne van a látencia időszaka, meg a pubertás is talán. Az „infant” a nem beszélő, tehát egy jóval korábbi gyermekkor. De nem szabad elfeledni, hogy ő az emberi ígérete is, a spanyol és portugál királyi hercegek „infánsok” voltak.

4) A traumatikus eseményekhez kötődő introjekció paradigmája az elfojtásban felépülő tudattalan képzetek gondolatával szemben.

5) A terápia anyai stílusa Freud apai stílusával szemben.

6) A terapeuta elfogadó magatartása a frusztrációs elvvel dolgozó analitikussal szemben. (Guasto, 2011, 337).

Ezek a párhuzamok és ellentétek meglehetősen egyértelműséggel mutatják, hogy mi történt Ferenczi kései pszichoanalitikus gondolkodásában, mi az az új út, amerre valamikor 1928 körül (sőt lehet, hogy némiképp láthatatlanul már jóval korábban, talán már első pszichoanalitikus pillanatától kezdve) elindult, és ahol a gyermek-fogalom centrális szerepe világossá lett számára. A magam szempontjából, immár nem összehasonlításként, hanem Ferenczi antropológiai-pszichoanalitikus alappozíciójának kibontásaként három eszmét, alapfogalmat emlegetnék: Ferenczi egész kései rendszere, minden akciója, terápiája és fogalma egy radikális *relációsság*⁴ mentén épült ki, a reláció analitikus alaptémája, a lélek megbontó-építő megfoghatatlan magja a *gyermek*, és az is világos, hogy a relációs személyes önkonstrukció, a gyermek léte és viszonyai mindig a traumatizálás, a *traumatikus folyamatok* mentén történik.

Relációsság

Köztudott, hogy Freud már munkásságának kezdetén, az *Álomfejtésben*, sőt már korábbi írásaiban is egy nem-kartezianus személy-felfogást alakított ki: kettős, tudatos és tudattalan belső élményrendszerrel, heterogén, konfliktusos pszichés struktúrákkal és dinamikával működő individuumot feltételezett. Ferenczi természetesen teljes mértékben elfogadta ezt, de egy jelentősen új olvasattal egészítette ki: azzal, hogy ez a heterogén, konfliktusos lelki struktúra nem egyszerűen vágy-energiával kapcsolt elfojtott képzetek konstrukciója, hanem (talán Freud ősfantázia gondolatához hasonlóan) a tudattalan *ös-relációk* lecsapódása, a külvilág, a Másik introjektív behatolása, a vele való azonosulás. Vagyis képzet-rendszer helyett Ferenczi *reláció-rendszerről* beszélt. Ez a látszólag absztrakt különbség jelentős eltéréseket hozott a terápiában és az analitikus önismeretében is. Egy interjúban Ferenczi nagyon világosan állítja, hogy eltérő felfogását Freud koncepciójával kontrasztban alakította ki: „Freud műveiben az ember életének első éveiben végbemenő ösztönös dolgokkal foglalkozott. Ezt a rendszert építettem tovább, amikor magát a szerelmi aktust, az emberi lét e döntő momentumát vettem vizsgálat alá.” (Ferenczi, 1928.)

A „szerelmi aktus” eredendő lényege szerint viszony, reláció, amely Ferenczi jelzése szerint forrása, magja a személy megteremtődésének. Gyökere, primér pontja a tudattalannak, amely így nem elfojtott képzetek és kapcsolódó ösztön-energiák

⁴ E szót terminus-értéke miatt nem fordítom magyarra (például viszonyra). Az elmúlt években egy igen erős (és jelentős mértékben Ferenczire építő) „relációs pszichoanalízis” (*relational psychoanalysis*) irányzat született. Tőlük visszaolvasva lehet az elméleti magot megtalálni Ferenczi sokszor implicit törekvéseiben.

komplexumából áll, hanem a születés pillanatától (a születés előtti időtől) kezdődő relációk, introjektált tárgykapcsolatok rendszeréből, pontosabban minden későbbi kapcsolatot, viszonyulást megalapozó, hátterező performatív, cselekvéses működésből. Arról van szó, hogy viszonyokon keresztül hogyan artikulálódik személyként és sorsként a primér ösztönerő (vágy) külvilággal való találkozása. Az interjú rövid mondatából (és persze Ferenczi kései írásaiból) meglehetősen világos, hogy Ferenczi a „tudattalant” mint „szerelmi aktust” a személyes lét rejtett, dinamikus megalapozó relációját értelmezi. Ha a kései Ferenczi írásai felől olvassuk a korábbi időszak munkáit, az is egyértelmű, hogy a relációsság gondolata már kezdettől fogva megalapozó szerepű, elsősorban a Ferenczi által kialakított introjekció-projekció fogalompáron keresztül. Ezt az introjektív fázist elemzi Ferenczi „A valóságérzék fejlődésfokai” című 1913-as tanulmányában is. A „szerelmi aktus” persze igen sokrétű és bonyolult narratívát fed, mert ez a szerelem egyszerre traumatikus, azaz megbontó, és kiteljesítő, építő. E kettősség Ferenczi pszichoanalízisében antropológiai (azaz karakteresen az emberi létezéshez tartozó) két sors-építő jellemző. Az ő-szerelem (szerelmi aktus) természetesen az anya-csecsemő kapcsolat, ezen keresztül lép be, tör be majd a csecsemő-külvilág reláció (ez az a bizonyos valóságérzék). Ebben az értelemben „szerelmi aktusok” (és a gyermeki ismétlődéséhez vezető) lehetnek a kifejezetten traumatikus, akár jóval későbbi életesemények, a bármely életkorban történő szexuális erőszak vagy az akármikori agresszív bántalmazás. A reláció tehát belsővé vált, introjektált, heterogén aktivitás, egyszerre integrál és megbont, konstruktív és dekonstruktív aktus.

A relációsságnak két terepét, léterületét jelzi Ferenczi. Az egyik, amiből a kései írások oly gyakran indulnak ki, a *terápiás kapcsolat*. Az analitikus és analizált terápiás története ismétli, újra-megalkotja a megalapozó és megbontó relációkat, az építő kötődéseket és a traumákat is. A másik relációs terület egzisztenciális: a szeretés (a gyengédség) és egy általános értelemben vett külvilági kényszer, behatolás (a szenvedély) megtörténései az élet-narratívában és introjekciója a személybe. Ferenczi pszichoanalízisében centrális szerepet kapnak (gyakran bináris jellegű) relációs természetű fogalmak, fogalompárok. Ilyen az introjekció-projekció, az áttétel-vizontáttétel, a gyengédség és szenvedély, a gyermek és felnőtt, illetve az egyirányú és kölcsönös analízis.

Ferenczi relációs szelf-fogalma

A személy, a szelf sohasem fix struktúra, hanem folyamatosan változó, alakuló természetű, a személy élet-narratíváját megteremtő relációkból épül, nem konstatív struktúra, hanem performatív természetű folyamat, olyan, amely a teljességből, a prenatális anya-gyermek kapcsolatból indul, de feloldhatatlan akadályokkal szembesül. Julia Kristeva utal erre, „az egyén processzuális természetére”, ahol a *process* kifejezés események, aktusok és reakciók heterogén, dekonstruktív megtörténéseire mutat rá, abban az értelemben, ahogyan azt Franz Kafka használja *A per* című regényében. A mű eredeti címe *Der Prozess*, a relációban lévő szelf létrejötté ott valóban valamiféle perbe fogás, egy traumatikus, megfoghatatlan relációba

keveredés történik, a belső affektusok és a külvilág elválaszthatatlanul keveredik, és a külső behatás, a „valóság” érzékelése azonosuláson keresztül introjektálódik. Jellemző példa Ferenczi *Klinikai naplójából* az R. N. esetről szóló bejegyzés:

„Az »individuum« [...] a következő részekből áll: a) legfelül egy cselekvőképes élőlény pontosan, talán túl pontosan is szabályzott működéssel; b) emögött egy lény, aki nem akar hallani többé az életről; c) emögött a meggyilkolt én, a korábbi lelki szenvedések hamva, amelybe minden éjjel lángot lobbant a fájdalom tüze; d) maga ez a fájdalom, mint egy elkülönített, tartalom nélküli és tudattalan affektushalmaz, az eredeti ember maradéka.” (N⁵, 40.)

Ferenczi négy réteget említ, ezek nem általános strukturális rögzülések (mint a tudattalan, tudatos, tudatelőtt), hanem egy bizonyos személy viszonyainak rögzülései, olyanok, amelyek a terápiában ismétlődve jelennek meg. A felső réteg a felnőtt, a többi réteg az e felszín alatt működő eltérő traumatikus tendenciák, megőrzött, elfelejtetetlen és ismétlődő relációs emlék-komplexek, le egészen a lélek nélküli testi folyamatokig. E példában is jól érzékelhető, hogy az élet-narratívát meghatározó emlékfolyamok a felnőtt felszín mögött a gyermeki léthez kapcsolódnak. R. N. megőrizte, újra és újra megszenvedte a gyermeki traumákat.

Ferenczi ilyen személystruktúrája, topográfiája meglehetősen eltér a klasszikus freudi modelltől, attól az én-pszichológiai koncentrációjú változattól, amelyben ös-én, felettes-én, én hármásban gondolkodik a pszichoanalitikus. Ferenczi rendszere egy traumatikus koragyermekkor eseményeinek beíródása szerint gondolja el, fedezi fel a személy komponenseit, egy sajátos, éppen ebben a terápiás kapcsolatban megformálódó topográfiát dolgoz ki. A négy rétegből az első a felnőtt, a pszichikus struktúra többi helye pedig a gyermeki traumatikus forrású artikulálódása.

Abszolút háttérben, genezisénel az „organizáló életösztönök (»Orpha«)” található, „ez a fragmentum játssza az őrangyal szerepét”, ez az eleve adott, az anyai eredetből, megszületés előtti ölelésből hozott gyengédség terepe. Ezzel szemben a másik pólus a halál, azaz a halálösztön érvényesülése „a lelki élet teljes széthullása”, a valóság fragmentáló, elárasztó, szenvedélyes, behatoló folyamata.

Lényeges, hogy ez a traumatikus nyomokból és összeolvadás-élményekből megformálódó személyesség folyamatszerű, a terápiában és/vagy az életben történő visszafordulások nem fix lelki struktúrát jeleznek, hanem aktiválódások, rávetítések, azaz az elsődleges folyamatok működése során a személy állandó alakulásban, ön-alakításban, benyomások által alakíttóságban él.

A sorozatnak van egy másik iránya is, a négy réteg a tudatos, az én-szerű, szellemi szintje felől jut el a testi, a szomatikus, a tiszta értelem nélküli energia, affektus szintjére. A személy topográfiája, az előbb említett folyamatszerűségéből következően, nem fix (tehát nem olyan, mint az ös-én, én, felettes-én), hanem a terápiás munka (reláció) során bontakozik ki, és adott esetben meg is változik, lehet több réteg, bizonyos rétegek eltűnhetnek, a személyesség rendszere a relációk (a korai traumatikus kapcsolatok, illetve a mostani terápiás kapcsolat) mentén aktívan alakul. A sajátos topográfia két rendszeresen visszatérő fix réteget, lelki helyet jelöl meg, a

⁵ Ferenczi, 1932. A *Klinikai napló* idézeteit N + oldalszám formában adom meg.

felőtt első, legfelső, azaz a terápiás szituációban közvetlenül elérhető topográfiai szintje mellett a többi réteg mind gyermeki, infantilis sors-réteg. Ezek a képzetek *nachträglich* módon, az utólagosságban formálódnak meg, helyettesítő történeteket és képzeteket, ún. autoszimbolikus, önmegjelölő eseményeket hoznak létre, amelyekre Ferenczi többféle metaforikus-allegorikus szót is kiötölt: ilyen az *Orpha*, a „bölcse csecsemő” vagy egyszerűen a „gyermek”, a német *Kind* szó.

A gyermek hármassá aktiválása

A gyermek gondolata, a gyermeki szexualitás sajátos természete, szerepe persze a pszichoanalízis születésétől kezdve jelen van. Még a pszichoanalízis előtt, annak kezdeteként az ún. csábítás-elmélettel (én inkább abúzus elméletnek mondanám) Freud feltételezte, hogy egy gyermekkori szexuális támadás, abúzus nyomán e korai élmény, emlék destabilizáló módon integrálódik a felnőtt életbe, személyiségbe. Az abúzus trauma a lelki betegségek univerzális okaként értelmeződött, azaz Freud ebben (a patológikus esetekben) feltételezett egy rejtetten megmaradt gyermeki mozzanatot. Tudjuk, a csábítás-elméletet Freud igen gyorsan feladta, a külvilági behatás helyett a fantázia szerepét kezdte hangsúlyozni

A pszichoanalitikus elmélet kiépülése idején, elsősorban a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* (1905) című könyvében Freud kidolgozza a gyermeki (infantil) szexualitás jellemzőit: „ez polimorf perverz, autoerotikus, képzetek és fantázia nélkül működik” (Van Haute – Geyskens, 2004, 71), és kialakítja az Ödipusz-komplexus fogalmát. Ez a kétségtelenül gyermeki pozíció azonban a felnevelkedés során felszámolódik, integrálódik a felnőtt létbe. A legjelentősebb lépés ebben az átalakulásban az 1924-es, „Az Ödipusz-komplexus eltűnése” című esszé (Freud, 1995, 184-192), melyben feltételezte, hogy a gyermeki szexualitás elfojtódik, vagy feloldódik a látencia időszakában, a gyermek integrálódik a felnőtt világba, és a felnőtt szexualitás átveszi a személy feletti hatalmat. Ebben lényeges különbség volt Freud és Ferenczi között. Ferenczi kettős értelemben tért el Freudtól. Egyrészt azt állította, hogy a preödipális és ödipális szexualitás, az ezek nyomán képződő személy-komponens nem tűnik el, hanem egy heterogén, gyakran romboló relációs másként megőrződik. Másrészt a gyermeki létet Ferenczi lényege szerint traumatikusnak gondolta, az elfojtástól eltérő mechanizmusok érvényesülését feltételezte.⁶ E két jellemző, a traumatikusság és a megőrzött gyermeki lét-viszony az individuum antropológiai karakterének meghatározó mozzanata marad nála.

Ferenczi gyermek-fogalmának részletezése előtt még két jellemző vonást, megközelítési irányt kell röviden említeni. Az egyik az, hogy Ferenczi gyermek-fogalma nem tényleges gyermekmegfigyelésén alapul („magam gyermekek analízisével nagyon keveset foglalkoztam”, mondja Ferenczi a „Felnőttek »gyermekanalízise«” című tanulmányában [Ferenczi, 1982, 411]), hanem a terápiában

⁶ Freud és Ferenczi trauma-felfogásáról részletesebben írtam (Bókay, 2020), most ennek tárgyalására nincs terem.

és az önismeretben megtalált, visszakövetkeztetett, „utólagosan” kidolgozott gyermekről van szó.

A másik lényeges kérdés az, hogy Ferenczi kései gyermek-fogalma *nem fejlődéslélektani*. Ez azért fontos, mert a pszichoanalízis korai korszakában (Karl Abraham mellett) Ferenczi volt az egyik legjelentősebb kidolgozója a fejlődési szakaszok elgondolásának, egyfajta pszichoanalitikus fejlődéslélektan megalapozását végezte el. Negyven évvel később Jacques Lacan éles kritika alá vette ezeket a fejlődés-lépéseket:

„Abraham és Ferenczi megpróbálta leírni azt, hogy hogyan fejlődik az én a libidóhoz kapcsolódásának tükrében. [...] Freud támaszkodott is arra a tanulmányra, amit Ferenczi publikált a valóságérzékről. Nagyon gyenge írás. Ferenczi volt az egyik, aki beültette a híres stádiumok ötletét mindenki fejébe.” (Lacan, 1988, 127.)

Később a szemináriumban Lacan dühödten minősíti Ferenczi tanulmányát meglehetősen butának, és valahol őt teszi felelőssé a későbbi én-pszichológia felé fordulásért. Azt írja, hogy Ferenczi egyenesen félrevezette Freudot, mert az igazi freudi intenció, Lacan szerint, nem a fejlődési vonal leírása volt, hanem az utólagosság (*Nachträglichkeit*) működésének a megértése, egy olyan strukturálódási folyamat, amelyben az individuuum élettörténete, a személy időbeli alakulása nem a kronológia egymásutánjában, hanem a későbbi eseményeken keresztül lett volna érthető (Barzilai, 1999). A vita lényege az, hogy Lacan tagadja a felnőtté válás vezető koherens fejlődés gondolatát, feltételezi, hogy a későbbi konstrukció, egy későbbi képzet vagy tapasztalat utólagosan újraírja, torzítja és újjáteremti a korábbi eseményeket. Ezek nem fejlődési lépések, hanem folyamatosan megőrzött, és újra meg újra cselekvésbe forduló lelki struktúrák.

Lacannak (legalábbis részben) igaza lehet az 1913-as Ferenczi-tanulmány kapcsán, azonban nem vesz tudomást arról, hogy a '20-as évek végén Ferenczi már eltávolodott saját 1913-as pozíciójától, és úgy kezdett el gondolkodni a gyermekkorról, mint a szelf folyamatosan fennálló komponenséről, egy belsővé tett viszonyról. Freud a személy kialakulását egyre inkább a preödipális testi alakulás ösztönbiológiai hátterére és az Ödipusz komplexum felszámolásának folyamatára építi, Ferenczi viszont eltávolodik saját fejlődéstani elképzeléseitől. Jellemző, hogy 1926-ban ír egy abszolút kiemelkedő (bár a szakirodalomban ritkán emlegetett) tanulmányt „A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája” címmel (Ferenczi, 1926, 35-47), amelyet expliciten „A valóságérzék fejlődésfokai” újragondolásának tekint.⁷ Minden történeti, fejlődéslélektani elemet kivesz, és az életösztön/halálösztön kettősre, illetve Freud „Tagadás” című írására építve megkísérli az általános, nem fejlődéslélektani gyermeki, infantilis lelki konstrukció leírását. Így aztán bizonyos alapvető értelemben a gyermek-fogalom a kései Ferenczinél logikájában párhuzamos a későbbi lacani elgondolással. De ellentétben Lacannal Ferenczi úgy vélte, hogy a személy nem annyira, vagy nem elsősorban lelki struktúra, jelölő rendszer, hanem folyamatos kölcsönkapcsolat, aktív

⁷ Sajnos a magyar fordítás címe nem tartalmazza az eredeti alcímet, amely jelzi, hogy ez előrelépés a valóságérzék íráshoz képest: „Das Problem der Unlustbejahung (Fortschritte in der Erkenntnis des Wirklichkeitssinnes)”.

interakció alapján létezik, és feltételezte, hogy ez a tudattalanba integrálódott gyermek és a külvilág (azaz a felnőtt) között történik meg és ismétlődik újra és újra. Ily módon az emberi szelf nem struktúra, hanem egy processzurális cselekvési sor, az életben, a terápiában ismétlődő aktivitás.

Ferenczi három szempontból, mondhatnám, három lét-szinten hozza be a gyermek fogalmát:

- Egyrészt, elsőnek mindig a *terápiák* tapasztalatában, ez az, amit Ferenczi „két-gyermek analízisnek” nevez (lásd a *Klinikai naplóban*). A terápiás aktivitásban ez az identifikáló (az analizáltat introjektáló) analitikus szerep volt, a kölcsönös analízis elve és gyakorlata.

- Másrészt egzisztenciális értelemben, mint a személyes létezés komponenséről beszél az *elméleti* tanulmányokban. Ilyen az 1929-es „A nem kívánt gyermek és halálöszöne”, az 1931-es „Felnöttek »gyermekanalízise«” és végül a legkomplexebb megfogalmazás: az 1933-as „Nyelvezavar a felnöttek és a gyermek között”. A pszichoanalitikus elméletben, antropológiában pedig a freudi elfojtott, tudattalan fantáziavilággal szemben Ferenczi a trauma, azaz egy elsődlegesen külső-belső, gyengédségbe szenvedéllyel behatoló aktivitás személy-teremtő szerepét hangsúlyozta.

- Harmadrészt a gyermeki igen jelentős *önismereti* tapasztalat Ferenczi számára, erről sokat ír a *Klinikai naplóban*. A „Felnöttek »gyermekanalízise« Freud 75. születésnapján Bécsben” című tanulmányát például Freud (a kritizált apa-figura) jelenlétében mondja el, ennek az elején, némi háritással (hisz nem németül, hanem franciául mondja), önmagát nevezi a pszichoanalízis „enfant terrible”-jének, ő maga a gyerek, méghozzá a rossz (traumatizált/traumatizáló) gyerek.

Talán a legfontosabb tanulmány, amelyben Ferenczi a gyermek-felnött relációjú radikálisan új szelf-fogalmat behozza, pontosan ez: az 1931-es „Felnöttek »gyermekanalízise«”⁸. A kezdőpont itt is a terápia, ahol az analizált egyfajta gyermeki pozícióban („játékba”) kapcsolódik be az analitikussal, az analitikus feladja hagyományos, szabályszerűen szemlélődő attitűdjét („az analitikus hűvösen várakozó hallgatását”) (FGy, 414), és ő maga is visszalép a gyermeki szintre, a viszontáttétel követi, tükrözi az áttételes viszonyt. Ferenczi példája szerint az analizált:

„Egyszerre átkulcsolja a nyakamat, és a fülemben suttogja: »Te, nagyapa, félek, hogy gyerekem lesz.« Erre egy, azt hiszem, szerencsés ötlettel, ahelyett, hogy az indulatáttételre utaltam volna, hasonló suttogó hangon viszonyoztam a kérdést: »Igen, de mért gondolsz erre?« Amint látták, belementem egy *játékba*, amelyet kérdés-felelet játéknak nevezhetnénk” (Ferenczi, 1982, 415). E játékok – mondja Ferenczi – sok mindent tartalmaznak a gyermekkor rejtett, komoly valóságaiból.” (FGy, 416.)

Ferenczi világosan látja, hogy a trauma nem egy emlék, hanem sokkal inkább ismétlés, és mivel így az azt követő emlékezés csak másodlagos (és ezzel határozottan Freud elgondolásával ellentéteződik), Ferenczi taktikusan hozzáteszi Freud gondolatát,

⁸ Az idézetek helyét FGY + oldalszám formában a főszövegben adom meg.

hogy „Freudnak igaza van, amikor arra tanít, hogy az analízis diadala, ha sikerül az öntudatlan ismételtetést emlékezéssé alakítani” (FGy, 418). Közben az egész tanulmány arról szól, hogy ez nem lehetséges, mert a gyermek állandóan és kiirathatatlanul bennünk van, és csak a cselekvésszerű ismétlés, és ebbe a gyermeki kapcsolatba, relációba való analitikus beépülés, a gyermekivel való azonosulás az, ami gyógyítani tud.

A gyermek egyfajta aktuális jelenlét a terápiában, és e „gyermek kedélyi kifejezőmozgásai, a libidinózusak is, alapjában gyöngéd anya-gyermek viszonyra ütnek” (FGy. 419). A hagyományos analitikus szituáció nem illik a relációba, és ha mégis megjelenik, akkor „megcsaltnak érzi magát a beteg, mint valamely elhagyott gyermek, önmagával kezd el játszani [...], az elhagyatottság a személyiség hasadását vonja magával” (FGy, 422). Összefoglalva: Ferenczi egy „nárcisztikus önhasadásról” beszél, egy „autoszimbolikus önérzékelésről” (FGy, 423), amelyek mind egy korai ödipális előtti primer nárcisztikus konstrukcióba illeszkednek. A gyermek mindhárom fenti pozícióban (a terápiában, az életben és Ferenczi személyében) folyamatosan a trauma destrukciójában létezik, a trauma egy szenvedélyes behatolás, maga „a jellemalakulás is igen erős infantilis traumák távoli következményének tekinthető”. (FGy, 432.) Egy identifikáción (azaz introjekción) keresztül megteremtődött primer nárcisztikus esemény, egy mindig titokban lefutó történet ez, amely alapozóbb, eredetibb, mint a tudattalan elfojtott képzei, metapszichológiai szempontból Freud öselfojtásához kapcsolható. Nem fejlődéslélektani, hanem strukturális jelenség, mely egyfajta *nachträglich* folyamatban újra és újra artikulálódik. Az infantilis, a gyermeki ebben az értelemben maga a tudattalan, csak nem tárgyképzetekből, hanem megállíthatatlanul és megfejthetetlenül ismétlődő eseményreprodukcióból épül fel. Nem gyermek-kép, hanem gyermeki viszony, gyermeki aktivitás, gyermeklét, mely konfliktusos viszonyban van a tudatossal, a felnőtt-léttel. Személyünk, ittlétünk a felnőtté válásban is folyamatosan, elkerülhetetlenül gyermeki.

A traumatikus múlt (és ugyanígy a traumát ismétlő terápia) azonban a személyes énből inskriptív, mintegy tárgyilag bevésődött nyomokat rögzít. És Ferenczi mintha ebben a naplóbejegyzésben saját élményéről beszélne, „emlékmaszkokról” (N, 126), arról, hogy a „külső testnek mintegy a *fényképe*” formálódik meg benne, „mihelyt gyengeségemet belátva visszavonulok, eltűnök” (N, 126). Ez az esszenciális nárcisztikus tükör működése, a szelf traumatikus hasítottságának megformálódása: „Miért utánozza a megrémített ember félelmében annak arcvonásait, aki megijesztette? Az *emlékmaszk* talán mindig az Én egy részének átmeneti vagy tartós elhalála árán keletkezik. Eredetileg sokkhatás. *Imitáció varázslat?*⁹ Az emlékezet tehát az Én *sokkhegeinek* a gyűjteménye.” Erre a trauma-folyamatra jellemző, hogy a „rémület az Én ellenállását olyan tökéletesen feloldja, hogy az Én anyaga mintegy külső inger által *fotokémiailag* formálhatóvá válik”. (N, 126.)

Nehezen kerülhető el itt a párhuzam a lacani imagináriussal. Csakhogy Ferenczinél nem én-teremtő, ideál-én konstruktív öncsalás folyamatáról van szó, hanem a külvilág traumatikus, introjektív énbé hatolásáról, az én megsebződik, és megképződött hegek gyűjteményéből formálódnak meg. Az *objekt (a)*-k a vágy tárgyi

⁹ Ferenczi kiemelése.

introjekciói voltaképpen traumatikus sebesülésekből és az azokra adott reakciókból épülnek fel. Az emlékmász, az, hogy „az Én anyaga *fotokémiailag*¹⁰ formálhatóvá válik” (N, 126.) egyfajta áthatolhatatlan spekularitást, traumatikus megkettőződést hoz. Ilyenkor az én „*alloplastikus* reakciómódra nem képes, hanem *autoplastikusan*,¹¹ vagyis egyfajta mimikrihez hasonlóan reagál” (Nyelvzavar, 222). A beíródott traumanyomok nem elfojtott képzetek, hanem a nyelv materialitásába süllyedő, katakretikus tárgyelemek, amelyek a hagyományos neurotikus analízis emlékeibe idéző technikájával nem közelíthetők meg. A későbbi azonosulás forrása, a traumatogén felnőtt mimikrije a korai preödipális én-konstrukció relációiban rejlik. Kulcsjelentőségű elválasztás az, hogy „*az azonosulás a tárgykapcsolat előfeltételeként*” (N, 157.) működik. Ugyanez szerepel a Nyelvzavarban is: „a tárgyszeretet képességét megelőzi egy azonosulási stádium”. (Ferenczi, 1933, 222.) Tehát nem a tárgykapcsolat az elsődleges (mint ahogy a tárgykapcsolat-elmélet képviselői (és kifejezetten Bálint Mihály is) később mondják, hanem a voltaképpen tárgy nélküli, introjektív identifikáción keresztül működő hallucinatorikus megképzése a saját személy tükrös kettősének. Medúza félelmetes arca (Ferenczi is utal rá [N, 184.]) itt már nem egy külső tárgy, hanem egy belső hasítás, Medúza én vagyok.

Ferenczi a *Klinikai napló*ban sok eset-példát hoz fel arra az ismétléses, „együttlétes” kapcsolatra, amely megközelíthetővé, de nem feltétlenül feloldhatóvá teszi a személyesség ilyen traumatikus mélyét. Ami még különösen érdekes, hogy ezek a nyelvi trauma-jelek, katakretikus (addig értelmetlen kifejezéssel a jelentést kiterjesztő), anagrammatikus (a jelentéstől független hang párhuzamokat mutató) és materiális beíródások bizonyos irodalmi művekben is megjelennek – nyilván jelentős szerzők (én Lewis Carrollal és James Joyce *Finnegans Wake*-jével foglalkoztam) képesek voltak saját traumatikus tapasztalatuk nyomainak érzékelésére.

Ferenczi a *Napló*ban gyakran visszatér a gyermeki, az infantilis sajátos létezési minőségeire.

Az infantilis eredetileg esszenciálisan anyai, eredetileg a gyengédségben létezik (vagy ő maga képezi meg a gyengédséget), és csak a külvilág, a traumatikus hatások hozzák be létébe a szenvedélyességet. A gyengédség ilyen átfogó, de már megzavart jelenléte azzal jár, hogy a gyermeki „egy hisztérikusan reagáló test”, mely „félfolyékony” (N, 38.), egyfajta autoplastikus, önmagát identifikáló (tükrös) reakció a külvilágra anélkül, hogy annak megváltoztatására, tehát egy alloplastikus (felnőtt) cselekedetre kísérletet tehetne. A trauma „feloldódási folyamat, ami a teljes feloldódás, azaz a halál irányába tart” (N, 144). De ez a halálöszön érvényesüléséhez kötődő, ellenakcióként szétáradást, feloldódást hozó aktivitás egyfajta univerzalitást teremt, ugyanis:

„*Önmaga-érezékelésének* (Sich-Selbst-fühlen) ténye feltételezi egy Nem-Én létezését, az *Én egy absztrakció*. Ezen absztrakció előtt éreznünk kellett az Egésztestet. A gyermek még közelebb van ehhez az univerzális érzéshez (érezékszervek nélkül); mindent tud (érez), bizonyára még sokkal inkább, mint a felnőttek, akiknek meglévő érezékszervei nagyrészt arra szolgálnak, hogy a

¹⁰ Ferenczi kiemelése.

¹¹ Ferenczi kiemelései.

külvilág nagy részét kizárják (valójában a hasznoson kívül *mindent*). A felnőttek relatíve idióták. A gyermekek mindent tudnak.” (N, 164.)

Valószínűleg így is van. Vajon a gyermeki Ferenczi is mindent tudott? Ezért kell olvasni.

Felhasznált irodalom

- Aron, L. – Harris, A.** (2010). A New (2010) Introduction to Aron and Harris (1993) Sándor Ferenczi: Discovery and Rediscovery: An Introduction to The Legacy of Sándor Ferenczi. *Psychoanalytic Perspectives*, 7(1): 1-4.
- Barzilai, S.** (1999). “History is not the Past”. Lacan’s Critique of Ferenczi. In: Uő: *Lacan and the Matter of Origins*. Stanford: Stanford University Press, 48-67.
- Berman, E.** (1999). Sándor Ferenczi Today: Reviving the Broken Dialectic. *The American Journal of Psychoanalysis*, 59(4): 303-313.
- Bókay A.** (2020). Pszichoanalitikus trauma-koncepciók – Freud és Ferenczi. *Lélekelemzés*, 15(1): 43-63.
- Ferenczi S.** (1922): Freud metapszichológiája – Bécsben 1922. január 6-án tartott előadás. In: Uő: *A pszichoanalízis rövid ismertetése*. Budapest: Pantheon, 1936, 65-79.
- Ferenczi S.** (1926). A kedvezőtlen mozzanatok elfogadásának problémája. In: Uő: *Technikai írások*. Budapest: Animula, 35-47.
- Ferenczi S.** (1928). A szerelem végső titkai. Beszélgetés Ferenczi Sándorral. *Thalassa*, 2006, 17(2-3): 205.
- Ferenczi S.** (1931). Felnőttek „gyermekanalízise”. In: Uő: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Szerk. Linczenyi Adorján. Budapest: Magvető, 1982, 410-433.
- Ferenczi, S.** (1932). *Klinikai napló, 1932*. Budapest: Akadémiai. 1996.
- Ferenczi S.** (1933). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In: Buda B. (szerk.): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat, 1971, 215-228.
- Freud, S.** (1995). *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Cserépfalvi.
- Guasto G.** (2011). Welcome, Trauma and Introjection: A Tribute to Sándor Ferenczi. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 39(2): 337-346.
- Kristeva, J.** (1984). *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J.** (2007). A melankolikus képzelet. *Thalassa*, 18(2-3): 29-50.
- Lacan, J.** (1988). *Freud’s Papers on Technique 1953-1954. The Seminar of Jacques Lacan, Book I*. New York: Norton.

Lytard, J. F. (1993). *Toward the Postmodern*. Ed. Robert Harvey, Mark S. Roberts. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.

Van Haute, P. – Geyskens, T. (2004). *Confusion of Tongues. The Primacy of Sexuality in Freud, Ferenczi and Laplanche*. New York: Other Press.

Vajda Zsuzsanna

A vadon gyermekei. Róheim Géza a gyermekkori fejlődésről a terepmunkák tükrében

„Ha az etnológus elméletileg talán meg is van győződve minden ember belső hasonlóságáról és az emberektől, legyen bár bőrük színe fekete, vagy barna, ugyanazokat a törekvéseket, vágyakat és szorongásokat várja el, amelyeket önmagánál ismer, mégis egy másik emberfajta és civilizáció gyermeke marad.”

(Róheim Géza: Pszichoanalitikus technika és etnológiai kutatómunka, 1934, 84.)

Talán nem is találhatnánk aktuálisabb időpontot Róheim Géza, a pszichoanalitikus etnográfus munkásságának felidézésére: a közelmúltban tüntetésekből, szobor- és tabudöntőgetésből öltött testet az a mozgalom, amely minden eddigénél kritikusabban tekint a gyarmatosításra, a néhány évtizede még hősként tisztelt hódítók kultuszára. Eltűnően van a 19-20. század fordulóján és még az azt követő évtizedekben is elfogadott szemlélet, amely a kolonizációnak emancipatorikus szerepet (is) tulajdonított – ez a felfogás kétségkívül magában foglalta a nyugati civilizáció felsőbbrendűségére vonatkozó előfeltevéseket. Mivel a pszichoanalízist gyakran vádolták eurocentrizmussal, és különösen a második világháború után az antikolonialista bírálatok keresztútjába került (Bar-Haim, 2019), fontos kiemelni, hogy Róheimre mindez nem jellemző. Ő, a pszichoanalitikus etnográfus egész munkásságával igyekezett alátámasztani, hogy a kultúrák egyenrangúak, és az emberi faj legfőbb tulajdonságai tekintetében egységes. Ez minden bizonnyal részben a pszichoanalitikus megértő habitusának köszönhető, de azzal is összefügghet, hogy Róheim olyan nemzet (magyar identitását egész életében megőrző) szülője volt, amely nem tartozott a hódítók közé. Nem volt célja az önigazolás, szülőhazája vagy akár az európai civilizáció szerepének felértékelése – miközben nyilvánvalóan nem változtatható a tényen, hogy a maga korában az utóbbit tartották „a civilizációnak”, egyúttal általános viszonyítási alapnak. Ugyanakkor került a leegyszerűsítő értékelést, és arra törekedett, hogy az óceániai szigetvilág, Afrika vagy Dél-Amerika lakóit a fehér emberekkel és önmagával teljességgel egyenrangúként kezelje. (Damousi, 2011) Folytonos tépelődést tükröző gondolatainak különleges értéket ad őszintesége és önreflexiója, ahogyan az a mottóban is tükröződik.

Róheim terjedelmes életműve, terepmunkáinak eredményei nem formálódtak egységes nagy elméletté, különlegesen érzékeny megfigyelései nem integrálódtak a pszichológia „kánonjába”. Miként több bírálója¹ megjegyzi, ebben fontos szerepet játszott folytonos erőfeszítése, hogy tapasztalatait kizárólag a pszichoanalitikus elmélet keretein belül értelmezze. Tanulmányunkban igyekszünk megvilágítani, miért vezetett gyakran hamis következtetésekre ez a törekvés. Írásunk másik célja, hogy rámutasson: Róheimnek mégis sikerült azonosítania a gyermekkori pszichológiai fejlődés néhány olyan jellegzetességét, amelyek az emberi nem egészére jellemzőek.

Etnográfia a 19-20. század fordulóján

A huszadik század első évtizedei a néprajz (etnográfia, etnológia) – vagyis az európai városi civilizációtól eltérő kultúrák vizsgálata – virágkorát jelentik. A felvilágosodás és a modernizáció szülte humanizmus kibontakozása új megvilágításba helyezte az immár több évszázada zajló gyarmatosítás történetét – a hódítók érdeklődni kezdtek a meghódítottak kultúrája és hiedelemvilága iránt. Bár a mai fejlemények tükrében ez kevésbé nyilvánvaló, a meghódított népek kultúrájának megismerésére irányuló törekvések minden ellentmondásuk ellenére az emancipáció felé vezető út első lépései voltak. Ezzel párhuzamosan vált tudományos problémává az emberi természet általában – a társadalom kutatói közül többen is úgy gondolták, hogy ebben a kulturális összehasonlításnak rendkívül nagy szerepe lehet. Miként Verebélyi Kincső rámutat, az etnológia és a pszichológia egymást kölcsönösen kiegészítő, megtermékenyítő hatásának lehetősége már a 18. századi gondolkodóknál, majd Herdernél és Hegelnél is felmerül. Wilhelm Wundt, az európai tudománytörténet olvasatában a modern pszichológia „atyja”, 1900 és 1920 között tízkötetes munkát publikált *Néplélektan* címmel², amely a néprajz szinte minden fontos témájával foglalkozik. Róheimre közvetlenül is hatással lehetett ezen kívül Adolf Bastian hajóorvos és régész – aki az etnológiát egyenesen „természettudományos pszichológiának” nevezte. (Verebélyi, 1984)

Róheim munkásságát a magyar folklór vizsgálatával kezdi. Rendkívül termékeny szerző volt, és az 1970-es években munkáit százezret is meghaladó példányban adták ki, műveit jól ismeri az angolul, németül, franciául beszélő közönség. (Székács, 1984) A hazai nyilvánosságban azonban alig van jelen. Műveinek jelentős része már a két világháború között is angolul vagy németül jelent meg, a második világháború után pedig a pszichoanalízis más képviselőivel együtt ideológiai elutasítás és mellőzés volt a sorsa. Fontosabb írásai magyar nyelven csak az 1980-as évektől kerültek kiadásra.³ A közelmúltban több cikk és tanulmány is foglalkozott vele⁴, de munkásságának számos fontos aspektusa még értékelésre vár; egyebek között azok a tapasztalatok és

¹ Egyebek között a szintén a kor legjelentősebbjei között számon tartott Margaret Mead, illetve Franz Boas tanítványai voltak a jelentősebb bírálók között. Lásd Kilborne, 1992.

² Wilhelm Wundt (1900–1920). *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung von Sprache, Mythos und Sitte*. Leipzig: Wilhelm Engelmann.

³ Róheim, 1984, 1984b, 2001, 2009; Tóth (szerk.), 1999; A *Thalassa* tematikus száma, 1992/2.

⁴ Lásd pl. Erős, 2019; Bar-Haim, 2019; Damouse, 2011.

interpretációik, amelyeket Róheim terepmunkája során a „vad népek” gyermekei nevelkedésével kapcsolatban szerzett. Ez utóbbiak jelentős hatással voltak az ismertebb budapesti pszichoanalitikusok – elsősorban a Bálint-házaspár – nézeteire a gyermekek fejlődésével és annak környezeti hátterével kapcsolatban. Róheimnek a gyermeknevelési szokások megismerésén túl az a célja, hogy igazolja Freudnak a gyermekkori fejlődésre, elsősorban az Ödipusz-konfliktus biológiailag determinált voltára vonatkozó feltevését, amely az emberi nem egységes voltának fontos adaléka lehet.

Róheim élettörténete több változatban is hozzáférhető, ezért itt csak röviden foglalom össze. Budapesten, 1891-ben jómódú családban született, különlegesen művelt és kiváló sportoló, bár félszeg fiatalember volt, és egészen fiatal korától intenzíven érdeklődött a néprajz iránt. Már középiskolás korában bekapcsolódott a Magyar Néprajzi Társaság munkájába, a budapesti, valamint a berlini és lipcsei egyetemen földrajz szakos hallgatóként (néprajz szak ekkor még nem létezett) világhírű utazók, etnológusok és bölcészek előadásait látogatta. A huszonéves korában a latinon és a görögön kívül angolul és németül is kiválóan beszélő fiatalember rendszeresen publikált etnográfiai tárgyú cikkeket hazai és külföldi folyóiratokban. (Verebélyi, 1984; Rohonyi, 1992) Önéletrajza szerint már gyerekkorában megragadták a kor divatos olvasmányai, például Cooper indiánregényei, amelyek távoli kultúrák népeiről szóltak. (Róheim, 1984) A kor kiváló tudósai – Charles Darwin, Baldwin Spencer, James K. Frazer – alakították világszemléletét. A pszichoanalízis, és különösen Freud *Totem és tabu* című műve nagy hatással volt rá; mint írja, Freud munkája által „a holt anyag megelevenedik, az ismeretből tudás lesz”. (Róheim, 1984, 11.) Analitikus kiképzését Ferenczi Sándor és Kovács Vilma végezte, egész életében, munkásságának minden elemével a freudi pszichoanalízis rendíthetetlen híve volt. Miután az 1919-es Tanácsköztársaság idején számos más hazai értelmiségivel együtt a baloldali rezsimhez kapcsolódó megbízásokat kapott (Hárs, 2009; Erős, 2019), a következő évtizedben a hazai tudományban háttérbe szorul, ám folytatja elméleti munkásságát mind a pszichoanalízis, mind az etnográfia területén. Új tudomány felépítésén munkálkodik: ez a pszichoanalitikus etnológia. Meggyőződése szerint a közeljövőben „kizárólag ez az etnológia létezik majd”. Megjegyzendő, hogy a tudományos pszichológia születésének e korai korszakában mások is osztották a feltételezést, hogy a pszichoanalízis a többi társadalomtudomány alaptudománya lesz – így vélekedik többek között Ferenczi Sándor is (Ferenczi, 1913/1982). E feltevés szerint a kultúra és a társadalom az egyéni pszichikus működés valamiféle összegződésének az eredménye. Arra nézve azonban nem adnak támpontot, hogy „az egyén pszichés folyamatai hogyan kapcsolódnak össze egymással és válnak az e folyamatokat azután szabályozó sajátos traumakezelési módszerekké, vagyis kultúrává”. (Tóth, 1999, 18.)

Róheim az 1920-as években az „átlagműveltségűektől” származó bírálatokra – amelyek szerint szobatudós, „vad népekkel foglalkozik, és még egyet sem találkozott” – a következőképp reagál: „Így is felelhettem volna: Frazer sem volt soha kutatóúton, mégis a legnagyobb élő etnológus. [...] Ha ezzel beszélgetőpartneremet elhallgattattam is, valamiféle belső kellemetlen érzés arra intett, hogy valami nincs rendjén az érvelésem körül. Azonban hogy mi lehetett ez a valami, arra csak

lassanként, további munkám során jöttem rá.” (Róheim, 1934, 77.) Sem Freud, sem más tanítványai – ez alól csak ő, Róheim lett a kivétel – „nem látták a primitív népek egyetlen tagját sem”. Ő maga a pszichoanalitikus terápia megismerő és megértő apparátusával szeretné tanulmányozni a primitív népeket.⁵ Hangsúlyozza, hogy a Freud által egyetemesnek tekintett strukturális én-modell működését, az ösztön-én, az én és a felettes-én kölcsönhatását csak akkor lehet megismerni, ha a megfigyelő és a megfigyelt között, csakúgy, mint a terápiában, létrejön az indulatátvitel – márpedig erre csak személyes kapcsolat esetén van lehetőség. Kutatói habitusára jellemző, hogy igyekezett megtanulni a vizsgált népcsoportok nyelvét. Lehetőleg közvetlenül, tolmács nélkül beszélgetett a gyerekekkel és felnőttekkel, felfigyelt a helyi népesség által használt nyelvi kultúra és kifejezőmód sajátosságaira, amelyeket írásaiban gyakran idéz is.

Már az 1920-as években foglalkozik az ausztráliai totemizmussal⁶, amellyel kapcsolatban bőséges forrásanyag állt rendelkezésre – keletkezésükre hamarosan visszatérünk. A témáról előadást is tart nemzetközi konferencián, majd 1925-ben többszáz oldalas könyve jelenik meg Londonban. (Róheim, 1925; Dadoun, 1967) Nagy és örömteli meglepetésnek nevezi, hogy Marie Bonaparte kész volt finanszírozni számára egy expedíciót, melynek során 2-3 éven át tanulmányozhatta a primitív népek életét. Közép-Ausztrálián kívül meglátogatta az óceániai Normanby szigetek lakóit, és egy véletlen kapcsán csatlakoztak ehhez a szomáliaiak is. (Róheim, 1984, 278.) 1928-ban indult el szeretett feleségével, Cszik Ilonával, az expedícióról a *Tolnai Világlapja* 1928. december 26-i száma is hírt adott (lásd alább).

⁵ A „primitív népek”, „vad népek” elnevezés az adott korban, egy évszázaddal ezelőtt teljes mértékben elfogadott szóhasználat volt. Írásomban tudatosan nem változtattam ezen, a kifejezések ugyanis nem az én, hanem egy másik nemzedék világvélelét tükrözik. Róheim részéről – ahogyan azt egész munkássága tükrözi – a kifejezés nem jelentett értékítéletet. A „primitív” mint fogalom összetett jelentéséről a 20. század kezdetének társadalomtudományában lásd Bar-Haim, 2019.

⁶ A totemizmus mint hitvilág azt feltételezi, hogy minden ember rokonságban vagy spirituális kapcsolatban áll egy másik fizikai létezővel, amely lehet állat, növény vagy akármilyen más természeti lény is. A totem az a tárgy, amely a segítő lényt ábrázolja és szimbolizálja. A totemizmus nem vallás, noha a totem gyakran megjelenik törzsi rituálékban, valamint mágikus gyakorlatokban, és gyakran keveredik más hitvilágokkal, mint az ősimádattal vagy az animizmussal. A totem szót a néprajz tágabb értelemben is használja, általában törzsjelet értenek rajta, és ezekből fejlődtek ki a családi- és országcímerek is. A totem egyúttal az illető törzs nevét is jelenthette, s minthogy e törzsek többnyire valamelyik állat nevével jelölték magukat, így annak rajzolata az illető állatnak a kezdetleges képét jeleníti meg. (Wikipédia)

MAGYAR TUDÓS vezeteti az első pszichoanalitikai expedíciót AUSZTRÁLIA vad népei közé.

Mire e sorok megjelennek, egy lelkes magyar tudós van útban a Csendes-óceánon Ausztrália felé, egy kisebb, háromezer tonnás gőzösön. Róheim Géza, a kítünő magyar pszichoanalitikus és etnológus expedíciót tervezett, amelynek célja tudományos alapon tanulmányozni Afrika és Ausztrália bennszülött lakosainak lelki életét.

Szinte magam előtt látom trópusi egyenruhájában ezt a lelkes magyar tudóst, amint feleségével és néhány bennszülött szolgálóval magára hagyva baktat mérföldeken keresztül a végteleen ausztráliai homoksvatagon. Fegyver nincs nála, elutazása előtt azt mondta, hogy utazásai közben sohasem visel fegyvert. Ha harcba kerül a sor — mondta, — akkor úgyis reménytelen ez a küzdelem. Néhány ember harca egész törzsekkel, ismeretlen, embertől elhagyott vidéken. Mindössze egy kis gyöngyháznyelű, ezüstcsövű pisztolyt visz magával, ez is inkább emlék, mint fegyver.

— Furesza érzés az, elindulni, úgyszólván egyedül, ismeretlen vidéken, ismeretlen, rosszindulatú bennszülöttek közé. Ez az érzés különösen akkor lepi meg az embert, amikor az expedíció elhagyja az utolsó emberlakta helyet. Néha napokig, sőt hetekig valami reszkető, bizonytalan érzés tartja hatalmában az embert. Nem a reális veszedelemektől való félelem ez, hanem az ismer-

retlen ellenségtől való veszedelem tudata. A pusztában való vándorlásnak minden bizonytalansága jól ismert előttem, hiszen nem ez az első utam ismeretlen országban, ismeretlen emberek között.

Ma ott tartok, hogy megvalósíthatom céljaimat és amikor útra indulok, vissza kell emlékezniem arra a mérhetetlen

munkára, amit addig kellett végezni, amíg az expedíciót megszerveztük. Évekig tartó levelezés, szervezkedés folyt, számtalan ajánlatot kaptam filmvállalatoktól, külföldi tudósoktól, akik felajánlották, hogy szívesen megfizetik az expedíció részvételi díját, csak vigyem őket magammal. Kénytelen voltam minden ajánlatot visszautasítani, mert egyedül akarok dolgozni. A feleségemen kívül, aki a legkitünőbb munkatársam, csak egy német operatort viszek magammal, aki résztvett már a legkalandosabb vállalkozásokban is és azonkívül, hogy egyike a legkitünőbb szakembereknek, hűdeg, nyugodt és elszánt ember, akinek helyén van az esze és a szíve. Remélem, hogy az expedíció útján nemcsak mint szakembernek, hanem mint bátor útitársnak is használt fogom venni.

Visszagondolok a gyerekkoromra, amikor hallatlanul lelkesítettek az ilyen kalandos vállalkozások. Akkoriban persze egy ilyen expedícióban csak a kalandlehetőségeket láttam, nem is gondoltam arra, hogy az ilyen vállalkozásokban rendszerint komoly tudósok vesznek részt. A pszichoanalízis természetesen rendkívül érdekelt. Azt hiszem, életem fő munkája lesz az a könyv, amit a vad népek lelkiéletéről fogok írni, ha hazajövök Ausztráliából.

Amíg az expedíció olyan stádiumba jutott, hogy útrakészen állottunk, öt-

Róheim Géza és felesége

30

1. kép: Tolnai Világlapja, 1928. december 26-i száma, 30. old.

A pszichoanalízis és az etnográfia

Nem Róheim az egyedüli, akinek etnográfiai munkásságára hatással volt a pszichoanalízis. Expedíciójának fontos célja volt, hogy vitába szállhasson a kor egyik legtekintélyesebb etnográfusa, a lengyel származású, Angliába emigrált Bronislaw Malinowski megállapításaival. Malinowski az Új-Guinea közelében fekvő Trobriand szigeteken végzett terepmunkája során kétségbe vonta, azonosítható-e az Ödipusz-komplexus az anyajogú társadalomban, ahol az apának egészen más a szerepe, mint a nyugati kultúrában. (Tóth, 1999) Róheimhez hasonlóan fontosnak tartotta a személyes kontaktust a vizsgált kultúrák képviselőivel, ő is megtanulta a vizsgált népcsoportok nyelvét. Malinowski az ún. funkcionista iskola megalapítója: álláspontja szerint a kultúra és intézményei valamilyen módon az ember alapvető (biológiai gyökerű) szükségleteinek szolgálatában állnak. Munkásságának egyik fontos célja, hogy integrálja a kulturális elméletet a pszichológiával. (Murdock, 1943) E kérdésben Malinowski, csakúgy, mint a pszichoanalízist a társadalomtudományok alapjának tekintő Ferenczi és Róheim, szemben áll a kortárs, elsősorban francia szociológiával,

egyebek között Émile Durkheim és Marcel Mauss álláspontjával. Az utóbbiak arra hívják fel a figyelmet, hogy a társas-társadalmi alakzatok működésében olyan folyamatok mennek végbe, amelyek nem egyszerű összegződése az egyéni viselkedésnek. Durkheim „társadalmi tény” fogalma (Durkheim, 1978) arra a különleges minőségre utal, amely a csoportok és társadalmak működésének az egyéneken túlmutató sajátja.⁷

Róheim nem tagadja, hogy Malinowski jól ismeri a pszichoanalízis elméletét és fogalomrendszerét, de véleménye szerint nem autentikus alkalmazója azoknak, mivel ő maga nem kapott analitikus kiképzést. (Dadoun, 1967) A pszichoanalitikusoknak, köztük a Róheim utazásának anyagi fedezetét magára vállaló Marie Bonaparte-nak konkrét elvárása volt, hogy Róheimnek sikerüljön megvédeni az Ödipusz-komplexus egyetemes voltára vonatkozó freudi elképzelést. (Verebélyi, 1984b, 500.) Csakhogy mindez arra vezetett, hogy – miként más bírálókhoz hasonlóan a Róheim munkásságát egyébként nagyra értékelő Verebélyi Kincső fogalmaz – Róheim a pszichoanalitikus technikák és alapproblémák mindenütt jelenlétét bizonyítja, vég nélküli párhuzamokat felsorolva. „Ha a sivataglakó ausztráliai, az orosz Baba Jaga és a vogul mitikus lény magyarázata egyként az Ödipusz-komplexus valamilyen változata, az a magyarázó séma kiürüléséhez vezet.” (Verebélyi, 1984b, 41.)

A pszichoanalitikus megközelítés korlátait maga Róheim is megemlíti, miközben „Pszichoanalitikus technika és etnológiai kutatómunka” című tanulmányában (Róheim, 1934) hosszasan érvel amellett, hogy a terápia módszerei alkalmazhatók az etnográfiai vizsgálódások során. Bírálón jegyzi meg, hogy Malinowski úgy igyekezett Freud elméletének helyességét ellenőrizni a trobriand-szigeteki bennszülöttek körében, hogy még egyetlen álmot sem elemzett. Kiemeli, hogy egészen más a pszichoanalitikus etnológia „otthon űzött”, vagyis források alapján történő, illetve az élő emberek ismeretén alapuló módszere között. Az első esetben csupán a rítusok és mítoszok tudattalan tartalmának a feltárására van lehetőség, míg a személyes kapcsolat során (amely az indulatátvitel nélkülözhetetlen feltétele) az ösztön-én, az én és a felettes-én viszonyára nézve is nyerhetünk információkat. Ez utóbbi megjegyzés annál is fontosabb, mert éppen az utóbbi, a strukturális én alkotórészeinek tekintetében szembesül Róheim olyan variációkkal, amelyek nehezen illeszthetők a freudi modellbe.

Am miközben többször is hangsúlyozza az indulatátvitel jelentőségét, azzal kénytelen szembesülni, hogy a „sivatagban” nem működik az áttételnek ugyanaz a módja, mint a pszichoanalitikus terápia során. „Ha egy piccsentárának azt mondanánk, hogy ő tulajdonképpen szeretné feleségül venni az anyját, és meg szeretné ölni az apját, ez azt jelentené, hogy bűnnel vádoljuk őt, amiért is a törzs minden tagja fogná a varázscsontját, és minden fiatal fogná a dárdáját, hogy végezzen vele.” (Róheim, 1984, 297.) Majd hozzáteszi, hogy bár az ellenállás a pszichoanalitikus terápia más eseteiben is jelen van, ne feledkezzünk el róla, hogy a bennszülöttek nem páciensek, nem fognak fizetni azért, hogy elmeséeljék az álmaikat és mítoszaikat. A helyzetet meg kell

⁷ Az egyének társas- társadalmi szerepét illetően már ebben az időben is érzékelhető különbség volt az egyén szerepét hangsúlyozó angol – amerikai és a „társadalmi tény” létét valló német-francia álláspont között. Az utóbbit hangsúlyozza Kurt Lewin mezőelmélete is, amely azonban nem volt teljes mértékben elfogadott a mind befolyásosabb amerikai pszichológiában.

fordítani az analitikusnak, a fehér embernek kell fizetséget adnia az adatközlőknek annak fejében, hogy beszéljenek önmagukról, álmaikról, gondolataikról. Kovács Vilmának írott levelében a következőket írja: „Ezek itt a misszió körül éheznek, és tudják, hogy ha feljönnek velem diskurálni, valami csak csurran-cseppen.” (Róheim, 1929, 123.) Azt hiszem, nem kell különösképpen magyarázni, hogy ez az alaphelyzet ugyancsak eltér a klasszikus pszichoanalitikus terápiában kialakuló viszonytól. Róheim arra is felhívja a figyelmet, hogy az őslakosok kevesebb pszichológiai megterhelést bírnak el, mint a nyugati civilizáció tagjai. Ha túl közvetlenül kérdezett rá dolgokra – például az adatközlő szüleivel való viszonyára –, a beszélgetés megakadt. A pápuák nem őszinték, nem merik bevallani, hogy bizonyos dolgokról nem beszélhetnek, azok tabu volta miatt – állapítja meg. Arról is ír, hogy a szabad asszociáció akadályokba ütközik: a vizsgált népek tagjai, különösen a nők, egyáltalán nem beszédesek. Más esetekben véleménye szerint azért mesélnek hosszasan dalokról, mítoszokról, mágiáról, hogy ne maradjon idő a szexuális élet vagy a fekete mágia problémáira. Kérdés azonban, honnan tudhatták az ausztrál őslakosok, hogy ilyen jellegű kérdések is várnak rájuk? A helyzet további fonákságaira rávilágít Róheim megjegyzése, amely szerint egyik fontos adatközlője, Wapiti a misszionárius Strehlownak, illetve neki más-más magyarázatot adott arra nézve, honnan származnak a varázslók. Ezután azonban fenntartás nélkül elfogadja Wapiti magyarázatát, amely szerint a Strehlownak adott magyarázat hamis tájékoztatás volt, amelyet misszionáriusoknak szoktak adni. (Róheim, 1984, 295.)

A pszichoanalízis alkalmazásáról szóló, már idézett tanulmányában (Róheim, 1934) négy alapvető módszert sorol fel, amelyeket munkája során alkalmaz. Elsőként az álomelemzés fontosságát emeli ki – ez utóbbit nemcsak a pszichoanalitikusok, hanem a néprajz más kutatói is gyűjtötték és elemezték. Korábban az etnológusok lehetőleg nagy tájegységeket igyekeztek áttekinteni, hogy a szokások és hagyományok variánsait megismerjék. A funkcionális iskola – itt Malinowskira utal – képviselői ezzel szemben kisebb csoportok életét és szokásait, a szokások társadalmi beágyazottságát vizsgálja, Róheim szerint gyakran túlzóan általánosítva. Mindezek helyett ajánlja saját módszerét: „Célunk sokkal inkább az kell legyen, hogy megtaláljuk annak a tudattalan váagnak a képletét, amely minden társadalmi struktúrát meghatároz, ahogy minden álom és minden neurózis mögött is ilyen tudattalan vágyak rendszere rejlik.” (Róheim, 1984, 306.) A tudattalan vizsgálatának egyik legfontosabb módszere tehát az álomelemzés. Az utóbbi betekintést enged az egyének fejlődéstörténetébe, akiket bizonyos esetekben saját népcsoportjuk „tipikus képviselőinek” tekinthetünk. A „jellemző típus” kiválasztása egyfajta megoldás lehet az egyéni és a társas-társadalmi közötti átmenet magyarázatára, a kérdés csupán az, hogyan dönthető el, hogy valaki kultúrája tipikus képviselőjének tekinthető-e? A többnyire orvos előképzettségű pszichoanalitikusok az élő szervezetek működésével kapcsolatos ismereteket tekinthették modellnek – az emberi test felépítése, a szervezet működése valóban sok tekintetben univerzális, a mindenkire jellemző testhőmérsékletre, a gyomorsav összetételére, a tüdő működésére következtethetünk egyedi esetek alapján. Az emberek minden oldalú viselkedése, szokásai, gondolkodásmódja, az élethez és a halálhoz való viszonya azonban – azaz az emberi kultúrák – téri és idői kiterjedésben rendkívüli tarkaságot mutatnak. A valóságban

Róheim tulajdonképpen rátalált e tarkaságnak az egész emberiségre jellemző univerzális gyökereire, azok azonban – mint arra az írás végén igyekszünk rámutatni – nem azonosak a Freud által feltételezett fejlődési szakaszokkal és az Ödipusz-komplexussal.

A második módszer – írja Róheim – a szexualitás kutatása. Bírál más etnológusokat, akiknél például a fazekasság aprólékos leírását találjuk, miközben egyáltalán nem foglalkoznak a közösülés variánsaival. Márpedig ezek – véli Róheim – legalább olyan fontosak, mint baltakészítés módja vagy más materiális tevékenységek. Bírálói⁸ okkal jegyzik meg, hogy ő viszont kevés figyelmet szentel az önfenntartás (élelemszerzés, elosztás) jellegzetességeinek. Nehéz elhinni, hogy az „enni” szót az arandák metaforikusan a közösülés kifejezésére alkalmazzák (Róheim, 1984, 384.), vagy hogy a Normanby szigeteken élő pápuák, a duauk azért osztják meg mindig egymással az enivalójukat, mert apjuk szimbolikusan megette őket gyerekkorukban. (Róheim, 1999, 126.) Kétséges, hogy az ausztrálok körében általános szokás, amely szerint minden élelmiszert elosztanak egymással, nem a komor létfeltételek, hanem az én primitív struktúrájának következménye, amely „nem képes a visszatartásra”. (Róheim, 1984, 481.) Mint látni fogjuk, ugyanakkor éppen a környezethez való alkalmazkodás és a nem csak szexuális késztetésekre vonatkozó szükségletek kielégítésének megfigyelése a leginkább előremutató Róheim kutatásának eredményei között.

Harmadikként említi a gyerekek megfigyelését: „ők ugyanis megtaníthatnak egyre és másra, amit a felnőttek már elfelejtettek”. (Róheim, 1984, 307.) A negyedik módszer a mítoszok, a szertartások és szokások megfigyelése és analitikus értékelése. Úgy gondolja, hogy a fenti módszerekkel végzett kutatás új eredményekre fog vezetni, bár sohasem juttathat el olyan mélységekig, mint az analitikus terápia. De nem is ez a célja: az etnográfus nem megváltoztatni akarja a dolgokat, csak megérteni.

Távol a civilizációtól – Közép-Ausztrália

Róheim terepmunkái közül a közép-auztráliai a legismertebb, itt foglalkozik intenzíven gyerekekkel is. Az ausztráliai őslakosokra ebben az időben úgy tekintettek, mint akik életmódjukat, szokásaikat, hiedelmeiket tekintve a legtávolabb vannak a nyugati civilizációtól. Valójában azonban már ebben az időben sem igen volt a Földnek olyan szeglete, ahol más (főként a nyugati) civilizáció képviselői ne vetették volna meg a lábukat. Ráadásul a közép-auztráliai bennszülöttek már évtizedek óta kedvelt tárgyai voltak az etnográfiai tanulmányoknak – ezekből merített Róheim 1943-ban, eredetileg angolul (magyarul 2001-ben) megjelent könyvében is (*The Origin and Function of Culture*). Az arandák földjén az 1870-es évek végén német evangélikus tiszteletesek kis csoportja létrehozott egy missziós központot, amelyet eredeti lakóhelyükről Hermannsburgnak neveztek el. (Kenny, 2017; Morton, 2017). Bár a nehéz körülmények miatt néhány év múlva felfüggesztették a misszió működését, Carl Strehlow, a közép-auztráliai etnográfia úttörő kutatója 1894-ben újra megnyitotta.

⁸ Pl. Verebélyi, 1984.

Amellett, hogy térítettek, mint Róheim is utal rá, ennivalóval is támogatták az őslakosokat, iskolát működtettek, gondoskodtak az árvákról. Mindezekon túl etnográfiai megfigyeléseket is végeztek. A misszió létesítésének idejében, az 1870-es években az arandák még vadászó-gyűjtögető életmódot folytattak.⁹ A bennszülöttek szokásainak, a helyi mítoszoknak a megismerése a protestáns misszionáriusok számára másodlagos cél volt a nyelv elsajátítása mellett, amely a térítés célját szolgálta, és főleg a Biblia fordításán alapult. (Peterson – Kenny, 2017) A Herrmansburgban létesített első misszió egyik tagja, A. H. Kempe egy 2000 szót tartalmazó aranda szótárat is összeállított, amelynek különleges jelentőséget ad, hogy más őslakos kisebbségek nyelve kihalt, vagy csupán jóval kisebb szókészletük maradt fenn. Hittérítő társa, Schulze írta az első jelentős beszámolót az arandák szokásairól, ezen belül a bennszülöttek egyik legfontosabb ünnepéről, a különböző totemállatok tiszteletére rendezett csurungáról. (Kenny, 2017, 174.)

Az aranda őslakosok életének tanulmányozásában kulcsszerepet játszott a missziót újraélesztő Carl Strehlow három vaskos kötetben (*Mítoszok, Kultúra, Élet*) foglalta össze a helyi lakosok életének jellemző körülményeit. Az ezekben közreadott írások 1907-1920 között megjelentek különböző szakfolyóiratokban, Róheim többször hivatkozik is rájuk. Strehlow jelentősen bővítette az aranda és lurittyá szótárat is, összesen 7600 itemet gyűjtött össze, és összehasonlító nyelvtant is készített. (Morton, 2017)

A német hittérítőknek már az első csoportja megismerkedett a helyi őslakosok sajátos közösségi szerveződésével: az arandák összesen nyolc alcsoportba (szekcióba) sorolták önmagukat annak megfelelően, melyik totemhez tartoznak. Az egyes alcsoportok tagjai csak bizonyos más alcsoportok tagjaival házasodhattak. A 20. század elejére az alcsoportok száma négyre csökkent a betegségek, és a gyarmatosítókkal való, vagy belső konfliktusok folyamánként bekövetkező halálesetek miatt, de a sajátos házasodási szokások fennmaradtak. Amikor Schulze választ szeretne kapni a kérdésre, minek köszönhető ez a különleges hagyomány, az őslakosok arra hivatkoznak, hogy ez csupán egy szokás. A gyermekek az arandáknál mindig az apa szekcióját öröklik, ám a lurittyáknál az is előfordul, hogy az anya toteméhez csatlakoznak, és ez mítoszaikban kapcsolódik azzal, amit az anya gyermeke megfogadásakor álmódott. A német etnográfusok idővel azt is feltárták, hogy az alcsoportba való tartozásnak köze van az adott közösség lakóhelyéhez is – amelyet például azáltal határoznak meg, milyen távolságban van a vízforrástól. Itt is előfordult, hogy nem az apa, hanem az anya lakóhelye volt a döntő. A misszionárius megfigyelők foglalkoztak egy sajátos fogalommal, is, amelyet a bennszülöttek nyelvén alcsirának neveztek. Az alcsira egy természetfeletti lényre utalt, amelytől egyebek között a gyermekek származnak, és amely kapcsolatban volt az anya totemével. Az alcsirának, akár az anyának, védelmező szerepe volt, de megjelent az álmokban is. A hittérítők és az etnográfusok hosszas vitát folytattak annak eldöntésére, hogy az alcsira megfeleltethető-e a nyugati kultúra istenfogalmának. Carl Strehlow ezzel szemben arra

⁹ Az idézett lutheránus hittérítők hónapokig gyalogoltak az ausztrál sivatagban, több száz kilométert tettek meg, hogy megfelelő helyet találjanak missziójuk számára és végtelenül mostoha körülmények között munkálkodtak az őslakosok körében.

mutat rá, hogy az alcsira komplex fogalom, ami jelenthetett égi lényt, de számos más jelentése is volt. (Hasonlóképpen mutatja be Strehlow a Róheimet is foglalkoztató csurunga fogalmát: az utóbbi jelenthet éneket, történetet, táncot és a szent őseket is.) Az alcsira bizonyos szóösszetételben („tmara alcsira) az anya különleges álmára és az ahhoz kapcsolódó totemre utalt, amely a gyermekei számára közös volt. Ez azt is jelentette, hogy a gyermekek igényt tarthattak arra a területre, amely az anya lakóhelye volt. (Kempe, 2017, 190.) Ezek az etnográfiai megfigyelések később, a huszadik század második felében fontos szerepet játszottak abban, hogy az őslakosok visszakaptak bizonyos területeket, ahonnan eredetileg származtak. (Morton, 1992.)

A félelem nélküli gyermekek

Róheim jól ismerte e korai antropológiai munkákat, 1925-ben megjelent könyvében hivatkozik Carl Strehlowra és más, az ausztráliai őslakosokat vizsgáló etnográfusokra. (Peterson – Kenny, 2017, 12.) Nem meglepő, hogy ahogyan a többi terepmunkát végző kutató, ő is olyan helyszíneket keresett fel, amelyről már voltak előzetes információk, ahol volt valamiféle „civilizált” központ a tartózkodáshoz, és amelynek tagjai segítséget nyújtottak a helyi lakossággal való kapcsolatteremtésben. A helyi állapotokról szól leírása azonban igencsak kiábrándító arra nézve, hogyan is éltek az őslakosok megérkezése idejében:

„1929-ben szálltunk partra Adelaide-ben, ahol dr. Basedow¹⁰ fogadott nagyon barátságosan, és jó tanácsokkal látott el bennünket közép-auztráliai utunkra. Akik még megmaradtak az arandák közül, Hermannsburgban gyülekeztek az evangélikus misszió körül, mivel a törzs ősi vadászterületeit teljesen megszállták a fehérek.” (Róheim, 1984, 280.)¹¹

Az arandákon kívül a rendkívüli aszály és a kormányzati intézkedések következtében Közép-Ausztrália más területeiről egy száztagú lurittya csoport is érkezett, illetve Róheimnek ottani segítői révén egy nyugat-auztráliai törzssel, a piccsentarákkal is sikerült kapcsolatba kerülnie. Fontosnak tartja megjegyezni, hogy ő a korábbi megfigyelőkkel, a német misszionáriusokkal ellentétben nemcsak az adatközlők beszámolóira hagyatkozott, hanem meg is nézte a szertartásokat, majd ezt követően igyekezett azok részleteire nézve felvilágosítást kapni.

Témánknak megfelelően a továbbiakban a gyerekekkel folytatott kutatómunkájáról és a pszichológiai fejlődésre vonatkozó következtetéseiről, megállapításairól számolunk be bővebben. Róheim hosszasan foglalkozik az aranda gyerekekkel, játékokat mutat nekik, kikérdezi őket, beszélget velük. Reakcióikat minél szemléletesebben szeretné leírni, hogy az olvasóban olyan érzés keletkezzen, mintha maga figyelte volna meg az eseményeket. „Félelem nélkülieknek” nevezi a

¹⁰ Herbert Basedow (1881–1933), az ausztráliai őslakosok életének ismert helyi kutatója

¹¹ Miként Bar-Haim rámutat, Róheimnek, nyitottsága és az egyetemesség melletti elkötelezettsége ellenére voltak „vakfoltjai” azzal kapcsolatban, ahogyan a fehérek bántak a bennszülött lakossággal. Szóba kerül ugyan, hogy az őslakosok megfogyatkozását részben a fehér emberek gyilkosságai okozták, nem említi ugyanakkor a néhány évtizede felszínre került tény, hogy az őslakos gyerekeket elvették a szüleiktől, és fehér családokhoz adták nevelésre. (Bar-Haim, 2019)

gyerekeket, akik lényegesen nagyobb testi és szellemi szabadságnak örvendenek, mint európai társaik. Ennek alátámasztására elmeséli, hogy egy ízben eltévedt, és egy kilencéves gyerek igazította útba, aki egy kis bottal a kezében egyedül sétálgatott. (Róheim, 1984, 340.) A kisfiú egyáltalán nem félt, pedig Róheim szerint éjszakánként azon a vidéken bankalanga nevű szörnyek szoktak kísérteni. Ezeknek a gyerekeknek a gyerekszobája és az iskolája a vadon – állapítja meg. Tudják, hol lehet a bozótban táplálékot találni, és mire felcseperednek, egy kenguruval is megküzdenek. Ám a beszámolóiból arra is fény derül, hogy az őslakosok életében szétválaszthatatlanul keverednek az ősi tradíciók, a hittérítők hatása – sokan meg is keresztelkedtek – és a fehér embernek való megfelelés törekvése. Az őslakos gyerekek egy csoportja például a missziós iskolába jár – az iskolába járók más lényekké válnak, állapítja meg. Fő adatközlőjét, egy kisfiút, a szintén iskolás Depitarinját a helyi misszionárius jól elverte, mert megcsókolt egy négyéves kislányt. Ezután a kisfiú játékában egy nagy gumibabát kinevez „főnöknek”, és jól elnászpárgoltatja vele az összes többi babát, mivel „megcsókolták a kecskét”. Depitarinja és a többi gyerek, akiket a missziósok nevelnek, sokszor kapnak büntetést „természetes ösztöneik” miatt, így az ösztönök a kínzás és a megkínkoztatás képzetével kapcsolódnak össze. Ennek tulajdonítja, hogy maguk is szadista és mazochista tendenciákat mutatnak – ez utóbbi az európai civilizáció neveltjeinek a sajátja. A másik csoportot, a „bozót gyermekeit” saját szüleik nevelik, ők szabadon hancúroznak, szexuális játékokat játszanak egymással. Elképzeltetetlen, hogy a szülők rákiabáljanak a gyerekeikre, soha nem büntetik meg őket. A „vad” gyerekek ezért agresszívek ugyan, de nem szadisták – „nincs alkalmuk arra, hogy az introjekció útján szadista felettes énrre tegyenek szert, és soha nem tanulják meg, hogyan szerezzenek örömet a büntetés és a megbüntetés játékából”. (Róheim, 1984, 361.) Ez a forrása annak, hogy „civilizált” társaikkal szemben gondtalanok és boldogok.

Az európai kutatóval szemben ugyan némi félszepség jellemzi őket, ezért Róheim nem is egyenként foglalkozik velük, hanem két-két kisfiúból és kislányból kis csoportot alkot. Melanie Klein játékterápiás módszere alapján babát és állatfigurákat mutat nekik, amelyeknek – mint minden európai országban készült játéknak – nincsen nemi szerve. Az ausztráliai őslakos gyerekeknek ez a hiányosság azonnal feltűnik – nem értik, hol távozik a babából és az állatokból a széklet és a vizelet, keresik a játékok nemi szerveit, vagy mű-nemiszerveket illesztenek hozzájuk. Mindez a helyi kultúra természetéből következik: az aranda szülők egyáltalán nem korlátozzák a gyerekek szexuális játékait, és maguk is jóval nyíltabbak e tekintetben, mint a nyugati civilizáció neveltjei. A gyerekek másként, gátlástalanul és leplezetlenül beszélnek a nemi szervekről és a szexuális viselkedésről, és nem ritkák körükben a szexuális játékok sem. Róheim az aranda gyerekek viselkedését – a félelem nélküli agresszív szexualitást – tartja természetes állapotnak. Csakhogy a pszichoanalitikus fejlődési modellhez hozzátartozik az elfojtás kényszere, amely az adott körülmények között nem, vagy csak igen korlátozottan működik. Megfigyeli, hogy az ausztráliai őslakos gyerekek, éppúgy, mint európai, vagy amerikai társaik, szerepjátékokat, felnöttesdit, papás-mamást játszanak, azzal a különbséggel, hogy ezekben a játékokban folyamatosan és meglehetősen nyíltsággal jelen van a szexualitás. „Nincs az életnek olyan szakasza, amelyben több-kevesebb sikerrel ne tennének kísérletet a koituszra.”

Feltételezése szerint ugyan erre a szülők (az apa) kasztrációs fenyegetéssel reagálnak, de az „én menekülése” a kasztrációs fenyegetés elől nem olyan fejlett, mint az európai civilizációban, és az elfojtás felületes marad. Nyilvánvaló, hogy ezek a feltételek hatással vannak az Ödipusz-komplexus kialakulására és következményeire is – egyebek között a tudattalan létrejöttére és természetére. (Róheim, 1932, 101.) Róheim többször is hangsúlyozza, hogy az arandák „civilizált” társaikkal ellentétben boldog és zavartalan szexuális életet élnek, és általában véve is boldogabbak, mint a nyugati civilizáció gyermekei, ám később arra utal, hogy mindez csak álca: „pajzs, amelyet az én használ, hogy elhárítsa a szorongás rohamait”. (Róheim, 1984, 389.) A közép- ausztrálieiak azonban mégis boldogok, mert a szorongás elhárítása nem járt a személyiségük átalakulásával – egyúttal a vágyakról való lemondással –, hanem a tünetképzés szintjén maradt.

A felnőttekkel való beszélgetésekből ugyanakkor kiderül, hogy az aranda kultúrában is vannak a szexuális életet alakító szabályok: a szülők leplezni igyekeznek saját szexuális életüket a gyerekek előtt, és a gyerekek is tudják, hogy ilyen helyzetekben tilos a szüleiket megfigyelniük. A szülők diszkréciója saját szexuális életükkel kapcsolatban széles körben tapasztalható jelenség, amely igényt tarthatna az egyetemesség feltételezésére – hasonló tapasztalatokat szerzett Róheim a pápuák és az indiánok között is. Mindennek ellenére mindenáron bizonyítani igyekszik, hogy valamilyen módon az aranda gyerekek is tanúi az Ödipusz-komplexus kialakulásában kulcsszerepet játszó ősjelenetnek. (Róheim, 1984, 581, 605.) Bár az általa vizsgált népek körében a szülők nem szigorúak a gyerekekkel, feltételezése szerint a gyerekek szüleik alkalmi dühkitöréseit vélik kasztrációs fenyegetésnek. (Róheim, 1932, 101.) Adatközlői a rákérdezés ellenére tagadták a kasztrációs fenyegetés létét, de nem hiszi el, hogy ez igaz lehet, úgy gondolja, hogy az adatközlők inkább elfojtották a kasztrációs fenyegetésre vonatkozó emlékeiket. A gyerekek játék közben gyakran fenyegetik egymást azzal, hogy a másik nemi szervét megcsonkítják, Róheim pedig bizonyos benne, hogy ezt az apjuktól hallhatták valamikor. (Róheim, 1932, 98.)

Bár bírálja azokat az etnográfusokat, akik egy-egy eset alapján általánosítanak, az aranda gyermekekről szóló fejezetben főleg a már említett kisfiúról, Depitarinjáról van szó, akit megözvegyült anyja elhagyott, és részben a nagyanyja, részben a misszió gondjaira bízott. Depitarinja egyáltalán nem ismerte az apját – Róheim interpretációja szerint időnként őt, Róheimet helyezi apa-szerepbe – és az anyjával sincs kapcsolata. A gyerekekkel sokféle probléma van, a legnagyobb, hogy állandóan lopkod – ez utóbbi ismert tünete az érzelmileg elhanyagolt gyerekeknek. Róheim az apját nem ismerő gyerek viselkedésében újra és újra felidéződni véli az Ödipusz-komplexust. Ám nehezen követhető az ennek alátámasztásául szolgáló magyarázat: amikor egy másik kisfiú saját beszámolója szerint felszólított egy harmadik gyereket, hogy koitáljon az anyjával, Depitarinja úgy tett, mintha nem hallaná, de közben vízipisztolyával a játékmaiom szemébe spriccelt. Hasonlóképpen erőltetett az a levezetés is, amely szerint Depitarinja szexuális jellegű játéka a játékmaiommal és a kígyóval valójában az Ödipusz-komplexus kettős megjelenése: „a fiú szereti az anyát, eközben az apa is szereti a fiát, aki ezáltal egyszerre fiú és lány”. (Róheim, 1984, 344.)

Számos további példát is idézhetnénk arra nézve, hogy az Ödipusz-komplexus mint magyarázat erőltetett és nem hiteles, ugyanakkor megakadályozza, hogy Róheim

a helyi közösség néhány különleges sajátosságára magyarázatot keressen vagy találjon. Így például azt a tényt, hogy a közép-ausztráliai őslakosok alapvetően patriarchális társadalmában szerepe van az anyai leszármazásnak, szintén az Ödipusszal kapcsolja össze. Ám az ezt igazolni hivatott feltevések tautologikus természetűek: a „fogamzási álmokra” jellemző, hogy az álmodót az apja üldözi és belebújik a testébe. Ez azt jelenti, hogy közösülni akar vele, vagyis a lurittyá gyerekek totemhez tartozását az anya vérfertőző álma határozza meg. „E megállapítások szerint vitathatatlan, hogy a totemizmus tulajdonképpen magva az Ödipusz-komplexus.” (Róheim, 1984, 373.)

Az énefejlődés szakaszai és a környezethez való alkalmazkodás az arandáknál

„Összefoglalva: a közép-ausztráliaiak ős-énjében is az Ödipusz-komplexus képezi azt a magot, amely köré minden más törekvés csoportosul. A lényeges különbségek az európai pszichéhez képest nem az ős-énben, hanem az énben találhatók” – írja Róheim a gyerekekkel való foglalkozás összegzéseként. (Róheim, 1984, 449.) Az én feladata a valósághoz való alkalmazkodás, ám ez a valóság a kisgyermek számára nem a kopár sivatag, a kígyók, vadállatok világa. Az ausztrál kisbabák ugyanúgy kezdik az életüket, mint fehér testvéreik: anyjuk tejével táplálja őket. Bármikor szophatnak, ha kedvük tartja: a közép-ausztráliai anyák nagyon jó anyák. Soha nem haragszanak meg a gyerekekre, és bármelyiküket szívesen megszoportatják, vagy megengedik, hogy a mellükkel játsszon. Nem is választják el őket addig, amíg szopni van kedvük. Fontos kérdés, hogyan járul hozzá ezek után az orális szakasz a jellemfejlődéshez? Róheim az utóbbi három típusát különbözteti meg: az orális optimisták rendületlenül hisznek abban, hogy mindig megkapják, amire szükségük van, az orális szadisták viszont megőrzik gyermeki önérzetüket és agresszivitásukat, és ezt mindenütt kinyilvánítják, ahol kapcsolatba kerülnek a külvilággal. A harmadik típus az orális pesszimistáké, akik sohasem heverték ki az elválasztás traumáját, és emiatt megrendült a bizalmuk a környezetükben. Az ausztráliai bennszülöttek körében ez az utóbbi típus nem található meg. Ők sohasem élik át az elválasztás traumáját, ezért nincs közöttük orális pesszimista vagy örökké gáncoskodó. Optimizmusuk azonban szemben áll a valósággal, amelyben élnek: az ausztráliai időjárás szeszélyes, és vannak időszakok, amikor komoly nélkülözés a sorsuk. Mégsem tapasztalta senki – írja Róheim –, hogy egy ausztráliai aggódna a másnapi élelemért, mivel a libidófejlődés ehhez nem alakította ki a megfelelő talajt. A pápuák szigorúbb szülők: „A Normanby szigeteken minden kisgyermek gewana, vagyis túl sokra vágyik, túl sokat követel. Gyakran így szidják az anyák gyermeküket: grwana are ojo! (ó, te rosszak rossza!)” (Róheim, 1941, 166.) Bálint Alice-től¹² tudjuk, hogy az utóbbiak Róheim tapasztalatai szerint bőségben éltek, de a gyerekeket már egyéves korukban elválasztották, felnőtt életük során pedig gondolnak a jövőre, és tartalékot gyűjtenek. (Bálint, 1932.)

Róheim az anális szakasz és jellemfejlődés tekintetében hasonlóan komoly eltéréseket talált a vizsgált népcsoportok és a számára otthonos nyugati civilizáció

¹² Róheim megfigyelését a pápua anyák szigorú elválasztási szokásaival kapcsolatban Székács is említi (1984, 655.) Róheim magyar nyelvű írásaiban nem sikerült erre vonatkozó utalást találni.

képviselői között. Jellemző, hogy még ő is, aki különösen érzékenyen figyel arra, hogy ne tekintse mintának saját civilizációs szokásait, érzékelhetően zavarba jön, amikor az arandák a szeme láttára végzik a szükségüket.

„Ha a bennszülöttek, ahogyan az minden nap megtörténik, elhozzák a fejadagjukat a hermannsburgi missziós telepről és aztán körbe ülve eszik a levesüket, az asszonyok a homokba vizelnek evés közben. Először a lábujjukkal nagyon ügyesen kis mélyedést csinálnak a homokban, utána belevizelnek, majd ugyanazzal a lábukkal megint bekotorják a lyukat. Megfigyeltem őket különben a konyhánkban is, amint dolgoznak, vagy a feleségemmel beszélgetnek, és közben lefolyik a vizelet a lábukon. [...] A defekálással kapcsolatban némileg fejlettebb a bennszülöttek szégyenérzete. Mindazonáltal Pukutiwara a feleségem és a saját felesége jelenlétében defekált, természetesen hátat fordítva a közönségnek. A bennszülöttek előtt ismeretlen a defekációról való beszéd szégyenlése.” (Róheim, 1932, 95.)

Ennek megfelelően – állapítja meg –, a közép-ausztráliaiak körében ismeretlen az anális jellem: olyan ember, aki szigorúan ragaszkodik a szokásaihoz, rendkívül fontos neki a tisztaság, és rendkívüli módon ragaszkodik a saját tárgyaihoz. Az arandáktól mindez távol áll. Nincs időérzékük, nem törődnek a múltó napokkal. Szeretnek fürödni, de nem tisztasági célból; a piszok, a legyek nem zavarják őket. És hasonlóképpen nem jellemzi a bennszülötteket a fukarság semmilyen fajtája sem, az ajándékozás örömet okoz nekik.

„Még az európai hatás sem veszi rá, hogy aggódják a jövő miatt. Mondhatjuk akárhányszor az aranda fiúnak, vagy lánynak, hogy figyelmeztessen, ha kifogy a lisztartalék és pótolni kell – semmi sem történik. Sosem fogják megérteni, hogy valami mást is lehetne tenni, mint a pillanatnyi éhséget csillapítani. A bozótban kószálva gyakran találni még teljesen használható bumerángot: tulajdonosa eldobta, mert nem volt kedve elvinni. Csinált magának újat, anélkül, hogy csöppet is elgondolkodott volna ezen az idő- és munkafecsérlésen.” (Róheim, 1984, 436.)

Álláspontja szerint a primitív népek tagjai középuton helyezkednek el a mindenkori környezethez alkalmazkodó állatok és a környezetet gyökeresen átalakító civilizált emberek között. Az utóbbiaknak magukat kellett átformálniuk: „az az út, „amit a civilizáció a totemizmus kora óta megtett, teljes egészében az anális jellem kialakulásán alapul”. (Róheim, 1932, 108.)

Csak hogy még ha el is fogadjuk ezt a tételt, kérdés, milyen feltételeknek köszönhető az anális jellem változása, miért következett be a népcsoportok egy részénél, másoknál pedig miért nem?

Miközben nehezen cáfolható, hogy az arandák énszerkezete különbözik a nyugati civilizáció tagjaiétól, Róheim felfigyel az ausztráliai bennszülöttek egy különleges sajátosságára: boldogan nézegetik magukat a (korábban nem ismert) tükörben, sőt csókolgatják saját tükörképüket. „A közép-ausztráliaiak narcizmusa biztos, hogy nem patológikus, inkább egyszerűen boldogok és elégedettek önmagukkal, minden szenzitivitás nélkül” – állapítja meg. (Róheim, 1984, 480.) Az önszeretet e sajátos fajtáját összefüggésbe hozza azzal a ténnyel, hogy az őslakosok mintegy kettős életet

élnék: egyik énjükkel mindennapi életüket élik, ám van egy rejtett énjük is, amely sohasem hagyja el a törzsi barlangot. Ez a rejtett ember – a helyi nyelven ngansa – időnként csurungává változik és halhatatlan. Róheim magyarázata szerint a rejtett én valójában az ős-én, amely az énnel ellentétben nincs kitéve a külvilág viszontagságainak. Ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy ez a kettősség más kultúrákban is fellelhető: mivel nem tudjuk elfogadni, hogy a testünk mulandó, titokzatos árnyképet kívánunk magunknak. (Róheim, 1932, 109.) A halhatatlanságba vetett hit és remény kétségkívül az emberi nem egyetemes, biológiai gyökerekkel nehezen magyarázható jellegzetessége. A „titokzatos árnykép” azonban nehezen feleltethető meg az ős-énnek, amely a freudi elmélet szerint nem hozzáférhető a tudat számára, különös tekintettel a számtalan kultuszra és hiedelemre, amely a lélek halhatatlanságához kapcsolódik.

Róheim az etnográfusokat mind a mai napig foglalkoztató 8, illetve 4 tagú szekciók és az általuk meghatározott házassági rendszer létét az aranda bennszülöttek ama törekvésével magyarázza, hogy elkerüljék az incesztusra irányuló vágyat. Az utóbbi eredete az én és a felettes-én közötti erőjáték, amely az Ödipusz-komplexus kapcsán keletkezett. (Róheim, 1932, 101.) Csakhogy egy másik írásában kételkedését fejezi ki azzal kapcsolatban, van-e az arandáknak felettes-énje. Ha van is, biztosan nem régóta, és „az életükben nagyobb szerepet játszanak a reális veszélyek, mint az intrapszichésé”. Majd felidézi, hogy amikor a lutheránus misszionáriusok az eredendő bűnről beszéltek a bennszülötteknek, felháborodtak: „Az arandák mind jó emberek. És ezen a ponton tiszta szívből egyetértünk barátainkkal.” (Róheim, 1984, 486.) Nem fogadja el azon etnológusok és pszichoanalitikusok feltételezéseit, akik szerint a primitívek kevéssé alkalmazkodnak a külvilághoz, és a civilizációt jelentő „valóságérzék” esetükben csak lassan alakult ki a történelem évszázadai során. Véleménye szerint az őslakosok énjének kevesebb energiát kell az ős-énnel való küzdelemre fordítania, ezért több energiája marad a környezettel való küzdelemre. (Róheim, 1932, 106.)

A közép-ausztrálieiak képesek megélni olyan feltételek között, amelyek az európai civilizáció képviselői számára szinte képtelenségnek tűnnek. Az ottani sivatagról az utazó azt hihetné, hogy itt egyszerűen megszűnt az élet. „Homok, tövises bozót és néhány fa, meg bokor: ez minden, amit látunk. És mégis sikerül a bennszülöttnak egy sor ehető dolgot találni ebben a terméketlen környezetben, és ha nem jut nagyobb vadhoz, gyíkokon és hernyókon tengeti életét.” (Róheim, 1984, 456-457.) Ráadásul – emeli ki Róheim – az ausztráliei bennszülöttek éppúgy szeretik szülőföldjüket, mint az angolok Londont, vagy a franciák Párizst. A maroknyi fa és szikla, amelyek között az életüket élik, számukra a „nagyyszerű hely”. Nem lehet nem felidézni, hogy maga Róheim zsidó származású nagypolgárként is őszintén szerette a hazáját, a magyar néprajz jelentős kutatója volt, és magyar identitását kényszerű emigrációja alatt is fenntartotta.¹³ Cáfolja a korábbi etnográfusok, Spencer és Strehlow feltételezését,

¹³ Bár Róheim unokaöccse, Charles Rohonyi kétségbe vonja a hazája iránti ragaszkodását, munkásságának jelentős része és számos megnyilvánulása bizonyítja magyar identitását. Egyebek között Kovács Vilmának, korábbi analitikusának 1929-ben írott leveleiben többször is említi, mennyire hiányzik neki Magyarország. Pl. 1929. jún. 13-án kelt levelében azt írja, hogy Hungáriát jobban szereti még Pallasz Athénénél is (Róheim, 1929/1992, 125.) Lásd még Hárs, 2019.

amely szerint az arandák nem tudják, hogy a fogantatás a nemi aktus következménye. Bár a fogamzáshoz sokféle mitikus hiedelem is kapcsolódik, a „legtöbb bennszülött legalábbis a fogantatás egyik szükséges előfeltételét látta a koituszban [...]. Hogy minden kétséget kizárjunk: láttam ilyen nyugati törzsekhez tartozó gyermekeket koituszt, fogantatást és szülést játszani, szó sem lehetett a szexuális tudatlanságról”. (Róheim, 1932, 104.)

A civilizáltak megkésett fejlődése

Többéves utazásáról hazatérve, 1932-ben Róheim lelkesedéssel fogadja Ludoveik Bolk holland kutató új felfedezését, a retardáció elvét. Bolk az ember rendkívül hosszú fejlődésének magyarázatát abban látja, hogy az ember valójában magzati jellegzetességekkel rendelkezik. Ennek alátámasztására összegyűjti azokat a humán sajátosságokat, amelyek a főemlősök újszülött egyedeire jellemzőek: a szőr hiánya, a bőr, a haj és a szem pigmentvesztése, az agy súlyának a testhez viszonyított nagysága stb. Mindennek a következménye a rendkívüli mértékben meghosszabbodott gyermekkor. A lányok már négy-ötéves korukban – ez nagyjából a főemlősök pubertásának ideje – rendelkeznek petesejtjeik készletével, ám a fogamzóképeség csak mintegy tíz évvel később alakul ki. Az utóbbi sajátosságban (amely ugyan csak a lányokra nézve igaz) nem nehéz feltételezni a látencia biológiai alapját, amely azonban Róheim tapasztalatai szerint az ausztráliai őslakosoknál hiányzott. A másik jellegzetesség a hosszan tartó függőség – az utóbbi jelenti a gyermek felnőttekhez való szoros kötődésének érzelmi és fiziológiai bázisát. Ez az előfeltétele, hogy az embergyerek számára a szociális kapcsolatok legyenek a legfontosabbak. (Székács, 1984)

„Az állat és az emberi lény – vagyis a csecsemő – között további fontos különbség, hogy míg az állatnak a környezete a természet, egy olyan stabilizált világ, amelyhez öröklött reakciói folytán tökéletesen alkalmazkodik, az embernek élete hajnalán a környezetet egy másik emberi lény jelenti – ez az anya, akinek a korai csecsemőkorban játszott fontos szerepére a budapesti pszichoanalitikusok munkássága alapján figyel fel a tudományos közvélemény.” (Róheim, 1941, 166.)

A kultúra eredete és szerepe című művében (Róheim, 1943) már nem az Ödipusz-komplexust tartja a fejlődés középpontjában álló jelenségnek, hanem az anyával való duáluniót. (Robinson, 1969) Bálint Alice öt idézve hívja fel a figyelmet arra, hogy az „egyszerű valóság” nevelő ereje csekély: a gyermeknek embertársai, a kultúra által teremtett feltételekhez kell alkalmazkodia. (Bálint, 1932, 99.) Más megfogalmazásban, de hasonló következtetésre jut Róheim is: „Általában igaz, hogy minél kiszolgáltatottabb állapotban születik egy lény, annál tovább él együtt a szüleivel s annál nagyobb fejlődési képesség rejlik benne” – írja „Az emberiség eredetének kérdése” című tanulmányában. (Róheim, 1934b, 133.) A primitív társadalmakban a gyermekek korábban jutnak önállósághoz, ám valójában ez azt jelenti, hogy egy kevésbé retardált emberfajtát képviselnek, mint a nyugati civilizáció tagjai. Fejtegetését figyelemre méltó megállapítással zárja: az organikus, biológiai

alkalmazkodás szerepét az embernél a pszichológiai adaptáció veszi át. (Róheim, 1934b) Ebből következik az ember kultúrateremtő képessége, amely minden népre jellemző; e tekintetben nincs elvi különbség a közép- ausztráliai, és a görög, vagy európai kultúra között – szögezi le. (Székács, 1984, 654.) Bár bizonyos mértékig osztja a kortársak evolúciós szemléletét – amely szerint a primitív népek a fejlődés alacsonyabb fokát jelentik –, határozott meggyőződése, hogy a primitívek teljes értékű „humán” lények (Bar-Haim, 2019, 109.), annál is inkább, mivel, ahogyan többször hangsúlyozza, a modern európai civilizációban boldogtalanabbak az emberek, mint az ausztráliai sivatagban tengődő, vagy az óceániai szigetvilágban élő társaik.

Róheim többoldalúan is igyekszik alátámasztani, hogy a kultúrák sokfélesége az ember korai fejlődése során kialakult traumák és eltérő megoldásaik következménye. „... az emberi intézményeket az emberi természetre alapozva kell magyaráznunk, nem pedig fordítva: az emberi természetet az emberi intézmények alapján”. (Róheim, 1941, 169.) Igaz, teszi hozzá, hogy az intézmények módosítják az ember természetét, bár az utóbbiak csupán a korábbi nemzedékek tapasztalatait őrzik. Mindazonáltal az egyén megértése, megismerése csak a kultúrájával együtt lehetséges:

„A szabad asszociáció módszerének megvannak az előnyei és a hátrányai, ha egy primitív nép kultúrájának tanulmányozásához akarjuk felhasználni. Mindig tudatában kell lennünk, hogy otthon az analitikus egyetlenegy individuum lelkébe próbál behatolni, míg az idegenben dolgozó analitikusnak két dolgot kell szem előtt tartania: miközben X bennszülöttet analizálja, egyben egy emberi társadalmat is vizsgál, mégpedig azt, amelyikhez X tartozik. Az analitikusnak hazájában nem szükséges elvégeznie a második feladatot, hiszen ugyanahhoz a népközösséghez tartozik, mint a *paciens*. Analitikus és *paciens* ez esetben egy nyelvet beszélnek, nemcsak a szó filológiai értelmében, miszerint ugyanazokat a szavakat használják, hanem pszichológiai értelemben is, mert azonosak a társadalmi mércéik is. Az idegenben dolgozó analitikusnak ezért mindig etnológusnak is kell lennie.” (Róheim, 1934, 86.)

„Az egyén analízise segítséget nyújt annak a kultúrának a megértéséhez, amelyben él, de hogy biztosak legyünk a dolgunkban, az egyéni adatok elemzésének kéz a kézben kell haladnia a nem egyéni adatok elemzésével.” (Róheim, 1941, 170.)

Epilógus

A távoli kontinensekről a harmincas évek elején Róheim visszatér Budapestre, régi barátai, kollégái, inspirálói közé. Az itthon töltött néhány év alatt több tanulmánya is született, aktívan részt vett a pszichoanalitikus közéletben. Munkásságának eredményei felbukkannak a budapesti iskola más tagjai, elsősorban a Bálint-házaspár írásaiban. Okkal feltételezhető, hogy a közös gondolkodás a gyermekkori fejlődés és a kultúra kapcsolatáról, amely még a rövid idő és a fenyegető történelmi körülmények között is értékes eredményekre vezetett, különlegesen fontos szerepet tölthetett volna be a pszichoanalízis fejlődésében. 1938-ban azonban Róheim más értelmiségiekhez hasonlóan eltávozik az országból. Az Egyesült Államokba költözik, ahol nem sikerül

egyetemi álláshoz jutnia, egyéni terápiákból és előadásokból tartja fenn magát. Eközben megkísérli elméleti munkákban összefoglalni munkásságának gazdag eredményeit: 1943-ban megjelenik könyve, a *The Origin and Function of Culture*, valamint számos cikke, tanulmányköteteket, folyóiratokat szerkeszt. Elméleti és gyakorlati munkájának szintézise azonban csak részben sikerül: szeretett Hungáriájától távol került. Kollégái és barátai szétszóródtak a világban, vagy nem éltek túl a háborút.

„A vallások, vagy osztályok közötti, illetve a szélsőséges nacionalizmusra jellemző önkényesség, türelmetlenség és gyűlölködés, röviden tehát az egész társadalomnak a szado-mazochisztikus szerveződési módja, ami Laforgue szerint a vademberek sajátja, valójában a civilizáció meghatározó ismérve.” (Róheim, 1934)

Sajnos a történelmi események nemigen tették érvénytelenné Freudénál is erősebb kultúrpeesszimizmusát.

Felhasznált irodalom

- Bar-Haim, Shaul** (2019). „Tell them that we are not like wild kangaroos”: Géza Róheim and the (fully) human primitive. In: Anna Borgos, Ferenc Erős, Júlia Gyimesi (eds.): *Psychology and Politics. Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences*. Budapest, New York: CEU Press, 107-117.
- Bálint Alice** (1932). Tiltás és megengedés a nevelésben. In: Uő: *Anya és gyermek*. Budapest: Párbeszéd, 1990, 91-101.
- Dadoun, R.** (1967). *Avant-propos a Géza Róheim: Psychanalyse et anthropologie*. Paris: Gallimard.
- Damouse, Joy** (2011). Geza Roheim and the Australian Aborigine: Psychoanalytic Anthropology During the Interwar Years. In: W. Anderson, D. Jenson, R. C. Keller, *Unconscious Dominions*. Durham, London: Duke University Press, 75-95.
- di.** (1928). Magyar tudós vezeti az első pszichoanalitikai expedíciót Ausztrália vad népei közé. *Tolnai Világlapja*, 52, december 26. 30-31.
- Durkheim, Émile** (1978). A társadalmi tények magyarázatához. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Erős, Ferenc** (2019). Sándor Ferenczi, Géza Róheim and the University of Budapest, 1918-19. In: Anna Borgos, Ferenc Erős, Júlia Gyimesi (eds.): *Psychology and Politics. Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences*. Budapest, New York: CEU Press, 81-94.
- Ferenczi Sándor** (1913). A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In: Uő: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest: Magvető, 1982, 158-174.
- Hárs György Péter** (2009). A vörös Róheim. *Thalassa*, 20(4): 45-74.

- Hárs György Péter** (2019). Géza Róheim – Alieness as a Source of Political Outlook. In: Anna Borgos, Ferenc Erős, Júlia Gyimesi (eds.): *Psychology and Politics. Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences*. Budapest, New York: CEU Press, 119-134.
- Kenny, Anna** (2017). Early ethnographic work at the Hermannsburg Mission in Central Australia, 1877–1910. In: N. Peterson – A. Kenny (eds.): *The German Language Tradition of Ethnography in Australia*. Canberra: ANU Press.
- Kilborne, Benjamin** (1992). Az analitikus antropológia az USA-ban. *Thalassa*, 3(2): 94-98.
- Morton, John** (1992). A pszichoanalízis és az ausztráliai őslakosok antropológiája. *Thalassa*, 3(2): 82-93.
- Morton, John** (2017). Sigmund Freud, Géza Róheim and the Strehlows: Oedipal Tales from Central Australian Anthropology. In: N. Peterson – A. Kenny, A. (eds.): *The German Language Tradition of Ethnography in Australia*. Canberra: ANU Press.
- Murdock, George P.** (1943). Bronislaw Malinowski. *American Anthropologist*, 45: 441-451.
- Peterson, Nicolas – Anna Kenny** (2017). Introduction. In: N. Peterson, A. Kenny (eds.): *The German Language Tradition of Ethnography in Australia*. Canberra: ANU Press.
- Robinson, Paul A.** (1969). *The Freudian Left. Wilhelm Reich, Géza Róheim, Herbert Marcuse*. New York: Harper and Row.
- Róheim, Géza** (1925). *Australian Totemism. A Psychoanalytic Study in Anthropology*. London: George Allen & Unwin.
- Róheim Géza** (1929). Levél Kovács Vilmának, 1929 húsvét. *Thalassa*, 1992, 3(2): 123-124.
- Róheim Géza** (1932). A közép-ausztráliai kultúrkör pszichológiai struktúrája. In: Tóth L. (szerk.): *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 89-119.
- Róheim, Géza** (1933). A primitív ember. In: S. Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993, 9-29.
- Róheim Géza** (1934). Pszichoanalitikus technika és etnológiai kutatómunka. In: Tóth L. (szerk.): *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 77-88.
- Róheim Géza** (1934b). Az emberiség eredetének kérdése. In: Tóth L. (szerk.): *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 129-140.
- Róheim Géza** (1941). A kultúra pszichoanalitikus értelmezése. In: Tóth L. (szerk.): *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 160-172.
- Róheim, Géza** (1943). *A kultúra eredete és szerepe*. Budapest: Animula, 2001.
- Róheim Géza** (1984). Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. In: Uő: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Budapest: Gondolat, 278-613.

- Róheim Géza** (1984b). *A bűvös tükör*. Budapest: Magvető.
- Róheim Géza** (1999). A kultúra ontogenetikus értelmezése. In: Tóth L. (szerk.): *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum, 120-128.
- Róheim Géza** (2009). *Ádám álma*. Vál., szerk. Hárs György Péter. Budapest: Múlt és Jövő.
- Székács István** (1984). Róheim Géza, a pszichoanalitikus. In: Róheim Géza: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Budapest: Gondolat, 643-663.
- Tóth László** (1999). Róheim Géza és a pszichoanalitikus antropológia. In: Tóth L. (szerk.): *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum, 7-43.
- Tóth László** (szerk.) (1999). *Róheim Géza*. Budapest: Új Mandátum.
- Verebélyi Kincső** (1984). Előszó. In: Róheim Géza: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Budapest: Gondolat, 7-46.
- Verebélyi Kincső** (1984b). Utószó. In: Róheim Géza: *A bűvös tükör*. Budapest: Magvető, 487-536.

Nick Midgley

Anna Freud és a Hampstead Háborús Gyermekekotthonok¹ – a közvetlen gyermekmegfigyelés szerepe a pszichoanalízisben*

Bevezetés: Mit jelentett Anna Freud számára a közvetlen megfigyelés alkalmazása?

Anna Freud mind Európa, mind a pszichoanalízis történetének igen izgalmas időszakában vált felnőtté. 1922-ben szerezte meg pszichoanalitikusi képesítését, majd rögtön ezután a „Vörös Bécs” nevű osztrák társaságban találta magát Bécsben, mely az I. világháború gyötrelmeinek hatására alakult, mégis egy új világ építésének eszméje fűtötte tagjait. Később, életére visszatekintve, így írt erről Anna Freud: „Akkoriban Bécsben mindannyian annyira izgatottak voltunk – tele életerővel, mintha egy teljesen új földrészt tártunk volna fel: mi vagyunk a felfedezők, és végre lehetőségünk van megváltoztatni a világot”. Fontos időszak volt ez azért is, mert kísérlet történt a pszichoanalitikus elmélet és a kialakulóban levő megfigyeléses technikák módszertanának integrálására a gyerekek tanulmányozásában. Angliában a korai „gyermekmegfigyelők” közül Darwin „Biographical sketch of an infant” (1877) című munkája volt a legismertebb, de például Preyer és Baldwin munkássága Európa-szerte ugyancsak meghatározó volt. Preyer művét (*A gyermeki elme*) német nyelvterületen egyenesen „a gyermekmegfigyelés és gyermeki fejlődés bibliájának” nevezték (Preyer 1888/1973). A szerző saját gyermekét figyelte meg egy éven keresztül, és Freud, valamint számos korai pszichoanalitikus is elismeréssel idézte (Steiner 2000b).

Bécsben ugyancsak fontos fejlemények zajlottak a szisztematikus csecsemő- és gyermekmegfigyelés terén. Charlotte Bühler – aki egyetemi professzorként elsőként alapított fejlődéslélektani tanszéket – megszervezett egy egyéves kutatást, melynek

¹ Anna Freud magyarul eddig megjelent műveiben előfordul a „Hampstead óvodák”, a „Hampstead babaosztálya” kifejezés, és előfordul az eredeti megnevezés rövidített változata is: „Hampstead Nurseries” (Freud, A. (2015). *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás.* Fordította dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 64., 79.) A hivatkozások alapján egyértelműen beazonosítható, hogy ugyanarról az intézményről van szó, mint a jelen tanulmányban, de itt az intézmény nevét és jellegzetességeit is pontosabban megragadó „Hampstead háborús gyermekekotthonok” kifejezést alkalmazom. A különböző részlegek történetét és egymáshoz való viszonyát maga a tanulmány mutatja be. (*A ford.*)

* Eredeti megjelenés: Nick Midgley: Anna Freud: The Hampstead War Nurseries and the role of the Direct Observation of Children for Psychoanalysis. *International Journal of Psycho-Analysis*, 2007, 88(4): 939-959.

során 69 intézeti keretek között nevelkedő kisgyereket figyeltek meg a nap 24 órájában. Bühler tanítványai között volt Ilse Hellman, aki később Anna Freuddal dolgozott a Hampstead Háborús Gyermekotthonokban; és más jelentős pszichoanalitikuskarriert befutó kutatók is itt kezdtek: többek között René Spitz és Esther Bick – akik mindketten jelentős szerepet játszottak a gyermekmegfigyelés bevezetésében a londoni Tavistock Klinikán.

A csecsemő- és gyermekmegfigyelés fejlődésének kezdettől komoly hatása volt a pszichoanalitikus elmélet alakulására, annak ellenére, hogy az első pszichoanalitikusok közül sokan nyíltan lenézték a „gyermekmegfigyelők” munkáját. Freud már 1905-ben, a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság konferenciáin kérte a társaság tagjait, hogy a koragyermekkorai szexualitással kapcsolatos pszichoanalitikus vizsgálódásaikat egészítsék ki a közvetlen gyermekmegfigyelés eredményeivel. Ennek a hiánypótló szemléletnek egyik legjelentősebb első eredményei megjelentek a *kis Hans*-ról írt tanulmányban (1909/1993).² Néhány évvel később pedig megjelent az első, pszichoanalitikus elméleteket is figyelembe vevő gyermekmegfigyelési tanulmány (Hug-Hellmuth 1913), amelyben a szerző Freud elgondolásait és a kortárs *nem-analitikus* koragyermekkorai megfigyelési adatokat is közzétette. Ez a tanulmány nagy hatással volt Anna Freudra és akkori bécsi kollégáira (Steiner 2000b).

Ennek ellenére csak az 1920-as évektől, a gyermekanalízis mint tudományterület kialakulásával, kezdett integrálódni a közvetlen csecsemő- és gyermekmegfigyelés és az újabb pszichoanalitikus eredmények. Bernfeld *A gyermek pszichológiája* (1925/1929) című művének az 1929-es angol fordítás megjelenésekor Susan Isaacs „az egyik legfontosabb angol nyelvű gyermekpszichológiai könyv”-ként jellemez. Ez a könyv a pszichoanalitikus elmélet alapján próbálja meg „koherens egészzé” gyúrni a 19. század második felének gyermekmegfigyeléseiből származó leíró adatokat (Isaacs 1930).

A legnagyobb izgalom talán azt az elképzelést övezte, hogy mostantól lehetőség nyílik a „pszichoanalitikus gyermeknevelés” új modelljeinek kidolgozására, az új megközelítéssel pedig megelőzhetőek lennének a neurózisok és más zavarok. 1925-ben maga Freud is így fogalmazott Aichhorn könyvéhez írt bevezetőjében (Freud, S. 1925, vii.): „A pszichoanalízis egyetlen alkalmazási területe sem gerjesztett ekkora érdeklődést és keltett ekkora reményeket [...], mint a nevelés(tudomány) elméletében és gyakorlatában való felhasználhatósága”. Szemináriumok szerveződtek szülők és tanárok számára, könyvek jelentek meg, és különböző kísérleti projekteket hoztak létre olyan úttörő pszichoanalitikusok, mint Willi Hoffer (aki háborús árva zsidógyerekekkel dolgozott) és August Aichhorn, aki iránymutató művében (*Makacs fiatalok* – Wayward Youth) az intézetben nevelkedő gyerekeknél felmerülő érzelmi és viselkedési problémák első komoly pszichoanalitikus összefoglalását adta (Aichhorn 1935/1925).

Anna Freud is aktív részese volt ezeknek a fejleményeknek: publikált, tanított, és aktívan munkálkodott a fent említett, és más kutatásokban is. Aichhorn munkássága

² Freud így ír a Bevezetésben: „Vajon lehetetlen-e közvetlenül a gyereken tapasztalni minden életszerűségével együtt azokat a szexuális rezdüléseket és vágyfantáziákat, amiket az idősebbeknél oly sok fáradtsággal ásunk elő a mélyből...” (Freud 1909/1993, 4.)

(amely a korai depriváció hatásait és az érzelmi kötődés szükségességét hangsúlyozta a kisgyerekekkel való munkában) mély benyomást tett Annára – ennek hatására először 1927-ben közreműködött a Hietzing Iskola, majd tíz évvel később a Jackson Nursery létrehozásában, ahol megkísérelték pszichoanalitikus elvek alapján gondozni a kisdedeket. Már a kezdetektől mindkét helyen szorgalmazta, hogy a gyerekek megfigyelését szisztematikusan rögzítsék, de a felvételek nem maradtak fenn.³

Ezeket a kutatásokat azonban félbeszakította a náci eszmék előretörése Európaszerte. Miután a náci Németország megszállta Ausztriát, Sigmund Freud és családja 1938 júniusában elmenekült Bécsből. Anna néhány táborigyerekházba is magával vitt, mintha megérezte volna, mit hoz a jövő. Freud és családja hamarosan berendezkedtek Londonban a Maresfield Gardenben található házukban, ahol, alig több mint egy évvel érkezése után Freud elhunyt.

A Hampstead Háborús Gyermekotthonok: Anna Freud megközelítésének alapjai⁴

Miután apja meghalt, és 1939-ben a II. világháború is kitört, Anna Freud belevetette magát a munkába. Felismerte, hogy a háború sújtotta, menekültté és otthontalanná vált családoknak, gyerekeknek menedékre van szüksége, ezért átmeneti háborús menedékhelyet hozott létre gyerekek számára. Ahogyan mind nyilvánvalóbbá váltak a városi gyerekek egyre szélesebb körű nehézségei, a terve is bővült.

Anna Freud és élethosszig hű társa, Dorothy Burlingham 1941 januárjában nyitották meg a Gyerekek Pihenő-központját (Children's Rest Centre) Londonban, melyhez az AFPPWC (American Foster Parents' Plan for War Children – Amerikai Nevelőszülők a Háborús Gyermekéért) biztosított anyagi támogatást (lásd 1. kép). Az első csoport gyermekotthonba érkező gyerek – és néhány édesanya is – többnyire London East End városrészéből érkezett, amely súlyosan megsérült az első bombázások (Blitz) során. Ahogyan a projekt növekedett, az AFPPWC is megemelte a támogatását, így hamarosan már 30 fővel működött az otthon. 1941 nyarán két újabb épületet rendeztek be: az egyik az 50 férőhellyel működő bentlakásos csecsemőotthon Hampsteadben, ahol egészen fiatal csecsemőket és kisgyerekeket fogadtak; a másik pedig a vidéki „New Barn” (Új Magtár), itt 3-6 éves evakuált gyerekeknek biztosítottak férőhelyet. Ezt a három épületet hívták együttesen Hampstead Háborús Gyermekotthonoknak, az AFPPWC támogatási rendszerében (Hellman 1990).

³ A Gyermekotthon működését anyagilag támogató Edith Jackson halálakor írt nekrológiájában Anna Freud így mutatja be az intézetek céljait: „közvetlen információt gyűjteni [...] a korai évekről, különösen a második életévről, amelyet a legfontosabbnak tartunk az elsődlegestől a másodlagos funkciókig vezető létfontosságú úton; kialakítani az evési és alvási szokásokat; hozzájárulni a felettes én és az impulzus kontroll kezdetleges elsajátításához [és] kialakítani a kortársakkal való tárgykapcsolatokat” (idézi Young-Bruehl 1991, 218.).

⁴ Az itt következő beszámoló a Hampstead Háborús Gyermekotthonok megalapításáról, valamint néhány gyermekotthoni megfigyelésről egy most készülő könyv idevágó fejezete – Anna Freud hatása az intézeti nevelkedésről való pszichoanalitikus gondolkodásra – alapján íródott (Midgley & Pretorius, megjelenés alatt). Köszönet illeti Dr. Inge Pretoriust és a könyv szerkesztőit: Tiago Sousa Mendest és Pedro Vaz Santost, amiért lehetővé tették, hogy felhasználjam az anyagot ebben a tanulmányban.

1. kép: Anna Freud (középen) és Dorothy Burlingham a Londoni Gyermekotthon kertjében. Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

Ezek az intézmények elsősorban segítségnyújtás céljából jöttek létre a londoni bombázás és evakuációs műveletek áldozatai – gyerekek és családjaik – számára, sürgető szükségleteik kielégítésére; ugyanakkor Anna Freud a legelső pillanattól tisztában volt vele, hogy a háborús helyzet – és a háborútól sújtott gyerekek számára létrehozott gyermekotthon – „természetes kísérletként” is felfogható, melyet érdemes kihasználni (Edgecumbe 2000). Freud és Burlingham 1942-ben, amikor kijelölték az intézmények céljait, elsősorban a már okozott károk *helyreállítását* és a további károk keletkezésének *megelőzését* tüzték ki; de másodsorban kijelölték a *kutatás* és *képzés* céljait is. Így írnak erről:

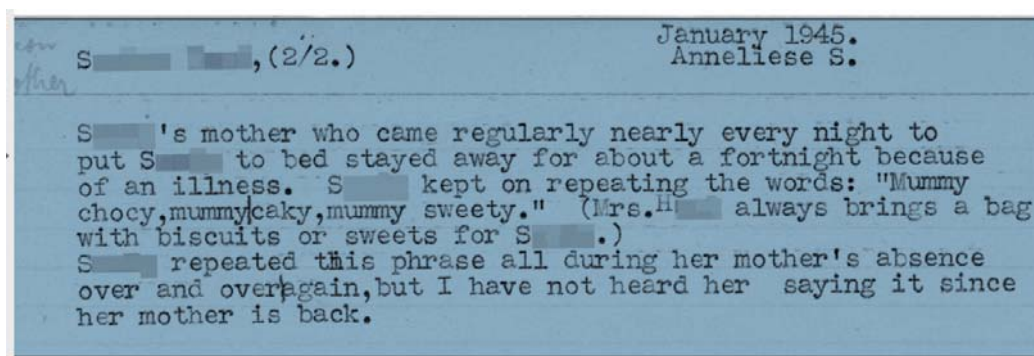
„A gyerekek alapvető pszichológiai szükségleteinek vizsgálata; a bombázásra, rombolásra, a családjuktól való korai elválasztásra adott reakcióik tanulmányozása; tények összegyűjtése arról, milyen ártalmas következményekkel jár, ha az alapvető szükségletek kielégítetlenek maradnak; annak megfigyelése, hogy általában milyen hatással van a közösség ilyen korai életkorban a gyerekekre.” (Freud & Burlingham 1942, 11-12.)

Később visszatekintve – kissé talán túl szerényen – ezt a leírást adta Anna Freud erről a komoly megfigyeléses kutatásról: „nem több, mint az intenzív, karitatív háborús munka mellékterméke. Mivel minden erőfeszítésünk hiábavalónak bizonyult, hogy pénzügyi támogatást kapjunk ezekhez a megfigyelésekhez és a felvett adatok további osztályozásához, minden ilyen tevékenységet a gondozók maradék idejére és önkéntes bevonódásukra kellett korlátoznunk.” (Freud, A. 1951/2015, 65.) Azonban ennek ellenére is elismerte, hogy a „Háborús Gyermekotthonok ideális terep a megfigyelés céljára”:

„Az esetanyagnak ez a változatossága megengedte, hogy a gyerekeket majdnem közvetlenül a születésüktől fogva lássuk, részint az anyjuk gondozásában, részint az anyai gondoskodástól megfosztottan (azaz hol mellről táplálva, hol tápszerrel, üvegből). A legközelebből követhettük tehát a libidinális és agressziós ösztönfejlődés szakaszait, az elválasztás és a szobatisztaságra szoktatás eseményeit, a beszédképesség megszerzését, a különféle ego-funkciók alakulását és egyéni variációit.” (I. m. 66.)

Sok évvel később Ilse Hellman, aki akkoriban a Gyermekotthonokban dolgozott a háború alatt, egészen pontosan felidézte, milyen módszertan szerint zajlott a megfigyeléses munka. Elmesélte, hogy valamennyi gondozót (azokat is, akik nem közvetlenül a gyerekekkel foglalkoztak) arra biztatták: jegyezzék fel minden benyomásukat, melyek a gyerekekkel való kapcsolat nyomán keletkeztek. Ezeket katalógus-szerűen, cédulákon gyűjtötték, és külön hangsúlyozták a „szabadon lebegő figyelem” fontosságát – ahogyan ez ismerős lehet a pszichoanalitikus helyzetből. A megfigyeléseket szigorúan nem elméleti nyelvezettel kellett megfogalmazni, hanem a lehető legrészletesebben leírni a megfigyelt gyerekek viselkedését. Ahogy Hellman írja:

„A Hampstead Gyermekotthonokban a megfigyelők általános célja az volt, hogy minden jelenséget rögzítsenek, amely hozzájárulhatott a fejlődésről alkotott tudásunkhoz, megerősítette az elvárt reakciókat, vagy ellentmondott azoknak, új szempontokra hívta fel a figyelmünket, vagy elősegítette, hogy jobban megértsük az adott gyereket.” (Hellman 1990, 57.)

2. kép: Megfigyelésre szolgáló katalóguscédula a Hampstead Háborús Gyermekotthonokból. Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

A cédulán olvasható szöveg: S. édesanyja, aki majdnem minden este megérkezik, hogy lefektesse S-t, majdnem két teljes hétig távol maradt betegség miatt. S. egyre csak ismételte ezeket a szavakat: „Mamika-csokika, mamika-sütike, mamika-édeske”. Mrs. H. mindig hoz egy zacskó kekszet vagy édességet S-nek. S. folyamatosan, újra és újra elismételte ezeket a kifejezéseket, amíg nem volt ott az édesanyja, de mióta az anyukája visszatért, egyszer sem hallottam tőle.

Mivel az összes megfigyelőtől származó katalógus-cédulákat egybegyűjtötték, ezzel a módszerrel az idők folyamán minden gyerekről rengeteg feljegyzés született, így a gondozók mélyebben megismerhették és megérthették egy-egy gyerek szükségleteit. Esténként megbeszéléseket is tartottak, ahol megpróbálták minél jobban osztályozni és rendszerezni ezeket a megfigyeléseket, és kidolgoztak egy kereszt-hivatkozási rendszert is: mind egy adott téma szerint (pl. reakciók a légitámadásra), mind egy adott gyerek szerint lehetett csoportosítani a kártyákat. Az Anna Freud Központ (Anna Freud Centre) archívumában nemrég felfedezett dokumentumok szerint (melyeket Dr. Inge Pretoriusnak köszönhetünk) a Háborús Gyermekotthonokban dolgozó fiatal (kezdő) gondozók számára különböző szeminárium-sorozatokot tartottak. Egyrészt a pszichoanalízis alapjairól (amelyet többek között Ernest Jones, Hedwig Hoffer és Kate Friedlander is tanított), másrészt olyan gyakorlatiasabb témákról is, mint „Anatómia, elsősegély és gyermekbetegségek” (Josefine Stross, a Freud-család orvosa előadásában); „Baba-torna” (Claire Nettle); és „Bevezetés a Montessori módszerbe (Hedy Schwartz). A gondozókat arra biztatták, hogy az elméleteket, fogalmakat vessék össze a közvetlen megfigyeléseikkel. Minden gyerekről vezettek egy „fejlődési táblázatot” – ezt a rendszert a bécsi Jackson Gyermekotthonban alkalmazták először –, melyen különböző területek adatait rögzítették: súly, evési és alvási szokások, szexuális fejlődés, tisztaságra szoktatás, elhárító mechanizmusok, a lelkiismeretesség kialakulása és a tárgykapcsolatok (lásd a következő oldalon a 3. ábrát). A pszichoanalitikus ismereteket is felhasználó adatok ilyen széles körű és rendszerezett hozzáférhetősége lehetővé tette, hogy olyan témákat is vizsgáljanak, mint a „reakciók a családi élet szétzilálódására”; a „reakciók az anyahelyettesekre”; a „csoportok együttélésének hatásai”. Emellett pedig a bonyolultabb pszichoanalitikus fogalmak – mint például a pszichoszexuális fejlődés – még részletesebb kidolgozására is lehetőség nyílt (Hellman 1990, 23-24.)⁵. A Háborús Gyermekotthonokban 1941 februárjától kezdve a „Havi összefoglaló” riportban már széleskörűen felhasználták a gondozók, dolgozók által gyűjtött megfigyelések adatait, de csak 1973-ban publikálták. Visszatekintve feltételezhetjük, hogy nagy valószínűséggel ez a megfigyelési-adattömeg képezte Anna Freud később, a háború utáni időszakban megalkotott pszichoanalitikus elméleteinek módszertani bázisát, különös tekintettel a „fejlődési vonalak” fogalmára (Freud, A. 1965/2008, 44.). Ezen kívül két, kifejezetten a Gyermekotthonok munkáját feldolgozó kötetének is alapanyagát képezte (Freud & Burlingham 1942, 1944).

⁵ Az adatgyűjtés eme formája, az ömlesztett megfigyelés, lett később a „Hampstead-index” alapja, amely a Hampstead Gyermekklinikán végzett gyermekanalízisek, és azok klinikai anyaggyűjtésén alapuló gyermekanalitikus elméletek széleskörű vizsgálata (Sandler, 1962).

3. ábra: A fejlődési táblázat egy szakasza. Forrás: Burlingham 1952, 94. oldal utáni betétlap, 11. sz. fejlődési táblázat. Az International Universities Press engedélyével közölve

Bert és Bill*

	Fizikai fejlődés	Alvás	Evés	Tisztasági tréning	Érzékszervi fejlődés	Beszéd
	Halvány, piros tűzfolt a homlokán. Erős, piros tűzfolt a homlokán és a tarkóján. Szül.: 1941. október 5. Szül. súly: Bert – elsőszülött: 4/13 font, Bill – másodszületett: 5/13 font.	Anya szerint sokat alszanak mindketten.	Anya szerint az anyamellet elutasították, ezért 24 óráig éhezették őket. Aluszékonyak voltak, alig ettek még 3 hónapos korukban is. Anya sokat aggódott. Nagyon gyakran hánynak.			
1942	A Hampstead Gyermekotthonba kerülnek					
febr. – 4 hó	Kezüket próbálják mozgatni (mostanáig leköttözve volt). Súly: 9/9 és 10/5 font.	Sokat alszanak, de csak a kedvenc testhelyzetükben.	Cumisüvegüket kedvelik. Répát nem kedvelik. Napi adag: 28/29 uncia.			
márc. – 5 hó	Sokkal jobban néznek ki, arcuk színesebb, kipirultabb. Rugdosnak. Súly 12/7 és 13/2 font.	Csak bal oldalán hajlandó elaludni. Csak jobb oldalán hajlandó elaludni.	Cumisüvegből répa: még nagyobb ellenállás. Elutasítják, vagy visszaköpik. Gyakran hány. Napi adag: 31 uncia.			
ápr. – 6 hó	Sokat rugdosnak. Gyorsabban rugdos. Erősebben rugdos. Egyre jobban néznek ki, hízásnak indultak. Világos hajuk nőtt. Súly: 13/7 és 14/7 font.	Ha kételkednénk, melyikük melyik, alvás közben ez egyértelmű.	Répa megint kiskanállal. Egy hét kihagyás, erős ellenállás miatt. Újrakezdéskor kis siker. Spenótot szépen elfogadják. Ritka hányás. Napi adag: 31 uncia.			
máj. – 7 hó	Pocakját emeli kicsit / magasra . A pelenkázón megpróbál megfordulni . Szemei világosbarnák / nagyon kékek . Tűzfolt teljesen / majdnem teljesen eltűnt. Nagyon jól néznek ki, napbarnított bőr. Mozgolódnak, összevissza / erősen rugdos. Súly 14 és 15/7 font.	Napközben különböző időkből alszanak. Nagyjából 10-15 órát alszanak 24 óra alatt. (14-én) hajnalban felébred, egy órán keresztül sír. Nem lehet letenni. 17-én anyjuk elviszi őket, ezután 2 / 1 órán keresztül nem tudnak elaludni. 19-én hajnali 3-kor alszik el, 55 percig, sikít, vörös, majd elkékül. Néhány perc múlva elhallgat, ekkor sápadt. Napi átlag alvásmennyiség 13 óra.	Köhögnek, hogy megszabaduljanak a répától: sikerül / nem sikerül . Spenótot nagyon szépen eszik. Cumisüvege egyáltalán nem / nagyon érdekli. Az ételt egyre jobban beletörődve, érdektelenül / normálisan, néha mohón fogadja. Ha nem tudnánk őket megkülönböztetni, az etetésnél egyértelmű a különbség. Napi adag: 28 uncia.		Zajokra felfigyelnek, távolra is . Filmfelvételkor hangosan nevet.	„Beszél”.

* [Ikrek: Bertre vonatkozó részek kék betűvel, Billre vonatkozóak piros betűvel szedve. Egy font: kb. 45 dkg. Egy uncia: kb. 28 gramm]

A megfigyelések eredményei a Hampstead Háborús Gyermekotthonokban

A gyermekotthon dolgozói attól a pillanattól kezdve, hogy a gyerekek megérkeztek Hampsteadbe, meg tudták figyelni, milyen hatással volt a kisgyerekekre a háború. Számos kisgyerek érkezett úgy, hogy elvesztette mindkét vagy egyik szülőjét (többnyire az apát); azok a gyerekek, akik London bombázása idején is éltek már, ismerték a légitámadás hangjait; és legtöbbjük otthonát bomba rombolta szét. A megfigyelők nagy meglepetésére és többek várakozása ellenére a gyerekek nem mutatták a traumatikus sokk tüneteit – bár kétségtelenül megvoltak a maguk komplex reakciói, korábbi tapasztalataiktól és életkoruktól függően. A gondozók megfigyelései alapján Anna Freud öt különböző reakció-típust (vagy aspektust) különített el a légitámadás-szorongást illetően. Eközben arra buzdította a megfigyelőket, hogy minél pontosabban különítsék el a „valós” veszélyre adott reakciókat (melyeket viszonylag gyorsan leküzdöttek a gyerekek) azoktól, melyeket inkább a gyermek ösztönkésztetései ereje vagy felettes énjének fejlettségi foka határozott meg. Saját megfigyeléseiből következtetett arra is, hogy a gyermek légitámadásra adott szorongásos reakciójának mértékét nagyban meghatározza szüleinek reakciója (Freud & Burlingham 1944, 163-172.).

A kisgyerekek háborúra adott reakcióinál (melyek nem meglepőek, inkább ismeretlenek) csak az volt megdöbbentőbb, ahogyan a családjuktól való hirtelen elszakadásra reagáltak. Anna Freud képes volt életkoronként elkülöníteni, mit is jelent ez az elszakadás, és milyen válaszok születnek rá – bár, ahogy fogalmazott „a megfigyelők ritkán érezték át a kisgyerekek gyászának mélységét és komolyságát” (Freud & Burlingham 1944, 183.). A tizenhét hónapos Carol például majdnem három teljes napig egyfolytában ismételte mély hangon, hogy „mama, mama, mama”, miután elszakadt a szüleitől. Kezdetben csak úgy fogadta el az ölbéli megnyugtatót, hogy közben elfordította a fejét az ismeretlen felnőtt arcától. „Amikor véletlenül szembenézett azzal, aki éppen ringatta, elkezdett sírni.” (I. m. 184.)

A kicsit idősebb, 3-4 éves gyerekeknél – amikor a szülő-gyerek kapcsolatban az ambivalens érzések természetesek – a szeparáció gyakran a negatív érzések elviselhetetlen megerősítésének tűnt. A három és fél éves Billie a szüleitől való elválásra úgy reagált, hogy kivételesen jól kezdett viselkedni, minden szabályt, amelyeket otthon annyiszor megszegett, nagy odafigyeléssel betartott. Amikor meghallotta, hogy édesanyja lábsérülés miatt kórházba került, hirtelen észébe jutott, hogy valamikor régebben megrúgta, és azon kezdett aggódni, hogy vajon emiatt lett-e most beteg (i. m. 191.). Az ő esetében úgy tűnt, mintha az elválás a rossz gondolataiért és viselkedéséért kapott büntetés lenne, és neki mindent meg kellene tennie, hogy rendbe hozza a „hibát”, amit elkövetett. Egy átlagos családi helyzetben a gyerek ellenséges és agresszív gondolatait ellensúlyozza az a tapasztalat, hogy a szülők nap mint nap „túlélnek” ezeket a fantáziákat – így mindez elviselhető és

elgondolható. De a hirtelen elválás igazolni látszik a gyerek legmélyebb rejtett szorongásait. Anna Freud így ír erről:

„A gyerek meg van rémülve szüleinek hiányától, és attól tart, hogy szülei azért hagyták el, hogy megbüntessék, sőt, a szeparáció egyenes következménye az ő rossz vágyainak. Hogy túltegye magát büntudatán, most túlhangsúlyozza összes szeretetét, amit valaha is érzett a szülei iránt. Az elválás természetes fájdalomából így lesz alig elviselhető, intenzív sóvárgás” (i. m. 189.).

4. kép: Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

Hogyan fejezték ki érzéseiket a gyermekotthonba került gyerekek a különböző megrázkódtatásokkal, traumákkal és szeparációkkal kapcsolatosan, melyeket életük ilyen korai szakaszában kellett megtapasztalniuk? A felnőttek általában szavakkal tudják leírni az ilyesféle komplex élményeiket, Anna Freud azonban megfigyelte, hogy a gyerekek másfajta kommunikációs modalitásokban fejezik ki magukat. Nagyon kevés gyerek beszélt arról, aminek a tanúja volt, vagy amit átélt: a bombázásokról, esetleges halálesetéről – sokszor hónapokig, évekig sem. A háborús játékok azonban mindennaposak voltak, és majdnem mindig volt légitámadás-játék is. Az ilyen játékok egyrészt a szorongás csökkentésére-kezelésére szolgáltak, másrészt a valóság letagadására. A négyéves Bertie, aki légitámadás során vesztette el az édesapját, rendszeresen papírházakat épített, majd azt játszotta, hogy kis márványgolyókkal lebombázzák a házakat. A játék lényege mindig az volt, hogy még épp időben meg lehetett menteni mindenkit, a lerombolt házakat pedig újraépítették. Úgy tűnt, Bertie

szeretné letagadni, ami történt – de mivel ez sosem sikerült teljesen, játéka szinte kényszeresen ismétlődött, egészen addig, míg néhány hónappal később végre képes volt beszélni édesapja haláláról (i. m. 197.).

5. kép: A Plan (eredetileg Foster Parents Plan); engedéllyel közölve.

Ugyanilyen gyakori volt a gyerekek körében a regresszió korábbi életkorra jellemző viselkedésmódokra. Azok a gyerekek, akik már éppen szobatiszták lettek éjszakára, a szüleiktől való elválasztás hatására újra bepisiltek; akik már valamennyire megtanulták szabályozni agresszív viselkedésüket, most dührohamokat produkáltak; és majdnem minden kisgyerek visszatért az ujjszopáshoz vagy más autoerotikus tevékenységhez. „Amikor a szülőkhöz való kötődés megszűnik – írja Anna Freud az ösztönkésztetésekről való fokozatos lemondással kapcsolatban –, minden új eredmény értékét veszti a gyermek számára. Nincs többé értelme jónak, tisztának, önzetlennek lenni (i. m. 201.).

A Hampstead Háborús Gyermekotthonok megalapítása után nem sokkal Anna Freud – és mások, például Winnicott vagy Bowlby – felismerték, hogy a gyerekek evakuálása ugyan egyfajta veszélytől megóvta őket, de általa egy másik veszélyforrás keletkezett: a kötődések megszakadása, melynek szintén ártalmas következményei voltak. A nagyobb városokból, városrészekből, pl. Londonból tömegesen telepítették ki a gyerekeket, hogy megvédjék őket az azonnali fizikai veszélytől, ugyanakkor az otthonuktól és családjuktól való elszakadás érzelmi veszélyeitől nem tudták megvédeni őket – ezek a hatások csak fokozatosan váltak nyilvánvalóvá (Bowlby 1951).

Mivel Anna Freud tisztában volt a felbomlott kötődések lehetséges negatív hatásaival, arra a döntésre jutott, hogy amennyire csak lehetséges, bevonja a nem jelenlévő szülőket. A tipikus angol bentlakásos otthonokkal ellentétben itt éjjel-nappal korlátlan bejárást engedélyeztek a szülőknek, anyáknak és apáknak is. Az anyáknak felajánlották, hogy költözzenek be, vállaljanak háztartási feladatokat, így gondozni tudják csecsemőjüket, kisgyerekeiket; a testvéreket csak együttesen fogadták be; az épület pedig folyamatosan nyitva állt a látogatók előtt. Azzal, hogy az anyákat a Gyermekotthon konyháján vagy más ház körüli munkákra alkalmazták, enyhültek a fenntartás gyakorlati nehézségei is, de a lényeg az volt, hogy így a gyerekek egy része az anyja közelében maradhatott (Freud, A. 1973, 143.). Ám minden jó szándék ellenére, a háború nem mindig tette lehetővé a szülők folyamatos vagy minél gyakoribb jelenlétét, így hamarosan egyre látványosabbak lettek a traumákat elszenvedett és intézményesített keretek között nevelkedő gyerekek jól ismert nehézségei. A gondoskodás ellenére sok gyereknél fejlődési elmaradások mutatkoztak a szobatisztaság terén, agresszíven viselkedtek vagy dührohamaik voltak, sokan érzelmileg visszahúzódtak, vagy önmagukat ingerelték (fejüket ütögették, maszturbáltak). Anna Freud felismerte azt is, hogy hiába tettek eleget a gyerekek fizikai és intellektuális igényeinek (sokszor akár magasabb színvonalon, mint otthon), a bentlakásos rendszerben az *érzelmi* szükségletek kielégítetlenségétől szenvedtek leginkább. Egészen pontosan a kötődési szükségletek – és a kötődésre épülő fejlődési lehetőségek – voltak többé-kevésbé kielégítetlenek bentlakásos körülmények között (Freud & Burlingham 1944, 560.). E felismerés következményeként, egy évvel a Hampstead Háborús Gyermekotthonok megnyitása után, Anna Freud és Dorothy Burlingham újraszervezték a bent lakó gyerekek életét: „mesterséges családokat” alakítottak ki, ahol 4-5 kisgyerek tartozott egy „anyához”, mind a gondozók, mind a gyerekek igényeihez igazítva a csoportokat. Ennek az átszervezésnek azonnali hatása lett a kisgyerekekre nézve:

„Az elrendezés eredménye döbbenetesen gyors és erőteljes volt. A személyes kötődésre való igény sürgető erővel tört ki mindenkiből [...], és egy hét alatt mind a hat család teljes egészében és szilárdan kialakult.” (Freud, A. 1973, 220.)

A gondozókkal kialakított pozitív kapcsolat hatására a kisgyerekek hamarosan behozták fejlődésbeli (pl. evéssel és alvással kapcsolatos) elmaradásaikat, és végre érzelmileg is „életteliek” voltak – ez a tulajdonság nagyon gyakran hiányzik az intézményes keretek között nevelkedő gyerekeknél. Mindennek ellenére az így átszervezett élet következményei nem voltak egyértelműen pozitívak. Bár észrevehetően élettel telibbek és fejlődésre fogékonyabbak lettek a gyerekek, a „mesterséges családok” létrehozása számos „zavaró és bonyolult feladatot” hozott a gyermekotthon életébe (Freud & Burlingham 1944, 590.). Jim például minden alkalommal zokogásban tört ki, amikor a hozzá tartozó gondozó elhagyta a szobát. Tizenhét hónapos korában mindig kapaszkodott és ragaszkodott gondozó-anyjához, soha egy pillanatra sem volt hajlandó nélküle meglenni, ha pedig ő mégsem volt vele, kétségbeesetten sírt a padlón fekvé. Ezen kívül a mesterséges családok tulajdonképpen újratermelték a szeparációk és veszteségek lehetőségeit, amikor egyes gondozók, előre nem látható körülmények miatt kénytelenek voltak elhagyni a gyermekotthont. Reggie-t az egyik gondozónő öthónapos korától kezdve nevelte, majd amikor távozott

a gyermekotthonból Reggie kétéves és nyolchónapos korában, a kisfiú teljesen elvesztette és kétségbeesetté vált, és két héttel későbbi látogatásakor nem volt hajlandó ránézni sem. Azon az estén felült az ágyában és azt mondta: „Mary-Ann az enyém! De nem szeretem őt.” (I. m. 596.)

6. kép: Az Anna Freud Centre engedélyével közölve.

Anna Freud azt is megfigyelte, hogy a gyerekek ilyen erős érzelmi reakciói miatt a gyermekotthonokban ellenzik, hogy a szülők rendszeresen látogassák a gyermekeiket. Ő viszont nagyon is erős érveket hozott fel a találkozások haszna – sőt, szükségessége – mellett:

„Ha választanunk kell a sérült és szakadozott kötődés, illetve az érzelmi elérhetetlenség szörnyűségei között, akkor tudnunk kell, hogy az utóbbi sokkal kártékonyabb megoldás, mert [...] a későbbiekben csökkenti a normális személyiségfejlődés esélyét. Igazából nem az irracionális érzelmi kötődések hiánya segíti elő a normális személyiségfejlődést, hanem az a fájdalmas és sokszor felkavaró folyamat, melynek során megtanuljuk ezen érzéseket kezelni.” (I. m. 596, 594.)

Anna Freudot azonban nem csak az foglalkoztatta, milyen hatást gyakorol az anyákhoz való kötődés megszakadása. Bár felismerte, hogy az apától való elszakadásnak nincsenek olyan nyilvánvaló és azonnali hatásai, mint az anyától való, az apafigurák hiánya a bentlakásos gyermekotthonban még feltűnőbb volt, mint az anyáké – az elvégzett megfigyelésekből arra lehetett következtetni, hogy leginkább az azonosulás, a felettes én fejlődése és a tárgykapcsolatok fejlődése területén volt érzékelhető a hiány (Hellman 1990, 27.). A kicsi gyerekek általában nagyon élénk és erős képet őriztek magukban az apjukról, még a legfelszínebb és

legritkább találkozások esetében is. A négyéves Tony minden beszélgetésben szóba hozta hiányzó édesapját:

„Amikor szedret, virágot, faleveleket szedett, mindezt félre akarta tenni az apjának. Ha egy másik gyerek elesett és sírt, apja balesetére hivatkozva így szólt hozzá: »Apukám sem sírt, amikor leesett a katonai teherautóról, tudod?« Ha meglátott egy gyermeket szaladni, rögtön azt mondta: »Az én apukám sokkal gyorsabban fut«. Megette a nemszeretem zöldségeket is, csak azért, hogy »olyan erős legyen, mint az apukája«. Bármilyen omnipotens képességet tulajdonítottak más gyerekek istennek, Tony szerint mindez az apjára is igaz volt.” (Freud & Burlingham 1944, 644.)

Anna Freud rengeteg levelet írt a kontinensen szolgáló édesapáknak, és minden tőle telhetőt megtett, hogy elősegítse a kapcsolattartást a gyermekotthonokban tartózkodó gyermekekkel (lásd. 7. kép), illetve a látogatást, amikor az lehetséges volt (Young-Bruehl 1991, 250.). Ugyanakkor azt is életbevágóan fontosnak tartotta, hogy férfiak is legyenek a gyerekek körül, ezért meghívott hat – a háborút és a katonaságot tudatosan elutasító – fiatal férfit a ház körüli munkák (kertészkedés, karbantartás) elvégzésére, ezzel biztosítva részvételüket a gyerekek életében is.⁶

Ezeknek az intézkedéseknek a fontosságát – és az apa hiányának hosszan tartó hatását – Martin esetén keresztül mutathatjuk be a legjobban, aki 16 hónaposan került Hampsteadbe, de már négyhónapos korában elszakadt édesanyjától, és rossz körülmények között élt egy árvaházban. (Hellman 1990, 32.). Martin házasságon kívül született, és nem ismerte biológiai apját, de mire négyéves lett, nagyon megkedvelte az egyik ott dolgozó férfit, akit rengetegszer utánozott is. Sokszor előfordult, hogy Martin felvett egy sapkát vagy bukósisakot, és ebben mászkálva mély hangon mondogatta: „Én vagyok a Nagy Bill”. Nagy Bill az egyik nagydarab gyermekotthoni dolgozó volt. Ezek szerint úgy tűnik, Martin saját nemi identitásának megszilárdításához „használta fel” az azonosulást ezzel a férfival. De azt is feljegyezték, hogy Martin – ellentétben a többi, apa nélkül felnövő gyerekekkel – soha egyetlen kérdést sem tett fel az igazi apjával kapcsolatban, és semmilyen más módon sem utalt rá.

⁶ James Robertson, az egyik ilyen férfi, vezető szociális munkásként dolgozott a gyermekotthonban, és a háború utáni időkben dokumentumfilm-sorozatot készített, hogy bemutassa a szeparáció hatásait a gyerekek életére. Ezek a filmek nagy hatással voltak a közvéleményre és a közintézményekre az Egyesült Királyságban, különösen a kórházak és a gyermekotthonok gondolták át a szülők számára lehetővé tett látogatási idők biztosítását.

[Magyarul lásd: Freud, A. (1953/2015). James Robertson filmjéről (Egy kétéves kórházba megy). Ford. dr. Bíró Sándor. In: Freud, A., 2015, 147-154. (*A ford.*)]

7. kép: A Plan (eredetileg Foster Parents Plan); engedéllyel közölve.

Anna Freud és munkatársai megfigyelték, hogy az apa nélkül nevelkedő gyerekek gyakran kitalálnak egy fantázia-apát, aki vagy fantasztikusan jó, vagy szörnyen gonosz és agresszív. Martin esetében ezek a fantáziák jóval a háború után, kilenc éves korában váltak nyilvánvalóvá, amikor a Hampstead Gyermekklinikán (ma Anna Freud Központ) pszichoanalitikus terápiába kezdett járni. Evészavarai, antiszociális viselkedése és tanulási akadályozottsága (alig tudott írni és olvasni) miatt volt indokolt a kezelés (Hellman 1990, 50.). Martin hamar elmesélte a terapeutájának, hogy azért nem tud az iskolában koncentrálni, mert nagyon lefoglalja az álmodozás: „olyan sok van, akár egy évig is tarthatna”, mondta. A mindent átszövő fantáziák – melyek többsége az apa hiánya körül forgott – kidolgozottsága és mélysége éles ellentétben volt azzal a koragyerekkori megfigyeléssel, hogy akkoriban egyáltalán nem foglalta szavakba ezeket a fantáziákat. Ez utóbbit csak úgy értelmezhetjük, mint egy, a fantáziák intenzitása és félelmetes természete elleni védekezés eszközt.

Martin érzései ismeretlen apja iránt a fantáziákban szereplő halott emberek, szellemek és holttestek formájában jelentek meg. Anyja szexualitásával kapcsolatban is voltak primitív szorongásai. Egyszer elmesélte, hogy úgy képzelte, a gyermekotthonban minden gyerek az ő testvére volt, de olyan fantáziái is voltak, hogy ő egyszerre az anyjának a férje és a saját apja is – ezt az üléseken el is játszotta „nyomakodni és tolakodni, hogy kijusson az anyaméhből” játékában, ahol ő maga volt az, aki megtermékenyítette ezt a méhet (Hellman 1990, 46.).

Ebben a tanulmányban nincs arra lehetőség, hogy teljes egészében számot adjunk az apa-téma fejlődéséről Martin pszichoanalízisében, vagy arról, hogy párhuzamosan az anyával is folytattak analitikus munkát – melynek hatására az anya először volt képes Martinnak elmondani mindazt, amit az apjáról tudott – végül mindez elvezetett a tanulási gátlások feloldódásához és a mindenoldalú fejlődéshez. Bár voltak nyilvánvaló összefüggések a kisgyermekkorai közvetlen megfigyelések és az analitikus munka során felbukkanó tartalmak között, Martin kisgyerekkori elhárító

mechanizmusai – és a pusztán megfigyeléseken alapuló megközelítés inherens korlátai – hatékonyan elfedték „fantáziáinak valódi mibenlétét és mély depresszióját” (Hellman 1990, 54.).

Közvetlen megfigyelés és analitikus rekonstrukció: elméleti megfontolások

A Hampstead Háborús Gyermekotthonok mérhetetlen mennyiségű megfigyeléses adattal szolgáltak Anna Freud és munkatársai számára – 1948-ban pedig, amikor megalapították a Hampstead Gyermekklinikát, lehetőség nyílt a megfigyeléses kutatás tovább folytatására, illetve arra is, hogy a megfigyelések adatait összekapcsolják a gyermekanalízisek anyagával. Az olyan esetek, mint a fentebb tárgyalt Martin analízise – amikor ugyanazt a gyermeket mind közvetlen megfigyeléssel, mind a pszichoanalitikus rekonstrukció módszerével longitudinális vizsgálatban tanulmányozták – arra készítették Anna Freudot, hogy a két módszerrel és összefüggés-rendszerekkel kapcsolatos meglátásait összefoglalja egy előadásban. Ez az előadás az Ernst Kris által szervezett, nagy horderejű Stockbridge Symposium keretében hangzott el 1950-ben, a témát pedig hosszasan vitatták az előadás után.

A szimpóziumot maga Kris nyitotta meg, előadásában a közvetlen gyermekmegfigyelésnek a pszichoanalízis történetében betöltött szerepét tárgyalta. Bár az ilyen megfigyelések már 1905-től léteztek, Kris szerint a döntő szempontváltás az 1920-as években következett be, amikor Freud megjelentette *Az ősvalami és az én* című művét (1923/1991), és emellett egyre növekvő érdeklődés mutatkozott a gyermekkor preödipális korszaka iránt (Kris 1951, 9.). Később maga Anna Freud is foglalkozott a korai történettel, legfontosabb későbbi munkája, a *Normalitás és patológia a gyermekkorban* bevezető fejezetében (Freud, A. 1965/2008). Ebben a munkájában Anna Freud visszatekint azokra az időkre, amikor a korai analitikusok még mereven elutasították, hogy a gyerekek közvetlen megfigyelése a pszichoanalitikus vizsgálódás legitim formája lehet, az az „erős tendencia érvényesült, mely az analízis és a felszíni vizsgálat közötti kapcsolatokat teljesen negatívnak és elfogadhatatlannak tartotta” (Freud, A. 1965/2008, 12.). E korai analitikusok úttörő erőfeszítése egyrészt a „rejtett impulzusok” felszínre hozására irányult, melyek éppen hogy nem hozzáférhetőek a közvetlen megfigyelés számára; másrészt tökéletesíteni kívánták az analitikus technikát, mely egyedi és különleges lehetőséget biztosított a tudattalan mélységeibe való bepillantásra. Amikor az 1920-as években a figyelem az énré terelődött, az analitikus „figyelmét a tudattalan tartalmáról [...] kiterjesztette azokra a módszerekre, amelyekkel az én azokat a tudattól elzárja” (i. m. 15.).

Ugyanez a paradigmaváltás vezetett Anna Freud legismertebb művének megszületéséhez is: *Az én és az elhárító mechanizmusok* 1936-ban jelent meg.⁷ Ebben

⁷ *Az én és az elhárító mechanizmusok* teljes magyar fordításának eredetije 1966-os kiadású, a tanulmány által hivatkozott idézetek viszont az 1936/46-os kiadásból származnak, amelyek magyarul a *Normalitás és patológia a gyermekkorban* első fejezetében találhatóak, így itt ezeket adtam meg hivatkozásként. *Az én és az elhárító mechanizmusok* 1966-os kiadásához írt előszavában Anna Freud is utal rá, hogy a két kötet összefüggő anyagokat tartalmaz.

a könyvében Anna Freud kifejti, hogy az én funkciói – beleértve az elhárító mechanizmusokat is – sokkal inkább lehetnek a közvetlen megfigyelés tárgyai, mint a tudattalan mélyében megbújó tartalmak (ez utóbbiak a korai pszichoanalitikusok vizsgálódásainak kizárólagos tárgyát képezték). A védekező mechanizmusokra – például a reakcióképzésre – könnyedén következtethetünk olyan közvetlen megfigyelésekből, mint például „a fiúgyermek fokozott aggodalma, »ha az apja az éjjeli sötétségben megy el otthonról«. Ugyanilyen jelentésű, ha a gyermek izgatottan figyeli a kistestvérek lélegzését, akik »lehet, hogy alvás közben véletlenül meghaltak«.” (Freud, A. 1965/2008, 15.) Bár a megfigyelőnek számos szempontból hátránya van az analitikussal szemben, „az én pszichológiájának az analitikus munkába való bevonása által helyzete döntően javul: Egyebek között nincs vita az analitikus ülésen kívüli megfigyelés hasznosságát illetően az érzékelést és észlelést szolgáló különféle én-apparátusok konfliktusmentes szférája vonatkozásában. [...] Továbbá, az *én-funkciók* területén az analitikust majdnem egyenlő mértékben szolgálja az ülésen és az azon kívül végzett megfigyelés” (i. m. 18.).

Anna Freud azonban óvatosságra is int azzal kapcsolatban, vajon milyen mértékben segítheti az analitikus munkát a közvetlen megfigyelés. Rámutat, hogy a közvetlen megfigyelés során szerzett információk csak akkor észrevehetőek, ha maguk a megfigyelők már képzetek a pszichoanalízisben; a koragyerekkor „leglényegibb tényei” pedig mindaddig rejtve maradnak a megfigyelő előtt, míg az analitikus munka nem hozza felszínre azokat.

Anna Freud tulajdonképpen már egészen korán, a Hampstead Háborús Gyermekotthonok idejében végzett közvetlen gyermek- és csecsemőmegfigyelések kapcsán felismerte, hogy ezek a megfigyelések sohasem lehetnek a hagyományos értelemben véve „objektívek” – hiszen a megfigyelők már rendelkeznek előzetes értelmezési kerettel.⁸ Értékük inkább abban rejlik, hogy „a kicsik viselkedését összevetik a gyermeki elmében működő rejtett tendenciák analitikus magyarázataival” (Freud, A. 1951/2015, 67.). Tehát, figyelembe véve az ilyesfajta munka korlátait, amellett érvelt, hogy a közvetlen gyermekmegfigyelés – mint ahogy az előbbieken bemutattam a légítámadás vagy a szeparáció okozta tünetekkel kapcsolatban – felhasználható „a meglévő analitikus tudásunk [...] *erősítésére, módosítására vagy kiszélesítésére*” (i. m. 67., kiemelés az eredetiben).

Csak egyetlen példát említve, Anna Freud megállapította, hogy az analitikus számára a gyermekmegfigyelés „örömteli megerősítést” jelent a libidinális fejlődés szakaszait illetően, melyeket már Freud és Abraham is körülírtak – bár hangsúlyozza, hogy „nagy átfedés [van] az orális és anális szakasz között” (i. m. 68.). Továbbá így ír a közvetlen megfigyelésről az analitikus rekonstrukcióval összevetve: „egyik

Freud A. (1966/1994). *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Ford. Horgász Csaba. Budapest: Párbeszéd Könyvek
Freud, A. (1936/1971). *Az én és az elhárító mechanizmusok (részlet)*. Ford. Józsa Péter. In: Buda Béla (szerk.) (1971). *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat, 165-174.

Freud, A. (1965/2008) *Normalitás és patológia gyermekkorban*. Ford. Dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula. (A ford.)

⁸ És éppen ezért, ahogyan Anna Freud és Melanie Klein is megállapították a Vítájukban (Controversial Discussions), nem szabad koragyerekkori fejlődéssel kapcsolatos elméleti különbségek bizonyítására használni (Steiner 2000b).

tapasztalat sem ér fel ahhoz az élénkséghez, színességhez és meggyőző erőhöz, amikor [...] egy kisgyermek fokozatos fejlődését és gyarapodását követjük, és látjuk a pregenitális készletek beépülését a szexualitásba, nem zavarva a későbbi ráakódásoktól” (i. m. 68.). Ebből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy „az analitikus képzésben mindenkinek alkalmat kellene adni, hogy ezeket a jelenségeket *in statu nascendi* [megszületésük pillanatában] lássa, nem csak a későbbi analitikus rekonstrukciókban” (i. m. 68.). A közvetlen megfigyelések lehetőséget biztosítanak az elsődleges és másodlagos folyamatok megkülönböztetésére vagy a szexuális és agresszív ösztönkészletek egybemosódásának valóságos megismerésére.

Ám a megfigyelések egy része arra készítette Anna Freudot, hogy az elfogadott pszichoanalitikus elméletek bizonyos aspektusait *módosítsa*. Például a háborús gyermekotthonokban a megfigyelések az elméleti elképzeléssel ellentétben azt mutatták, hogy a gyerekek már a szobatisztaságra szoktatás *előtt* mutatnak jellegzetes undorreakciókat. Anna Freud azt is megfigyelte, hogy viszonylag gyakran fordul elő, hogy a gyerekek eljátsszák vagy utánozzák a közösülést, annak ellenére, hogy mivel születésüktől fogva a gyermekotthonban éltek, nyilvánvalóan „egyáltalán nem volt s lehetőségük meglesni a felnőttek szexuális aktivitását” (i. m. 75.). Ez tehát szerinte „kételyt támaszt az ősjelenet korai meglesésének analitikus magyarázatával szemben”, mert „úgy tűnik, ez a fajta játék veleszületett, előre megformált, ösztönös attitűd kifejeződése” (i. m. 75.).

Anna Freudot nyilvánvalóan inspirálta, milyen sokat tehet hozzá a kora gyerekkori közvetlen megfigyelés a pszichoanalitikus megértéshez, és Ohio-beli munkatársaival dolgozni kezdett azon, hogy megismertesse a módszert a Western Reserve University orvostanhallgatóival. Miután az egyetemi tanrendbe bevezették, hogy minden elsőéves rendszeresen megfigyel egy baba-mama párost a várandósságtól kezdve a kisdedkorig, Anna Freud 1952-ben ellátogatott a campusra, és előadást tartott „Néhány megjegyzés a csecsemőmegfigyelésről” címmel (Freud, A. 1953/2015). Ebben a – kifejezetten nem-analitikus hallgatóságnak szánt – szövegben fogalmazza meg legpontosabban a pszichoanalitikusan orientált gyermekmegfigyelés értékeit.

Elmondja, hogy az élet első napjaiban a kezdő megfigyelő számára nagyon is félrevezető lehet a megfigyelés, ezért szükség lehet némi „irányításra”, hogy a hallgató tisztában legyen azzal, mit és hogyan kell megfigyelnie. Nagyon meggyőzően mutatja be a kisbaba kiszolgáltatottságát és szükségletét a gondoskodásra, valamint a „fájdalmas feszültség” és megkönnyebbülés erőteljes állapotait, amelyek a kisbaba életét az első időkben jellemzik. Leírja az alkat és a környezeti hatások kölcsönös kapcsolatát, az anyához való kötődés fontosságát, a kognitív és érzelmi fejlődés különböző területeit és a gyermeki szexuális aktivitás jelentőségét a korai években. Arról is beszél, milyen kivételes lehetőség a fejlődés eme korai szakaszát megfigyelni:

„Aki szemtanúja az elme kibontakozásának, lenyűgöző tapasztalatként éli azt át – és az ember kalkulálhat azzal a hatással, amit ez kifejt egész jövőendő orvosi pályájára, teljes tiszteletet tanúsít az emberi elme ereje, jelentősége és bonyolultsága iránt, és örökre belévésődik szoros összefüggése a test szükségleteivel és funkcióival” (Freud, A. 1953/2015, 181.).

Ahogy korának más pszichoanalitikusai, Anna Freud sem tulajdonított nagy jelentőséget annak az érzelmi hatásnak, mely a megfigyelőt éri a megfigyelés során – ma már minden (felnőtt- és gyerek-) pszichoanalitikus képzésben, az Anna Freud Központot is beleértve egyetértés van abban, hogy ezen „vizontáttételi” érzéseknek elsődleges jelentősége van az analitikus munka során (lásd Sternberg 2005, 85.). Anna Freud számára a közvetlen gyermekmegfigyelés alapvetően az elme-működés jobb megértésének eszköze volt a korai életszakaszban; egészen pontosan az *átlagos (normális)* fejlődés el- és megismerését, amelyhez a klinikai zavarok különböző fokozatait viszonyítani lehet.⁹

Ami a pszichoanalitikus *kutatást* illeti, Anna Freud elkötelezett és kitartó híve volt a gyermekmegfigyelés mint módszer alkalmazásának; az 1950-es években komolyan támogatta Ernst Kris longitudinális gyermekfejlődési kutatását, amely a Yale Child Studies Centre keretein belül zajlott. A Hampstead Gyerekklinikán zajló saját kutatásai között is voltak gyermekmegfigyeléses módszerrel végzettek: például a vak gyerekek vizsgálata, a háborús gyermekotthonokból érkező gyerekek longitudinális vizsgálata és a holokauszt-túlélő gyerekek vizsgálata (Freud, A. & Dann 1951/2015, 78-123.). Ebben a tekintetben Anna Freud munkásságát olyan későbbi gyermekmegfigyelők előfutárának tekinthetjük, mint Stern (1985/2002), Murray (1988) vagy Brazelton és Tronick (1980).

Következtetések: megfigyelés a pszichoanalízissel szemben?

Anna Freud egyértelműen úgy látta, hogy a gyermekmegfigyelés jelentősen hozzájárul a pszichoanalitikus tudáshoz. Ezt a nézetet többen kritizálták, többek között André Green (2000), aki szerint ez „a pszichoanalízis behaviorista, biológiai, redukcionista és kényszerítő pszichologizálásához vezet, mely az amerikai ego-pszichológiából ered” (Steiner 2000a, 6.). Egész pontosan Green a freudi „késleltetett reakció” fogalom jelentésével érvel: eszerint nincs olyan – az „itt és most”-ban megtapasztalt – viselkedés, amely pszichoanalitikus jelentőséggel bírna, mivel minden jelentés utólag születik meg.¹⁰

Mivel Anna Freud éppen ehhez a Green által kritizált ego-pszichológiai irányzathoz kötődött a pszichoanalízisen belül, talán meglepő lehet, hogy egészen szimpatikusnak találta ezt a kritikai nézőpontot. Írásaiban Anna Freud újra és újra hangsúlyozza az analitikus ülés előnyeit, ahol az áttétel és az értelmezés közvetítésével

⁹ Így tehát, amikor az ideális pszichoanalitikus kiképző intézményről ír, itt természetesen a gyermekmegfigyelés is része lenne a követelményrendszernek, de csak a képzés vége felé, mert így a jelöltnek már lehetősége nyílna menet közben „ellenőrizni”, amit rendelőlőből származó pszichoanalitikus rekonstrukciókból megtudott (Ideal Psychoanalytical Institute, 1966). A Hampstead Gyerekklinikán (későbbi Anna Freud Központ) nem pontosan így volt felépítve a képzési rendszer: 1962-ben vezették be a születéstől két évig tartó közvetlen szülő-gyermek megfigyelést, melyet a klinikai szakasz előtt kellett teljesíteni. A hampsteadi pszichoanalitikus képzésben szintén kötelező a kisgyermekkorai és gyermekotthoni megfigyelés is, mivel Anna Freud úgy gondolta, ennek a későbbi életszakaszban is nagy jelentősége van az átlagos lelki működés fejlődésének megértésében: például az elsődlegesből a másodlagos gondolkodási folyamatokba való átmenet vagy a felettes én kialakulása.

¹⁰ Németül „*Nachträglichkeit*”, angolul „*afterwardsness*”, franciául „*après-coup*”, magyarul szó szerinti fordításban: „utólagosság”. (A ford.)

összehasonlíthatatlanul mélyebb rétegek tartalmához férhetünk hozzá, mint amit a megfigyelés révén el lehet érni (Freud, A. 1953a/2015, 151.). Hasonló következtetésre jutott az olyan esettanulmányok ismertetése során is, mint a korábban bemutatott Martin esete – akinek viselkedését a Hampstead gyermekotthonban felnőve közvetlen megfigyelés során vizsgálták, majd később a Klinikán analízisben részesült –, azaz, hogy a leggondosabb és akár pszichoanalitikusan előkészített megfigyelés sem képes feltárni a koragyerekkori tapasztalatok minden aspektusát.

Az 1957-es IPA Kongresszuson tartott előadásában felidézte korábbi attitűdjét, és a következőképpen magyarázta:

„Amikor részt vettem a Stockbridge Symposiumon, már jónéhány éve olyan gyermekintézményekben dolgoztam, ahol lehetőség volt hosszú távon, a nap huszonnégy órájában közvetlenül megfigyelni a gyerekeket – ilyen volt a háborús gyermekotthon is. Természetesen teljesen lenyűgözött, milyen új meglátásokra nyílt lehetőség ezáltal, különösen az érési folyamatokkal kapcsolatban. [...] Ebben a mostani vitában azonban sok év gyerekklinikai munka után vagyok jelen, e sok év alatt pedig számos különböző életkorú és helyzetű gyerek analitikus kezelését kísérhettem figyelemmel. Ezért most az analitikus módszer friss hatása alatt állok, melyet minden más – így a megfigyeléses – módszerrel szemben is sokkal előnyösebbnek találok. És mint minden analitikus, hajlamos vagyok kissé lenézni az összes többi lehetőséget, mellyel bepillantást nyerhetünk a gyermek lelki működésébe.” (Freud, A. 1957, 96-97.)

Ugyanebben az évben, pár hónappal később az Ernst Kris emlékére tartott konferencián már ő is megfogalmazza nagyjából azokat a fenntartásokat, amelyeket Green negyven évvel később. Erre példának a gyermekkori traumát hozza: a gyermekkori traumát elszenvedettek analitikus terápiájában megfigyelték, hogy nem létezik egyszeri „traumatikus esemény”, hanem a későbbi életszakaszokban, a késleltetett reakció (utólagosság) működési elve alapján visszatekintve nyernek, nyerhetnek „traumatikus” jelentést bizonyos történések¹¹ (Freud, A. 1958, 131.). Máshol, ugyanebben a témában azt is leírja, hogy a korai történések közvetlen megfigyelése egészen eltérő értelmezést nyerhet a felnőttkori analitikus munka során. Leírta, hogy a gyerekek gyakran százszor ismételtnek egy viselkedést a trauma-ismétlés miatt, melyet a későbbi években egyetlen traumatikus eseményként értelmez majd a felnőtt. Azt is megállapította, hogy „bár analitikusként tudjuk, hogy a múlt élményei ilyen módon összetelődnek, alábecsülhetjük ennek mértékét, ha nem emlékeztet arra a közvetlen megfigyelés eredménye” (Freud, A. 1951/2015, 73.).

Miután megállapította, hogy az analitikus rekonstrukció gazdagítja a közvetlen megfigyelést, és fordítva is: a közvetlen gyermekmegfigyelés hozzájárul az analitikus megértéshez, Anna Freud „kettős megközelítést” javasolt. A két irányból – megfigyelésekből és analitikus rekonstrukció útján – érkező adatok együttes felhasználása szolgálja leginkább a pszichoanalízist. Érvéle szerint a megfigyelésből származó adatok felhasználása feltétlenül szükséges, ha egy teljesértékű „pszichoanalitikus gyermekpszichológiát” szeretnénk létrehozni a gyermeki fejlődés

¹¹ Érdekes lenne ezt összevetni Ferenczi traumáról vallott nézeteivel és a nyelvzavar elmélettel, melyet Anna Freud bizonyára ismert. (A ford.)

jellemző szakaszai, különösen a korai, preverbális időszak jobb megértése érdekében (Freud, A. 1965/2008). Erre példának a kisgyermek anyja depressziójára, érzelmi elérhetetlenségére adott reakcióját adja, és olyan gyermekmegfigyelők munkáira hivatkozik, mint Ribble (1943), Fries (1946), Spitz (1945) és Bowlby (1951). Bár ezen élmények hatásait először az analitikus rekonstrukció révén „fedezték fel”, Anna Freud szerint „az eltelt húsz év távlatában, éppen az analitikus rekonstrukcióhoz hozzáadott megfigyeléses adatok változtatták ezt a felfedezést feltételezésből majdnem-bizonyossággá” (Freud, A. 1958, 120-121.). E két megközelítés kombinációja nemcsak tudásunkat gazdagítja, hanem további bizonyítékokat is hozzáad feltételezéseinkhez, hiszen e két módszer „együtt biztosítja a nagyon is szükséges kölcsönös ellenőrzést” (i. m. 1965/2008, 20.).

E kettős megközelítés hatása teljesen nyilvánvaló Anna Freud munkásságában; hogy csak a két legjelentősebb fogalmát említsük: a diagnosztikai profil (i. m. 1965/2008, 94.) és a fejlődési vonalak kidolgozása (i. m. 1965/2008, 44.). Ezen fogalmak kidolgozása során egyesítette leginkább a két szemléletmódot, hogy létrehozzon egy pszichoanalitikusan orientált, megfigyeléses adatokon alapuló fejlődésvizsgálati módszert, melyet mind a pszichoanalitikusok, mind más, gyerekekkel foglalkozó szakemberek használni tudnak. Anna Freud fejlődési vonalak elméletéről Edgecumbe (2000) kiváló összefoglalót ad.

A kettős megközelítés hatása a gyermek-fejlődéslélektani intézmények háború utáni tevékenységében is megfigyelhető: a Yale Child Study Centre-ben Ernst Kris az 1950-es években szervezett longitudinális és szisztematikus vizsgálatokat; és természetesen maga a Hampstead Klinika is képviselte ezt az irányvonalat, mind klinikai, mind kutatási tevékenységében. Erre jó példa annak a négy ikerpárnak a megfigyeléssel kombinált pszichoanalitikus vizsgálata, akik a Háborús Gyermekotthonokban töltött (közvetlenül megfigyelt) éveik után serdülőkorukban pszichoanalitikus terápiában részesültek a Hampstead Klinikán. Ez lehetővé tette – többek között – a külső események belső valósággá való átdolgozási folyamatának kifinomult analizisét – a fedőemlékek létrejöttének, vagy a későbbi fejlődési folyamatok emlékezetet torzító hatásának vizsgálatát (Burlingham, 1963). Továbbá, a Hampstead Gyermekklinikán belül párhuzamosan működő csecsemőosztály, a totyogó korú kisgyermekcsoportok és az óvoda (gyermekotthon) – melyek mindegyike rengeteg közvetlen megfigyelést végzett azokról a gyerekekről, akik később analitikus terápiába jártak a Klinikán – folyamatos interakciót biztosított a közvetlen megfigyelésből és az analitikus rekonstrukcióból származó adatok között. Ennek az együttműködésnek igen értékes eredményei is születtek, pl. Dorothy Burlingham tanulmánya, a „Psychoanalytic observations of blind children” (Burlingham, 1972).

A koragyermekkor vizsgálatának e kétirányú megközelítése Anna Freud pszichoanalitikus munkásságának sarkalatos pontja lett. Egyike volt az első analitikusoknak, akik valóban alkalmazták ezt a „kettős megközelítést” munkájukban, vagyis alátámasztható, hogy Anna Freud jelentős szerepet töltött be mind a közvetlen gyermekmegfigyelés gyakorlatában, mind magában a pszichoanalitikus elméletben.

Székelly Zsófia fordítása

Hivatkozások

- Aichhorn, A.** (1925/1935). *Wayward Youth*. [Verwahrloste Jugend] New York: Viking.
- Bernfeld, S.** (1929). *Psychology of the Infant* [1925]. Ford. Hurwitz, R. London: Kegan Paul.
- Bowlby, J.** (1951). *Maternal Care and Mental Health*. WHO Monograph Series No. 2. Geneva: WHO.
- Brazelton, T. B. – Tronick, E.** (1980). Preverbal communication between mothers and infants. In: D. R. Olson (ed.): *The Social Foundations of Language and Thought*. New York: Norton, 299-315.
- Burlingham, D.** (1952). *Twins: A Study of Three Pairs of Identical Twins*. New York: International UP
- Burlingham, D.** (1963). A study of identical twins—Their analytic material compared with existing observation data of their early childhood. *Psychoanalytic Study of the Child*, 18: 367-423.
- Burlingham, D.** (1972). Psychoanalytic observations of blind children. In: Uő: *Psychoanalytic Studies of the Sighted and the Blind*. New York: International UP, 227-279.
- Darwin, C.** (1877) A biographical sketch of an infant. *Mind. A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, 2 (7): 285-294.
<http://darwin-online.org.uk/content/frameset?pageseq=2&itemID=F1779&viewtype=side>
- Edgcombe, R.** (2000). *Anna Freud: A View of Development, Disturbance and Therapeutic Techniques*. London: Routledge.
- Freud, A.** (1966/1994). *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Ford. Horgász Csaba. Budapest: Párbeszéd Könyvek.
- Freud, A.** (1951/2015). Megfigyelések a gyermeki fejlődésről. In: Uő: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 64-77.
- Freud, A.** (1953a/2015). James Robertson filmjéről (Egy kétéves kórházba megy). In: Uő: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 147-155.
- Freud, A.** (1953b/2015). Néhány megjegyzés a csecsemő-megfigyelésről. In: Uő: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 179-189.
- Freud, A.** (1957). The contribution of direct child observation to psychoanalysis. In: *The Writings of Anna Freud* Vol. 5. New York: International UP, 95-101.

- Freud, A.** (1958). Child observation and prediction of development. A memorial lecture in honour of Ernst Kris. *The writings of Anna Freud* Vol. 5. New York: International UP, 102-135.
- Freud, A.** (1965/2008). *Normalitás és patológia gyermekkorban*. Ford. Dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula.
- Freud, A.** (1966). The ideal psychoanalytic institute: A utopia. In: *The Writings of Anna Freud* Vol. 7. New York: International UP, 73-93.
- Freud, A.** (1973). Monthly reports of the Hampstead War Nurseries, February, 1941-December, 1945. *The Writings of Anna Freud* Vol. 3. New York: International UP, 3-540.
- Freud, A. – Burlingham, D.** (1942). *Young Children in War Time: A Year's Work in a Residential War Nursery*. London: George Allen & Unwin.
- Freud, A. – Burlingham, D.** (1944). *Infants Without Families*. New York: International UP.
- Freud, A. – Dann, S.** (1951/2015). Kísérlet a csoportos nevelésre. In: Uó: *Megfigyelések a kisgyermeki fejlődésről. Válogatás*. Szerk. és ford. dr. Bíró Sándor. Budapest: Animula, 78-123.
- Freud, S.** (1909/1993). Egy ötéves kisfiú főbiájának analízise. A „kis Hans”. Ford. Alpár Zsuzsa. In: S. Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Budapest: Cserépfalvi, 111-212.
- Freud, S.** (1923/1991). *Az ősvalami és az én*. Ford. Hollós István, Dukes Géza. Budapest: Hatágú Síp.
- Freud, S.** (1925). Foreword. In: A. Aichhorn: *Wayward Youth*. London: Imago, vii-ix.
- Fries, M.** (1946). The child's ego development and the training of adults in his environment. *Psychoanalytic Study of the Child*, 2: 85-112.
- Green, A.** (2000). Science and science fiction in infant research. In: J. Sandler – A-M. Sandler – R. Davies (eds.): *Clinical and Observational Psychoanalytic Research: Roots of a Controversy*. London: Karnac, 41-73.
- Hellman, I.** (1990). *From War Babies to Grandmothers: Forty-Eight Years in Psychoanalysis*. London: Karnac.
- Hug-Hellmuth, H.** (1913). *Aus dem Seelenleben des Kindes. Eine psychoanalytische Studie*. Wien: F. Deuticke.
- Isaacs, S.** (1930). Bernfeld, S. The psychology of the infant [Review]. *International Journal of Psycho-Analysis*, 11: 96-98.
- King, P. – Steiner, R.** (1991). *The Freud-Klein Controversies: 1941-45*. London: Routledge.
- Kris, E.** (1951). Opening remarks on psychoanalytic child psychology. *Psychoanalytic Study of the Child*, 6: 9-17.

- Midgley, N. – Pretorius, I.** (megjelenés előtt). As enfermarias de Guerra Hampstead (1941-1945): Umaperspectiva psicanalítica sobre o cuidado residencial de crianças e jovens. In: T. Mendes – P. Vaz Santos (eds.): *Instituições de acolhimento de crianças: Uma visão teóricoprática*. Lisbon: Climepsi.
- Murray, L.** (1988). Effects of post-natal depression on infant development: Direct studies of early mother-infant interactions. In: R. Kumar – I. F. Brockington (eds.): *Motherhood and Mental Illness 2: Causes and consequences*. London: Wright, 159-191.
- Preyer, W.** (1888/1973). *The Mind of the Child*. New York: Arno Press.
- Ribble, M.** (1943). *The Rights of Infants*. New York: Columbia UP.
- Sandler, J.** (1962). The Hampstead Index as an instrument of psychoanalytic research. *International Journal of Psycho-Analysis*, 43: 287-291.
- Spitz, R.** (1945). Hospitalism: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *Psychoanalytic Study of the Child*, 1: 53-73.
- Steiner, R.** (2000a). Introduction. In: J. Sandler – A-M. Sandler – R. Davies (eds.): *Clinical and Observational Psychoanalytic Research: Roots of a Controversy*. London: Karnac, 1-17.
- Steiner, R.** (2000b). *Tradition, Change, Creativity: Repercussions of the New Diaspora on Aspects of British Psychoanalysis*. London: Karnac.
- Stern, D. N.** (1985/2002). *A csecsemő személyközi világa*. Ford. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula.
- Sternberg, J.** (2005). *Infant Observation at the Heart of Training*. London: Karnac.
- Young-Bruehl, E.** (1991). *Anna Freud*. London: Papermac.

Halász Anna – Alpár Zsuzsa

A gyerekpszichoanalízis Magyarországon*

A gyermekanalízis a múlt század húszas éveiben jelent meg, szinte egy időben két analitikus, Melanie Klein és Anna Freud munkásságában. Bár eltérő elméleti és technikai megközelítést képviseltek, melyek súlyos szakadáshoz vezettek, de abban megegyeztek, hogy a gyermek gondolkodása alapvetően különbözik a felnőttétől, ezért a gyerekterápia technikájában és keretének kialakításában ezt figyelembe kell venni. Klein a játékterápia bevezetésével, Anna Freud pedig a gyermek korlátozott belátóképességének hangsúlyozásával járult ehhez hozzá. Budapestre Bécs közelsége miatt elsősorban Anna Freud munkássága hatott, amit jól jelez, hogy az ötvenes évektől hozzá kapcsolódott Gyömrői Edit és Lévy Kata is, akik életük későbbi szakaszában a londoni Hampstead Klinikán dolgoztak.

A tanulmány szerzői kénytelenek szembenézni azzal a ténnyel, hogy a gyerekanalízis Magyarországon sohasem játszott nagy szerepet a pszichoanalízis történetében, sem a gyermekpszichoterápia történetében, sem a háború előtti virágzó analitikus életben, sem a puha diktatúra keretében újraéledő analitikus és gyerekterápiás mozgalomban. A Budapesti Iskola néven ismertté vált analitikus koncepciót, mely a legkorábbi életkorról mondott ki alapvető tételeket, olyan analitikusok dolgozták ki, akik praxisukban felnőttekkel foglalkoztak, mint Ferenczi Sándor, Hermann Imre, Bálint Mihály és Bálint Alice. Amint Nemes Livia rámutat, elsősorban ezek az elméletek hatottak a korabeli pedagógiára és gyereknevelésre, és nem a harmincas években megjelenő szórványos gyerekanalízis (Nemes, 1991). Mindez nem azt jelentette, hogy az analitikusok lemondtak volna a gyerekek terápiás megközelítéséről, hanem azt, hogy elsősorban a tanácsadás, valamint az analitikusan orientált gyerekterápiák terjedtek el mind a háború előtti, mind a hatvanas éveket követő időszakban.

* A cikk eredetileg 1999-ben készült Alpár Zsuzsa közreműködésével, de a megjelenésére nem került sor. Szerzőtársam 2013-ban elhunyt. 2020-ban az *Imágó Budapest* számára a tanulmányt aktualizáltam, és kiegészítésekkel láttam el. (H. A.)

A két világháború között

A budapesti pszichoanalitikusok a huszadik század első évtizedeiben nagy érdeklődéssel fordultak a gyerekek felé. Számos kérdésben vitatták vagy finomították Freud álláspontját, és intenzíven érdeklődtek a gyermeknevelés gyakorlata iránt. Közülük Ferenczi azt a freudi nézetet próbálta továbbfejleszteni, amely szerint a kisgyerekek zabolátlan ösztönökkel jönnek a világra. Felelősnek gondolta ennek kialakulásában a korabeli pedagógiát, amely túlzottan korlátozó és hipokrita jellegével hozzájárul az antiszociális viselkedéshez. Ferenczi (1933) felfedezte, hogy a gyermek nem csupán a vágyainak élő zabolátlan ösztönlény, hanem a külvilágnak kiszolgáltatott, gyengédségre vágyó ember, akinek a fejlődése elsősorban az őt nevelő felnőttől függ. Ferenczi tehát az ösztönök megzabolázhatóságának kérdéséről eljutott a tárgykapcsolatokig.

Freud primér nárcizmusra vonatkozó feltételezésével szemben Bálint Mihály és Bálint Alice is a tárgykapcsolatok fontosságát emelte ki. Bár mindketten felnőttek terápiája során szerzett tapasztalataikból indultak ki, Bálint Mihály egy 1935-ös cikkében már felhívja a figyelmet a gyermekmegfigyelés fontosságára. (Bálint, 1935) Elmélete középpontjába a gyermeki gyengédségigényt helyezte, melyről azt tartotta, hogy a libidó tárgykereső aktivitásán nyugszik.

Az anya-gyerek kapcsolat központi szerepét Bálint Alice nemcsak elméleti, hanem gyakorlati munkájában is érvényesítette. Konceptiójának lényege, melyet gyermekmegfigyelésekkel is alátámasztott, hogy a csecsemő jóérzése kezdettől a külvilágtól függ, amit az anyai törődés biztosít. Ily módon az anya kivételes szerephez jut, egyesíti azt a külvilágot, amely kérés nélkül adja magát és azt, amelyiket erőfeszítéssel kell meghódítani (Bálint A., 1933). Bálint Alice széleskörű ismeretterjesztést folytatott, számos cikket publikált elsősorban a *Gyermeknevelés* című folyóiratban, mely 1934-től 1939-ig jelent meg, de munkatársa volt Anna Freudnak is a *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogie*-ben, mely 1926-tól 1937-ig létezett. Nézeteit *A gyermekszoba pszichológiája* című könyvében foglalta össze (Bálint A., 1932) Felnőtt praxisa mellett elsősorban nevelési tanácsadást folytatott. Legtöbbször arra hívta fel a figyelmet, hogy a szülők ismerjék meg gyermeküket, lépjenek be a gyermekszobába, beszélgessenek velük. Szembehelyezkedett azzal az analitikusok körében is elterjedt nézettel, hogy a szülői környezet gyakran káros, mivel csak a szigort és az elfojtást erősíti, és azt képviselte, hogy a családi környezet az intimitást és az együttiséget erősíti.

Hermann Imre a primer tárgykapcsolat egy másik nézőpontját képviselte, és az aktív megkapaszkodás valamint a duál-egység koncepciójával járult hozzá a korai anya-gyerek kapcsolat elméletéhez. Hermann, mint a budapesti iskola többi képviselője, csupán felnőtt analízisekből vonta le következtetéseit, mégis közvetlen hatást gyakorolt a gyerekpszichológiára. Feleségével, Hermann Alice-szal közösen írt cikke (1927) a kisgyerekek érzéseiről talán az egyetlen írása ahol közvetlen gyerekpéldákra hivatkozik, igaz, a saját gyerekeire. A cikk a szeparációt elszenvedett kisgyerekek szenvedéseiről szól, melyet a kisgyerekek a dobálással és a bújócska játékkal fejez ki, valamint egyéb, a megkapaszkodással kapcsolatos jelenségekről.

A felnőttekkel foglalkozó analitikusok közül még Pfeifer Zsigmondra szeretnénk hivatkozni, aki a gyermeki játékörm és szimbolika megnyilvánulásait vizsgálta (Pfeifer, 1919). Úgy vélte, hogy az együttes játékban ugyanazok az ösztönerek, sűrítések és egyéb mechanizmusok működnek, mint az álomban. A játék szimbólumrendszerét azonban elsősorban az inceszt tilalom táplálja úgy, hogy benne a gyerek megengedett módon élvezze a tiltott örömet.

Nemes Livia (1991) nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy a felnőtt-analízis döntő hatással volt a gyerekanalízisre, hanem arra is, hogy a gyerekanalízis csak fokozatosan vált külön a felnőtt-analízistől, és alakult ki a gyerekre jellemző technikája. A már idézett felnőtt-analitikusok, mint Ferenczi, Hermann Imre, Bálint Mihály és Bálint Alice azzal, hogy fejlődéslelektannal foglalkoztak, megtermékenyítették a korabeli pedagógia mellett magát a gyerekanalízist, illetve gyerekerápiát is. Ez utóbbi különösen nagy fellendülésnek indult a háborút követő években, amikor a családjuktól elszakadt gyerekek szomorú tapasztalata ráirányította a figyelmet a gyerek lelki fejlődésére és az anya ebben elfoglalt szerepére.

A gyermek-pszichoanalízis Budapesten 1928-tól kezdett megszerveződni, többek között a Ferenczinél képződött Dubovitz Margit vezetésével, az Országos Gyermekvédő Liga keretén belül. A Liga megszűnésével az ambulancia hontalanná vált, de a Pszichoanalitikus Egyesület Mészáros utcai rendelője (amely 1931-ben nyílt meg) befogadta, és így egy új gyerekrendelés jött létre 1932-ben, ugyancsak Dubovitz Margit vezetésével. Itt dolgozott többek között Felszeghy Ilona, akinek egy esetét részletesen is ismertetjük, valamint Roboz Vera – Bálint Mihály és Hermann Imre tanítványa –, aki később Ausztráliába vándorolt ki. A pszichoanalitikus rendelésen kívül nevelési tanácsadás, szülő- és pedagóguscsoport is működött 1927-től a Gyermekvédő Liga keretében, majd 1932-től a Mészáros utcában. Lázár Klára a rendelő ingyenes nevelési tanácsadóját vezette, ahová elsősorban szegény sorsú gyerekeket irányítottak. Tapasztalatairól több ízben is beszámolt, többek között 1933-ban, amikor úgy találta, hogy az esetek zöme – 90%-uk – a hibás nevelés következtében kerül az intézetbe, és nem igényel hosszabb kezelést. A neurotikus tünet, vagy ami annak látszik, sokszor nem traumát takar, hanem a helytelen nevelésre adott szélsőséges reakciót. Pár évvel később (1938) a csak tanácsra szorulókat 70%-ra becsüli, míg a valódi neurotikusokat 10%-ra. (G. Lázár, 1933)

Gyömrői Edit 1936-38 között szülőcsoportot vezetett a Poliklinikán (fordulatos életútja utolsó szakaszában a londoni Hampstead Clinic kiképző analitikusa lett) míg Bálint Alice 1939-ig, Rotter Lillián 1941-től pedagógusoknak és gyerekorvosoknak tartott szemináriumot. Rotter, aki Hermannál képződött, *A gyermek lelki fejlődése* című könyvében számolt be a szemináriumokon nyert tapasztalatairól. Elméleti érdeklődése is a gyerekhez kötötte, többek között az enurézis kérdése foglalkoztatta (Rotter, 1943), és úgy találta, hogy a bevizelés mögött egy erotikus komponens, az uretrálerotika, illetve a Hermann által leírt átfolyásos azonosítás húzódik meg. Ez utóbbi személyiségjegy, amely a lelki határok átjárhatóságára vonatkozik, és biológiai okokra is visszavezethető. Rotter az enurézis mögött tehát nemcsak elfojtott erotikus ösztönvágyakat, hanem kapcsolati természetű okokat is feltételezett.

Lévyne Freund Kata a Zsidó Gimnáziumban szintén nevelési tanácsadást vezetett, amely analitikus tudására és tapasztalataira épült. Közeli ismeretségben volt Anna Freuddal, 1927-ben például ismertette frissen megjelent gyerekanalízisről írt könyvét (*Einführung in die Technik der Kinderanalyse*), melyben kiemelte a felnőtt- és gyerekanalízis közt leírt különbséget. 1936-ban Dubovitz Margittal részt vett Anna Freud szemináriumán Bécsben. Tanácsadói munkájáról tudósít egy enuréziszről szóló cikke (Lévyne, 1933), melyben azt tanácsolta a szülőknek, hogy a megszégyenítés és megfélemlítés helyett fogadják el a helyzetet – bár végső soron pszichoanalízist ajánlott. 1938-tól a Mészáros utcai Poliklinikán is indított tanácsadást serdülő lányok számára. 1954-ben férjével, Lévy Lajossal emigrált, és Anna Freud munkatársa lett Londonban. (Borgos, 2018)

A háború előtti gyerekanalitikus praxisról tehát, szemben az analitikus pedagógiával, viszonylag keveset tudunk. Épp ezért különösen becses a számunkra egy kéziratos formában fennmaradt esettanulmány (Felszeghy, 1937), mely betekintést enged a harmincas évek gyerekanalitikusainak munkájába. Felszeghy Béláné, aki Bálint Mihálynál és Hermann Imrénél szerezte kiképzését, tőlük kapott biztatást a gyerekanalízis végzéséhez. Azon kevés analitikus közé tartozott, aki heti öt alkalommal fogadta pácienseit, és kizárólag pszichoanalitikus praxist folytatott. Felszeghyne elméleti munkákat nem írt, az igen nagy tudásról árulkodó, eredeti gondolatokat sem nélkülöző esettanulmányát is láthatóan fiókjának szánta.

A tanulmány egy Gogó nevű kisfiúról szól, aki körülbelül tízéves korától 13 és fél éves koráig járt a „pszicho-nénihez”, heti öt alkalommal. A szerző ekkor negyvenes évei elején járt. A kisfiú állatfóbiától szenvedett, emellett időnként tikkelt és bevizelt.

Az esetbemutatás formai felépítése igen sajátos, eltér a ma megszokott formáktól. A bevezető röviden taglalja a tüneteket és előzményeket, majd fejest ugrik a terápia részleteibe. E különös bemutatási sorrend miatt az olvasó kizárólag a gyerek megnyilvánulásából értesül a családi háttérrel, a tüneteket kiváltó traumákról. Ugyancsak közbevetett megjegyzésekből rekonstruálható a kúra menete, időtartama és kerete is. Nagy hangsúlyt kapnak ezekkel szemben a gyerek fantáziái, álmái, órákon megnyilvánuló viselkedése, a hozott témák és az analitikus intervenciói.

Az analízis történetébe, sajátos légkörébe, az értelmezési munkába is hasonló élményszerűséggel kapunk betekintést. Noha nem tudhatjuk, milyen terápiás szerződést kötött az analitikus a gyerekekkel, úgy tűnik, Gogó pontosan tudta, miért kell a „pszicho-nénihez” járnia. A kúra első évében – tűnik ki a sorok közül – Gogó még rajzolt és időnként játszhatott, a későbbiekben azonban feltehetően feküdt, mint a felnőttek, és szabad gondolattársításra volt felszólítva. Gogó gyakran és visszavisszatérően volt feszült, a kúrát sokszor uralták az ellenséges, szadisztikus indulatok. A kezelés megterhelte a kisfiút, ugrált a díványon, hosszan értelmetlenségeket mondott, magával hozott labdájával veszélyeztette a szoba tárgyait, az analitikusnőt, rendszeresen elrohant az óra vége előtt. Az analitikusnő professzionális nyugalommal tűrte az atrocitásokat, és hol beszédre, sőt őszinte beszédre, minden titok kimondására biztatta az ágáló gyereket, hol pedig pedagógiai eszközökhöz folyamodott, hogy leállítsa a veszélyessé váló jelenetet. Az ágálás ily módon hol ellenállásként, a kúrát

veszélyeztető háritásmódként jelent meg, hol áttételes anyagként, ritkán azonban korspecifikus, önkifejező eszközként.

Felszeghyné az álmokat és szexuális fantáziákat igen magas színvonalon elemezte, és figyelembe vette a libidófejlődés szempontjait, ugyanakkor az incesztvágyakat, az indulatáttétel zavarait alig elemezte. A budapesti iskolán nevelkedett szerző, aki Hermann duál-egység fogalmára is hivatkozik, az anya-gyerek kapcsolat és a szeparáció jelentőségét igen érintőlegesen kezelte. Gogó hat éves volt, amikor a tüdeje megbetegedett, és leendő analitikusa tanácsára fél évre egy erdei iskolába került. Felszeghyné ezt azért tartotta hasznosnak, mivel a családi környezetet igen patológiásnak tartotta, és a szülők által túlságosan is kényeztetett gyerek fejlődését szerette volna így is elősegíteni. Ezzel szemben kórelőzménynek tekintette az anya drasztikus elválását, hosszabb-rövidebb elutazásait, a gyerekekkel való rapszodikus törődését. Az elválás jelentősége felsejlik egy hosszabb szünetet követő óra elemzésében is, amikor Gogó rendkívül feszült és agresszív volt, ezt a szerző a hosszabb távollét felett érzett bánattal magyarázta. Különös látni, hogy a harmincas években a szeparációt még milyen különböző módon ítélték meg az analitikusok Magyarországon – ezt tapasztaljuk Felszeghy Ilona esetében is.

Az eseteírásból úgy tűnik, hogy a budapesti iskola elméleti újításai – a tárgykapcsolat jelentősége, az anya szerepe az áttételben – még csak halványan sejlenek át az analízis szövetén. Az értelmezés az ösztönerők mozgatta fantáziákra és a szimbólumok megértésére, valamint ezek áttételes aspektusaira irányult. Az értelmező munkát a kor pedagógiai optimizmusának megfelelően némi tanácsadás és felvilágosítás is kiegészítette.

A második világháború után

A második világháború előtt-alatt az analitikusok közül, mint köztudott, igen sokan emigráltak, mások a deportálás vagy, munkaszolgálat áldozatai lettek. A háború után, politikai nyomásra, az addigra már nagyon megfogyatkozott analitikus egyesület 1949 elején feloszlatta magát. A háború vége és a „fordulat éve”, azaz 1948 között néhány kolléga (például az 1956-ban Ausztráliába emigrált Roboz Vera és az 1950-ben ugyancsak Ausztráliába emigrált Pető Endre) folytatott gyermekanalitikus rendeltést, illetve analitikusan orientált gyerekerápiát. A későbbiekben ez utóbbi lett az intézményes alapja a '60-as évek végén újrainduló gyerekanalitikus, illetve analitikusan orientált pszichoterápiás munkának.

„Az 1948-as év a politikai átalakulás ideje. A pszichoanalitikus egyesület feloszlik, amivel a pszichoanalitikus identitás megszűnik. Az orvosi végzettséggel dolgozó analitikusok beszüntetik tevékenységüket és állami intézményeknél helyezkednek el. Erre az időszakra a sztálinizmus nyomja rá bélyegét, amelyet Magyarországon Rákosi neve fémjelez. Ebben az időszakban az összes, az emberi lélekkel foglalkozó tudományágat kigúnyolják és a pszichoanalízis ideológiai ellenségnek minősül. A hallgatás és félelem évei ezek.” (Hidas, 1987, németből ford. Pintér Dániel, 2020.)

A pszichológia-ellenesség voltaképpen az egyéniség, az egyedi elnyomására irányult a kollektívvel szemben. A pavlovi reflexológiát nemcsak azért abszolutizálták, mert szovjet volt, hanem azért is, mert felhasználható elméletnek bizonyult a személyiség szerepének leértékelésére.

Hermann Alice a háború után nem folytatta tovább terápiás praxisát, hanem állami állásban helyezkedett el, és pozíciójánál fogva az óvodai nevelés újraszervezésével foglalkozott. Odüsszeuszi ügyességgel az óvodai szervezés „falovába” rejtette pszichoanalitikus tudását, informális tekintélye révén képes volt jelentős hatást gyakorolni a korszak kisgyermek-pedagógiájára. Fáradozása eredményeként az óvoda emberséges, gyermekcentrikus maradt egy olyan korban, amikor az egyéniség az egoizmus szinonimája volt. (Vajda, 1999.) Halála után Binét Ágnes rendezte sajtó alá folyóiratokban, magazinokban megjelent számos ismeretterjesztő írását, amelyekben egyetlen „kompromittáló” szó nélkül, színvonalasan veszi számba a szülő-gyermek kapcsolat számos nehézségét, valamint a gyermeki fejlődés sajátosságait. A szómágiára egyébként is ügyelni kellett: sajátos eufemizmusokból, fedőszavakból álló nyelv alakult ki, akárcsak az élet egyéb területein is (sorok közti olvasás), amely a lényegét nem fedte el, de „nem lehetett belekötni” ideológiai oldalról.

1948 után tudomásunk szerint mindössze egyetlen gyermekpszichológiai rendelés maradt meg, a Budapesti Orvostudományi Egyetem I. sz. Gyermekklinikáján. A rendelőt nevelési tanácsadónak nevezték, és az analitikusan képzett Liebermann Lucy vezette. Működését a klinika igazgató-professzorának, Gegesi Kiss Pálnak köszönhette. Liebermann és Gegesi Kiss még emigrációja előtt jó kapcsolatban voltak Bálint Mihállyal. Barátságukról egy különös úton az Egyesület könyvtárának tulajdonába került könyvük tanúskodik (Gegesi Kiss – P. Liebermann, 1965). Ezt Gegesi Bálintnak dedikálta, akinek hagyatékából a könyv a hamburgi Michael Balint Institutba került. Az Intézet könyvtára – minthogy ott magyarul nem olvasnak – a könyvet a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületnek ajándékozta.¹

A gondolat szabadságát (is) keményen sújtó ötvenes években természetesen sem a praxisban, sem a publikációkban nem lehetett szó a pszichoanalitikus szemléletről. A freudizmust, neofreudizmust csak kemény kritikával lehetett említeni. Így tettek könyvükben Liebermannék is, akik egy szovjet szerző nagy mondását választották könyvük mottójául, és szintén szovjet szerzők sokasága szerepel az irodalmi hivatkozások között. Gazdag kazuisztikai anyagukat – 162 eset – mai szóhasználattal viselkedésterápiás módszernek neveznénk, bár akkoriban ez a megnevezés is éppúgy az „imperialista”, vagy „idealista” stigmát kapta volna. Így önmeghatározásukban a pavlovi reflexológiára hivatkoztak. Vikár György személyes közléséből tudjuk, hogy az ötvenes évek medikus-képzésében egyedül Liebermann képviselt analitikus szemléletet, de ami szóban vállalható volt egy kisebb medikus-csoport előtt, azt írásban már kockázatos vállalkozás lett volna publikálni.

¹ Nemes Livia közlése.

A hatvanas és hetvenes évek

1956 után még sokáig kellett várni a „puha diktatúra” időszakára, amikor pszichoanalitikusok fokozatosan egyre nyíltabban vállalhatták tevékenységüket. A György Júlia által vezetett „Faludi” (vagyis a Faludi utcai gyermekpszichoterápiás rendelő) ehhez szervezeti keretet biztosított. Ő maga ugyan nem volt kommunista párttag, de kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a legfelsőbb pártvezetésben, így a rendelőt elkerülték a munkát olykor nagyon zavaró ideológiai támadások. Lehet, hogy a kollégák tudtán kívül ő védte ki ezeket.

„Amellett, hogy elvéve megjelent néhány pszichoanalitikus témájú könyv, 1969-ben György Júlia orvos és pszichológus vezetésével létrejött egy gyermekpszichológiai rendelő. Bár György maga nem volt pszichoanalitikus, szemlélete analitikus orientáltságú, kollegáitól pedig ilyen jellegű képzettséget várt el. A rendelőben javarészt képzett analitikusok vagy analitikus képzésben levő pszichológusok dolgoztak. Hosszú éveken keresztül zajlott itt egy elméleti pszichoanalitikus szeminárium is, amelyet Nemes Livia hívott életre és szervezett. [...] Ez a rendelő „Faludi” néven is vált ismertté, és részben egy új pszichoanalitikus generáció képzéséhez, részben pedig a pszichoanalitikus identitás létrejöttéhez is hozzájárult.” (Hidas, 1987, németből ford. Pintér Dániel.)

Kizárólag György Júlia védőernyője nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a Faludiból valódi kutató- és képzőhely váljon. A rendelő vezető pszichológusa, Nemes Livia szervezést és képzést egyaránt átfogó tevékenysége is kellett hozzá. E tevékenységi körökből kiemelkedik a szombatonként tartott Faludi-szeminárium éveken át tartó sorozata. Ez a szeminárium intézménnyé vált az intézményben, hiszen egyaránt szolgált terepül szemléletformáláshoz, a gyermekpszichológusok alapképzéséhez, továbbképzéséhez, valamint originális kutatások eredményeinek ismertetéséhez. A hetvenes években nem is volt más ilyen irányú képzési-továbbképzési lehetőség az országban. A hallgatóság Budapestről és vidékről egyaránt verbuválódott, és egy-egy nevesebb előadó a rokon-szakmákból is ide vonzotta a közönséget. Az előadók közt a szakma „nagy öregjei” – Hermann Imre, Rajka Tibor – éppúgy szerepeltek, mint a kezdők vagy a képzett középkorosztály. Hermann Imre az ember ősi ösztöneinek előzményeiről tartott előadást három, főemlősökről írt etológiai tárgyú könyv kapcsán. Rajka Tibor a szorongás és a kényszer szerepét elemezte a kóros fejlődésben. Analitikus előadók mellett azonban olyan nagy tekintélyű pszichológusok is vállaltak előadást, mint az egész magyar pszichológiai életre (részben informálisan) nagy hatást gyakorló Mérei Ferenc, vagy a nem analitikus orvosok közül a rendkívüli tájékozottsággal rendelkező Buda Béla.

Az alapképzésre azért volt szükség, mert mintegy húsz éven át nem volt Magyarországon gyermekterapeuta képzés, és az intézményes képzés is még sokáig váratott magára. A hallgatóság rendkívül heterogén képzettségű volt: egyesek már részt vettek az analitikus képzés részét képező szemináriumokon, olykor-olykor hozzájutottak a háború előtti időkből idegen nyelvű szakkönyvekhez – magyar forrásmunkák ugyanis ritkaságszámba mentek, praktikusan nem voltak –, de ők voltak kevesebben. A főként fiatalabb korosztályhoz tartozó többség hiányos nyelvtudása

miatt nem volt abban a helyzetben, hogy több nyugati nyelven igényes szakmai szöveget olvasson. Egy idő után a Faludiba folyóiratok kezdtek járni, többek közt a *Psyche*, az *International Journal of Psychoanalysis*, valamint a könyvtár adományként megkapta a *Psychoanalytic Study of the Child* korábbi köteteit, és folyamatosan érkeztek az újabbak. Így a referálók nyelvtudásuknak megfelelően tudták tájékoztatni a hallgatóságot a friss – vagy kevésbé friss – publikációkról.

A szeminárium résztvevői kezdetben pszichológiát hallgató egyetemisták és frissen végzett pszichológusok voltak. 1968-69-ben a szeminárium sorozat Piaget munkásságával indult, aki noha világhírű volt, a szocializmusban érthetetlen módon nem volt népszerű, az egyetemen alig tanították. Az ezt követő tanévben fejlődéslélektani ismereteink bővíthettek, például Wallon és Zazzo munkásságával, majd analitikus fejlődéslélektan következett, többek között Sigmund Freud, Anna Freud, René Spitz egy-két műve, valamint Harlow főbb írásain keresztül. Később az analitikus klasszikusok is teret kaptak egy-egy referátum erejéig: Freud esettanulmányai közül például a kis Hans, a Farkasember, a Dóra-eset és a Patkányember.

A további évek már a továbbképzés jegyében teltek: gyermek-pszichopatológia, gyermekkori neurózisok, a gyerekpszichoterápia eszközei, módszerei, elmélete és gyakorlata, az individuáció folyamata képezték azokat a kristályosodási pontokat, amelyek köré a nagyrészt már analitikus szemléletű előadások szerveződtek. Részletesen foglalkoztunk például Anna Freud munkáival, Hermann Imre munkásságával, majd Winnicott írásai következtek.² „A gyerekterápiás gyakorlatot – úgy mondhatjuk – együtt és egymástól tanultuk” – írja Nemes Livia (1993) erről a „műhelymunkáról” a Faludi-szemináriumok javát összegyűjtő kötet előszavában.

A Faludi-szemináriumok a hetvenes években szinte egyedüli tudományos fórumként kínáltak a gyermekanalitikusok és gyermekterapeuták számára saját kutatási eredményeik, analitikus felismeréseik bemutatására. Ezek közül példaképp kiragadunk néhány emlékezetes előadást: Vikár György itt ismertette későbbi könyve alapját képező nézeteit serdülőkkel folytatott analitikus munkájáról, illetve a gyermekkori kényszerneurózisról. Nagy érdeme, hogy ő ismertette meg a hallgatósággal a kisgyermekkori hospitalizáció jelenségét elsőként leíró, magyar származású René Spitz és az identitásfejlődés széles körben ismert modelljét megalkotó Erik H. Erikson munkásságát. A munka javát Nemes Livia vállalta magára, aki a szervezés mellett évente tartott előadást az adott év tematikájának megfelelően. Az évek során szinte mindegyik munkatársnak lehetősége nyílt szakmai érdeklődésének megfelelő problémákat ismertetnie. Így például Binét Ágnes széleskörű és elmélyült szakirodalmi tájékozottsága alapján tartott nagy ívű előadásában a Bowlby nevéhez fűződő „*attachment*” (kötődés) vitát ismertette. A vita lényege az volt, hogy egyes analitikusok félteni kezdték a klasszikus tanokat, azaz az ösztönelméletet a kötődéselmélettől. Virág Teréz Winnicott konzultációs módszerét adaptálta és alkalmazta terápiájában „beszélgető lapok” néven. Klaniczay Sára a dadogással kapcsolatos pszichoanalitikus elméleteket esetei ismertetésével ötvözte.

² A 12 éven át tartó szemináriumok éves programja csak kéziratos formában maradt fenn.

E cikk szerzői akkoriban a fiatalabb korosztályhoz tartoztak, és tanulmányok referálása mellett lehetőségük nyílt a kutatási-érdeklődési területükön szerzett tapasztalataik ismertetésére: Halász Anna a tehetséges serdülők körében szerzett tapasztalatairól számolt be, és ismertette Hermann Imre originális elméletét a tehetség tudattalan eredetéről.³ Alpár Zsuzsa gyermekek műtéti előkészítését és a betegség, illetve a kórház gyerekekre gyakorolt hatását mutatta be Anna Freud, James Robertson, Lucie Jessner művei, valamint saját kutatása alapján.⁴

Az elméleti képzés mellett nagy szükség volt esetmegbeszélésre is. Rotter Lilián és Nemes Livia éveken át vezetett kazuisztikai szemináriumokat, és Nemes Livia mintegy két éven át technikai szemináriumot is tartott gyerekterapeuták számára.

Az elméleti és gyakorlati továbbképzések mellett érdemes feleleveníteni, hogyan működött a Faludi utcai rendelő a mindennapokban. Ma már nehéz elképzelni, de a kora hetvenes években ritka volt, hogy egy egészségügyi rendelőbe önként, beutalás nélkül jelentkezhessen bárki gyermeke lelki problémájával. De „György Júlia kivívta azt a privilégiumot, hogy adminisztratív nehézség nélkül, közvetlenül tudjunk segíteni mindenkinek, aki hozzánk fordul” – írja Klaniczay Sára (Klaniczay, 1997), hozzátéve, hogy a főváros mellett az ország minden pontjáról fogadtak páciens. Megjegyzendő, hogy a Faludi ebben az időben már nem állt egyedül a gyermekek lelki gondozásában, 1968-tól ugyanis fokozatosan kiépült a nevelési tanácsadók hálózata is. A Faludiban Nemes Livia szakmai felügyeletével Hirsch Margit szervezte a közbülső szombatokon továbbképzésüket. A rendelő a pszichoterápiás szobák mellett barkács- és játszószobával is rendelkezett, ahol a foglalkoztatás egyben a gyermekek megfigyelését és az analitikus szemléletű pedagógia alkalmazását is lehetővé tette. Ezek a kezdeményezések részben György Júlia korábbi, gyermek lelki-egészségügyben nyert tapasztalataira, részben az Anna Freud vezette Hampstead Klinika modelljére támaszkodtak.

A rendelő belső szakmai életét nagy tekintélyű, többségében Hermann Imrénél képződött pszichoanalitikusok irányították: Vikár György, Nemes Livia, Binét Ágnes, Virág Teréz és Klaniczay Sára. Rajtuk kívül pszichoanalízisben képződő fiatalok váltakoztak szép számban, akik később a nyolcvanas évektől bővülő gyerekterápiás munkahelyeken, nevelési tanácsadóknál, gyermek ideggondozókban vitték tovább a megszerzett analitikus tudást. A Faludiban szerdánként csoportos esetmegbeszélés és esetosztás mellett referátumok folytak, amiknek szigorú légköre máig emlékezetes. Koller (2008) visszaemlékezése e tekintetben igen bevilágító. Egy 15 perces előadásra több mint 15 órát készült, mert a „nagyok” a sutának ítélt mondatokat szigorúan kigyomláztatták. Mai szemmel érthetőbb, hogy ez a szigor a külső, nem éppen elfogadó légkör elleni védekezést szolgálhatta, ami felerősíthette a védendő tudomány tisztaságának a megőrzését is. Emellett azonban az esetek követése, szupervíziók, konzultációk is mindennaposak voltak, amelyek nagyban segítették a napi munkánkat.

³ Halász Anna hét éven keresztül, 1973 és 1980 között a budapesti Konzervatórium iskolapszichológusa volt.

⁴ Alpár Zsuzsa a Tüzoltó utcai II. Sz. Gyermekgyógyászati Klinikán dolgozott 1966-tól 1973-ig, kezdetben gyógypedagógusként, majd pszichológusként. Ott szerzett tapasztalatai fordították figyelmét a műtéti előkészítés lélektani kérdése felé.

Nyolcvanas évek

A nyolcvanas években a politikai helyzet enyhülésével párhuzamosan egyre tágabb és nyíltabb lehetőség kínálkozott a pszichoanalitikus és ezen belül a gyermekanalitikus tevékenységre, bár ekkor is – itt most nem részletezhető okok miatt – az analitikusan orientált gyerekterápia maradt az általános.

Számos más kolléga mellett elsősorban Vikár György, Nemes Livia, Binét Ágnes publikált mind magyar, mind idegen nyelvű szakfolyóiratokban, többek közt a *Psychében*. Publikációikban, kazuisztikáikban arra törekedtek, hogy eseteikben bemutassák a budapesti iskola, Hermann Imre hozzájárulását a pszichoanalitikus elmülethez és praxishoz. Ezekből a kazuisztikákból – értékes elméleti fejtegetéseik mellett – kiderül, hogy az akkori általános stílustól eltérően, némileg konzervatívabban dolgoztak, kevésbé használták értelmezéseikben az „itt és most” áttételi lehetőségeit. Ennek okát elsősorban viszonylagos elzártágukban kell keresni, illetve abban, hogy az itthoni ideológiai támadásoktól a klasszikus tartalom és forma megőrzésével tudták a leghatékonyabban megvédeni a pszichoanalízist és a gyermekanalízist.

Az utazási lehetőségek könnyebbé válásával egyre többen szereztek külföldi tapasztalatot, amit hazajöve elméleti és gyakorlati munkájukban kamatoztattak.

A Faludi kizárólagos jelentősége a lehetőségek bővülésével némiképp csökkent, és helyét az elméleti képzésben a Magyar Pszichiátriai Társaság Gyermekpszichoterápiás szekciója vette át, amelyet többek között e cikk szerzői is szerveztek és vezettek, s amelynek első elnöke Binét Ágnes lett.

A rendelő helyzete azonban György Júlia halálával bizonytalanná vált. Egyrészt elvesztette önállóságát mint fővárosi intézmény, és a Heim Pál Gyermekkórházhoz integrálódott, másrészt Vikár György, aki maga is igen tekintélyes pszichoanalitikus és a rendelő megalakulásától vezető helyettes főorvosa volt, György Júlia halála után csupán megbízott vezetője lehetett az intézménynek. „Miután hét év elteltével sem kaptam meg a kinevezésemet, úgy gondoltam, most már ideje megsértődni” – írta Vikár (1998), és elhagyta a szeretett Faludit egy ifjúsági pszichiátriai osztály kedvéért. Az, hogy Vikárt nem nevezték ki, ideológiai és szakmapolitikai okokra egyaránt visszavezethető. Az önállóság elvesztése például azzal járt, hogy attól kezdve az intézményt az egyéb rendelőintézeti elvárásokhoz hasonlították. Hiába fogadott a Faludi évi átlagban 600 új esetet, ez a szám egy SZTK szakrendelés forgalmához viszonyítva elenyészően kevésnek tűnt. És ez akkor is ilyen megítélés alá esett, ha hozzáteszük, hogy évi 10-12 ezer terápiás órát jelentett. Másfelől a Faludit az igények növekedése is harapófogóba szorította. Noha ellátottsága kiválónak volt mondható – két gyermekpszichiáter, tíz főállású pszichológus és egy gyermekgyógyász alkotta a szakmai csapatot – valójában a Faludi az akkori (hetvenes évek vége felé) a gyermek-egészségügyi szolgálat egyetlen pszichoterápiára szakosodott intézménye volt (Vikár 2008). Vikár 1983-as távozásával Lust Iván vette át a stafétát, aki 2003-ig vezette az intézményt, sokszor hasonló nehézségek között, mint Vikár. Volt, hogy a teljes megszűnés ellen kellett hadakoznia, máskor csak a nyomasztó percátlagokkal.

Végül 2008-ban a remek hagyományokkal bíró, analitikus szemléletű intézményt a Heim Pál kórház végleg „integrálta”, és hamarosan fel is számolta.⁵

Az 1990-es évektől nagy változást jelentett, hogy az egyetemi pszichológusképzés a klinikummal bővült, és a hallgatók terápiás munkahelyekre jártak gyakorlatra. A posztgraduális képzést intézményesítették, és a pszichológusoknak lehetőségük nyílt gyermek-klinikumból szakvizsgát tenniük. Ezzel párhuzamosan a gyerekerápia oktatása is előtérbe került, amit az 1985-től megszerezhető pszichoterápiás cím segített elő. Gerő Zsuzsa, a kiváló gyermek-analitikus és gyermekrajz-szakértő szervezésének volt köszönhető, hogy kísérleti jelleggel, dinamikus gyermekpszichoterápiás képzés indulhatott az I. számú Gyerekklinikán, aminek keretében Nemes Livia, Tardos Anna, Gerő Zsuzsa és e cikk szerzői is oktattak. Gerő szervező munkáját dicsérte továbbá, hogy a Faludi-szemináriumok válogatott anyagából egy háromkötetes tankönyv készülhetett a Tankönyvkiadónál a kilencvenes évek elején. (Gerő, 1993.)

A rendszerváltás a szakmában is újabb lehetőségeket nyitott. Ennek kihasználásával a cikk szerzői és még két kollégájuk, Ingusz Iván és Jakab Katalin, akik valamennyien a Faludiban dolgoztak, pszichoanalitikus klinikát nyitottak gyermekek és fiatalok számára „Ego Klinika” néven. Itt a rendelés mellett terapeutaképzés is folyik. Itt a rendelés mellett gyermek-terapeutaképzést indítottak, ami idővel intézményesült, és beépült a terapeuta szakképzésbe. A képzés újdonsága, a családban történő csecsemő-megfigyelés azóta a klinikai szakpszichológus képzés része is lett. A Lust Iván vezette Faludi utcai rendelés pedig egy másik analitikus kollégával, Ajkay Klárával erősödve számos fiatalabb korosztályt képviselő kollégát vonzott magához. Ők „Saját Úton” néven alapítványt hoztak létre, amely az egészségügyi kötöttségeken lazítva teremtett lehetőséget elméleti kalandozásokra és terápiás kísérletezésekre. Többek között kidolgoztak egy Angliából származó, serdülőkkel folytatható négyülékes konzultációs technikát, valamint megalakítottak egy munkacsoportot, amely a csecsemőkutatások szakirodalmával foglalkozott, különös tekintettel a kötődéskutatásokra. Az eredményeket széleskörűen felhasználták terápiás munkájukban is.

Cikkünk vége felé lassacskán elérkezünk a jelenbe.⁶ Úgy gondoljuk, hogy egy történeti visszapillantás kereteit szétfeszítené, ha hosszabban elidőznénk a mában, tehát Kiplinggel szólva: „ez már egy másik történet”.

Felhasznált irodalom

Alpár Zsuzsa – Miriszlay Ernő – Csapó Sándor (1975). A műtéti (pszichológiai) előkészítés hatékonyságának vizsgálata fül-orr-gégészeti betegeken. *Fül-Orr-Gégegyógyászat*, 21(2): 101-106.

Bálint Alice (1931). *A gyermekszoba pszichológiája*. Budapest: Kossuth, 1990.

⁵ A Faludiról bővebben: Faludi Retro 1968-2008. *Serdülő- és gyermek-pszichoterápia*, 2008/1-2.

⁶ A jelen itt 1999-et jelent, amikor a cikk eredeti verziója született, és Alpár Zsuzsa még körünkben volt.

- Bálint Alice** (1933). A szeretet fejlődése és a valóságérzék. In: Sigmund Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993, 30-40.
- Bálint Alice** (1939). Az anya iránti szeretet és az anyai szeretet. In: Uő: *Anya és gyermek*. Budapest: Párbeszéd, 1990, 39-58.
- Bálint Mihály** (1935). Zur Kritik der Lehre von den praegenitalen Organisationen der Libido. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 21: 525-543.
- Borgos Anna** (2018). *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro.
- Felszeghy Ilona** (1937). *Egy gyermekkori neurózis pszichoanalízise*. Esettanulmány, kézirat. *Tündérhegyi füzetek*, 1984.
- Ferenczi Sándor** (1933). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In: Buda Béla (szerk.): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat, 1971, 215-226.
- Ferenczi Sándor** (1933). Felnőttek „gyermekanalízise”. In: Uő: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest: Magvető, 1982, 410-438.
- G. Dr. Lázár Klára** (1933). Nevelési tanácsadás. In: Sigmund Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993, 124-142.
- Gegesi Kiss Pál – P. Liebermann Lucy** (1965). *Személyiségzavarok gyermekkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gerő Zsuzsa** (szerk.) (1993). *A gyermek-pszichoterápia elmélete és gyakorlata I-III*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hermann Alice** (1964). Életemről, munkámról. In: Uő: *A gyermekben érlelődik a jövő*. Budapest: Kossuth, 1979, 13-24.
- Hermann Imre – Hermann Alice** (1927). Ahogy a kisgyerek érez és gondolkodik. In: Hermann Alice: *A gyermekben érlelődik a jövő*. Budapest: Kossuth, 1979, 27-34.
- Hidas, György** (1987). Psychoanalyse und ihre Schicksale in Ungarn. *Sigmund Freud House Bulletin*, 11(2): 1-12.
- Horányi Annabella** (szerk.) (1997). *György Júlia Emlékkönyv*. Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.
- Klaniczay Sára** (1997). György Júlia „ars poeticája”. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 29-32.
- Koller Éva** (2008). Méltó búcsú. In: Faludi Retro. *Serdülő- és gyermek-pszichoterápia*, 8(1-2): 4-5.
- Lévy F. Kata** (1933). A gyermek ágybavizeléséről (Enurézis). In: Sigmund Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok*. Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993, 105-123.
- Nemes Livia** (1991). A pszichoanalízis alkalmazása: a gyerekanalízis. In: Szakács Ferenc (szerk.): *Pszichoterápiai Vademecum*. Budapest: Tankönyvkiadó, 123-130.
- Nemes Livia** (1993). Bevezető. In: Gerő Zsuzsa (szerk.): *A gyermek-pszichoterápia elmélete és gyakorlata I*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 5-7.

- Pfeifer Zsigmond** (1919). Ausserungen infantil erotischer Triebe in Spiele. *Imago*, 5(4): 243-282.
- Rotter Lilián** (1943). Uretrálerotika és jellemfejlődés. Előadás a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben. (Németül megjelent: Urethralerotik und Charakterbildung. In: Andreas Benz: *Lillian Rotter: Sex-Appeal und Männliche Ohnmacht. Psychoanalytische Schriften*. Kore Verlag, Freiburg, 1989, 53-77.
- Rotter Lilián** (1946). *A gyermek lelki fejlődése*. Budapest: Cserépfalvi.
- Vajda Zsuzsanna** (1999). Egy pszichoanalitikusan képzett nevelő a baloldali diktatúrában. Esettanulmány Hermann Alice-ről. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(2): 157-166.
- Vikár György** (1998). Utam a pszichológiához. In: Bodor Péter, Lány Gusztáv, Pléh Csaba (szerk.): *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai*. Budapest: Pólya Kiadó, 295-302.
- Vikár György** (2008). Beszámoló a Heim Pál Kórház Gyermek- és Ifjúságpszichológiai Rendelőjének 10 évi munkájáról. In: Faludi Retro. *Serdülő- és gyermek-pszichoterápia*, 8(1-2): 40-45.

Szabó Dóra

Egy „harcos humanista” pályaképe:

György Júlia gyógyító pedagógiája

Szakmai életút

György Júlia 1896-ban született Szolnokon. Önéletrajza szerint életének első tíz, vidéken töltött évének köszönhetően, hogy az elé gördülő nehézségekkel szemben később adaptív megküzdési stratégiákkal tudott élni (Neményi, 1976, 593.). Töretlen, már-már naivitásba hajló optimizmusát munkatársai is számos alkalommal hangsúlyozták. Ahogyan *A „nehezen nevelhető” gyermek* 1978-as, ötödik kiadásának bevezetőjében fogalmaz:

„[...] ha a gyermek, fejlődésének legalábbis első évtizedében sok megértő szeretetet kapott – és így relatíve sértetlenül került ki első szociális rétegeből, a családból –, ha később nehéz körülmények közé kerül is, alkalmazkodási skálája sokkal szélesebb [...], mert mentálisan relatíve ép, s így ép is marad.” (György, 1965b/1978, 11.)

Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta, 1922-ben szerezte meg orvosi diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetemen. A pályaválasztás azonban nem volt egyértelmű döntés számára, ugyanis egyszerre érdekelte az orvostudomány és a pedagógiai munka is. A sorsfordító élmény 1918-ban, harmadéves egyetemi hallgatóként érte, amikor részt vett egy, a Galilei Kör által szervezett tudományos előadáson. Itt találkozott Révész Margit¹ gyermekpszichiáterrel, aki a fiatalkorú bűnelkövetők magatartásáról, valamint a Kármán Elemér által alapított kriminálpszichológiai laboratóriumban folyó munkáról értekezett (Vikár, 1997, 17-18.). Révész Margit előadása egész szakmai életútjára hatással volt, másnap már önkéntes munkára jelentkezett a Fiatalkorúak Bíróságán létesített kriminálpszichológiai laboratóriumban. Ekkor nyílt először lehetősége arra, hogy a gyógyítást és a pedagógiai munkát egyazon munkakörben gyakorolhassa (Neményi, 1976, 593.).

¹ A Ranschburg tanítvány Révész Margit 1911-ben alapította az ún. „Szani”-t, a Remete úti Gyógypedagógiai Gyermekszanatóriumot és Erdei Iskolát ideges gyermekek számára (Borgos, 2018). Lásd még: https://index.hu/fortepan/2019/11/17/kilepett_a_babaszobabol_es_nyitott_egy_szanatoriumot_ideges_gyerekeknek/

A pedagógia iránti elkötelezettsége szerepet játszott abban is, hogy gyakornoki munkát vállalt a Ranschburg Pál² vezette Szövetség utcai Apponyi Poliklinika Idegosztályán. 1925-től a gyermekpszichológiai ambulancia szakorvosa volt, 1930-tól pedig Herzog Erzsébettel, a Poliklinika kezelőorvosával együtt önálló kriminálpszichológiai szakrendelést is szervezett a Hársfa u. 5. szám alatt. Itt jobbára a fiatalkorúak bíróságán megforduló, organikusan nem sérült, ugyanakkor pszichés problémákkal küzdő fiatalokkal foglalkozott. A fiókrendelésen folyó „child-guidance-típusú” teammunka kuriózuma volt, hogy a különböző tesztvizsgálatokat és gyermekmegfigyeléseket dinamikus szemlélettel ötvözte. Faji üldöztetések miatt a Poliklinikán folyó munka 1940-ben ellehetetlenült, de annak szellemiségét egészen 1944-ig sikerült átmentenie az Országos Izraelita Patronázs Egyesületnek köszönhetően. Az Egyesület munkáján belül egyszerre nyújtottak szociális és terápiás segítséget, napközi felügyeletet, pályaválasztási tanácsadást és esti továbbképző tanfolyamokat. Az ott folyó munkát 1944-ben a Gestapo szüntette meg (Neményi, 1976, 594-595.).

György Júlia az elsők között kezdte el felmérni a második világháború tragikus társadalmi következményeit. A Nemzeti Segély keretein belül már 1945 nyarán szükségotthon létesítésébe fogott. Az otthonba 3 és 18 év közötti, árván maradt vagy kallódó gyermekeket fogadtak be. Egy évvel később a szükségotthon megszűnt, de a Lelki Egészségvédelmi Szövetséggel karöltve György Júlia azonnal új intézet megalapításába fogott. Így született meg 1946-ban a szabadság-hegyi Új Út Gyermekotthon, ahová a Gyermekvédelmi Liga ambuláns rendeléséről került be ötven súlyosan neurotikus és antiszociális tüneteket mutató fiatal. Az Új Útban folyó munkát 1950-ben az oktatási hatóságok megszüntették, az intézetet nevelőotthonná minősítették át. Ezután György Júlia egy ideig felnőtt szakrendelésen dolgozott neurológusként, majd 1953–1963 között az SZTK gyermek-ideggyógyászatán, 1963–1968 között pedig a gyermek-szakorvosi rendelések hálózata intézményeiben rendelt. 1960-ban a Magyar Népköztársaság Kossuth-díjjal tüntette ki (Neményi, 1976, 595-596.)

Már betöltötte a 73. életévét, amikor 1967-ben, a Fővárosi Tanács engedélyével létrejött az angyalföldi „Faludi” – hivatalos nevén Gyermekpszichológiai Szakrendelő Intézet –, az első hazai pszichoterápiás rendelő. Ekkor vált a politikai klíma ismét alkalmassá arra, hogy a pszichológia tudománya átkerüljön a „tiltottból” a „tűrt” kategóriába. A Faludi utcai rendelő megalakulásában nagy szerepe volt Aczél György, a pártállam befolyásos politikusa közbenjárásának, aki személyes szimpátiával és szakmai elismeréssel viszonyult György Júliához.³ Az intézmény a hazai pszichoanalízis történetében is mérföldkövet jelentett, hiszen számos jól képzett, analitikusan orientált szakember vett részt az ott folyó munkában. Ez nem is meglepő annak tükrében, hogy György Júlia számára szakmai háttérrel jelentettek a hazai pszichoanalízis olyan úttörői, mint Ferenczi Sándor, Hermann Imre és Bálint Mihály

² Ranschburg Pál (1870-1945) a hazai kísérleti pszichológia és gyógypedagógia meghatározó alakja, a Gyógypedagógiai és Pszichológiai Királyi laboratórium megalapítója.

³ Aczél Györgynek gyerekként a Patronázs Egyesület nyújtott menedéket. Lánya, Aczél Anna is a Faludiban kezdte szakmai pályafutását.

(Vikár, 1997, 18-19.). A team-munkában szerzett tapasztalatai döntő szerepet játszottak az ideális intézményes működésre vonatkozó elképzelésében:

„Egy intézmény nem több-kevesebb helyiségből, ott dolgozó személyekből és bizonyos könnyen felsorolható munkafolyamatokból áll, hanem valamiképpen élőlény, melyben annak ellenére, hogy a munkatársak⁴ korban, egyéniségben nagyon is eltérőek lehetnek, mégis van valami közös, talán a munkához, a gyerekekhez vagy egymáshoz való viszonyuk s nem utolsó sorban tudományos szemléletük.” (György, idézi Horányi, 1997, 17.)

A Budapest egész területére kiterjedő diagnosztikus és pszichoterápiás ellátás mellett a szakrendelői program része volt pszichológusok és különböző pedagógiai területen működők – tanárok, óvodapedagógusok – szakmai továbbképzése.⁵ A Faludiban folyó munka és az ott tartott ún. szombati szemináriumok nemcsak a pszichoanalitikus elméletek népszerűsítésében játszottak nagy szerepet, hanem a Budapesten kiépülő nevelési tanácsadói hálózat szellemiségét is meghatározták (Csák, 1997, 33.). A Faludi célkitűzése az volt, hogy az „ideges, bűnöző, nehezen nevelhető gyermekeket valamilyen ambulatorium keretében ne csak megvizsgáljuk, hanem a baj okainak tisztázása után akár nevelési tanácsadással, akár a gyermekkel való egyéni foglalkozással (korrekciós neveléssel) rendbe is hozzuk” (György, 1985, 43.). Ezt a komplex eljárási rendszert György Júlia gyógyító pedagógiaként definiálta, mely a lélektan, a pedagógia-gyógypedagógia, valamint a családvédelem közös keresztmetszetében helyezkedik el (Gáti, 1997, 63.).

Az antiszocialitás integratív szemlélete

György Júlia szakmai életútjának mindvégig központi elemét jelentette az antiszociális személyiség fejlődés- és neveléslélektani hátterének vizsgálata, továbbá a korrekciót elősegítő preventív és terápiás lehetőségek. Az antiszociális személyiség kialakulására multifaktoriális folyamatként tekintett: mivel az ember komplex biopszichoszociális lény, így az emberi viselkedés, a fejlődésbeli problémák és patológiák, csakis több – szociális, pszichológiai és biológiai – szempont összeegyeztetésével értelmezhetőek adekvát módon. György Júlia saját elméleti és módszertani újításain túl – különös tekintettel a kriminalitás szexuális perverzióként való értelmezésére – a kor orvostudományi és pszichológiai eredményeinek kiváló szintézisét is adta (Popper, 1970). Elméleti megközelítésének tartópilléreit a klasszikus pszichoanalízis, illetve az abból kinövő új pszichológiai irányzatok – például az ego- és individuálszociológia – nyújtották. E három iskola eltérő mértékben, de határozottan szakított a redukcionista, biológiai-konstitucionális determinizmussal. Különösen az Alfred Adler által alapított individuálszociológia álláspontja volt, hogy a patológiás viselkedésformák kialakulásában a korábbiaknál sokkal hangsúlyosabb

⁴ Munkatársai voltak: Hirsch Margit, Hoffer Éva, Gergely Béla, Bóna György, Vikár György, Virég Teréz, Klaniczay Sára, Binét Ágnes, Nemes Livia, Alpár Zsuzsa, Kónya Olga, Biró Anna, Barta Anna, Halász Anna, Aczél Anna, Jakab Katalin, Havas Ágnes (Horányi, 1997, 15.).

⁵ A Faludi hatóköréről lásd bővebben: Kovai, 2015. Lásd még: Faludi Retro. *Serdülő- és gyermek-pszichoterápia*, 8(1-2), valamint e számunkban Halász Anna és Alpár Zsuzsa tanulmányát.

tényezők jelentős szerepet játszanak a káros környezeti hatások, kiváltképpen a családi élet libidinális dinamikájának zavarai, a rossz szülői bánásmód és a hibás nevelési eszközök.

György Júlia orvosi-pszichológiai megközelítést alkalmazott, ugyanakkor az alkati és szerzett biológiai adottságokat csak mint aspecifikus tényezőket értékelte. Alkat alatt értendő az egyén veleszületett pszicho-szomatikus szervezetének általános jellege, az idegrendszer reakciómódja és intenzitása (György, 1965b, 19.). Tehát az alkat – Klaniczay Sára meghatározása alapján – egyfajta idegrendszeri előhuzalozás, amely nem tartalmaz önmagában sem jellemtulajdonságokat, sem konkrét kórformákat (Klaniczay, 1997, 47.). Az öröklött tényezőknél valamivel nagyobb kauzisztikai szereppel bírnak az intrauterin vagy születési traumák során szerzett biológiai ártalmak. Ezek főleg enyhe enkefalopátiás állapotot okozhatnak⁶, de önmagukban ezek a károsító élmények sem vezetnek manifeszt betegséghez (György 1967b, 719.). György Júlia amellett érvelt, hogy az orvostudománynak egyelőre nem állnak a rendelkezésére olyan empirikus bizonyítékok⁷, melyek a bűnelkövető magatartás biológiai meghatározottságát alátámasztanák. Mindemellett a biológiai determinizmus összeegyeztethetetlen a prevenciót szorgalmazó törekvésekkel is. Ez a redukcionista álláspont ugyanis azzal, hogy a környezeti faktorok és a nevelés markáns szerepét megkérdőjelezi, az állami beavatkozást és a gyermekvédelmi-mentálhigiénés intézményrendszer létjogosultságát is kérdésessé teszi (György, 1965b, 18.).

György Júlia számára a klasszikus libidóelmélet mellett a kor csecsemőmegfigyelései – főleg René Spitz kutatásai a hospitalizációs ártalomról, illetve John Bolwby kötődéselmélete – szintén stabil elméleti háttérrel biztosítottak (György, 1967a). Ezek szerint a pszichoszexuális fejlődés továbbra is a személyiségfejlődés gerince maradt, ugyanakkor az antiszociális személyiségfejlődés kialakulásának gócpontja már nem az Ödipális-konfliktus időszakára tehető, mint ahogy az például August Aichhorn klasszikus pszichoanalitikus megközelítésében még kimutatható. A társadalmi normarendhez való alkalmazkodás minőségét a gyermek első három életéve, a szülőkkel való korai kapcsolat minősége határozza meg. Az erkölcsi-én – vagy klasszikus freudi fogalommal élve a felettes-én – kialakulása már nem az Ödipális-konfliktus csúcseményéhez kötődik, hanem folyamatszerűen, azonosulások sorozatán keresztül formálódik meg.

Az antiszociális karakterstruktúra kialakulása

György Júlia az antiszociális karakterstruktúra kialakulásában három fő szakaszt különített el egymástól. Az első fázist a szeretet-tárgy elvesztése vagy a tárggyal kialakított kapcsolat súlyos zavara határozza meg. A tárgyvesztést kiváltó környezeti tényező lehet az agresszív és brutális nevelői eszközök alkalmazása, a szeretett szülő érzelmi hozzáférhetetlensége vagy a testvérek közötti megkülönböztető szülői bánásmód, mely a legkriminogénebb faktor, az ún. Tantalusz-szituáció kialakulásához

⁶ Ez később pszichopátiás tünetek forrása lehet (György, 1967a, 88.).

⁷ Például az ikerkutatások eredményei.

vezet. A második fázisban az érzelmileg nem kielégítő korai kapcsolat eredményeképpen a gyermek fokozatosan visszavonja érdeklődését a külvilág tárgyairól. A tudata beszűkül, és regrediál egy korábbi, egocentrikus kognitív állapotba. Szellemi és érzelmi fejlődésében lassulás figyelhető meg, a rapportra való képessége szintén drasztikusan csökken. A külvilágtól való elfordulással párhuzamosan elszegényednek a potenciális azonosulási pontként szolgáló kapcsolatai is (György, 1967b, 718.). Az azonosulási lehetőségek hiánya két következménnyel járhat: a gyermek vagy egyáltalán nem teszi belsővé a szülők értékrendjét, vagy pedig olyan kis mértékben internalizálja őket, ami nem elegendő a tudattalan ösztönkésztetések szabályozásához. A folyamat a tudatos én diszkriminatív és szintetizáló funkcióinak zavarában csúcsosodik ki. Előbbi esetében a szubjektív és az objektív valóság közötti határ elmosódik, ezáltal felerősödnek a projekciós mechanizmusok, a logikai-kritikai képességek pedig gyengülnek. A szintetizáló funkció elégtelen működése hozzájárul a tudattalan tartalmak tudatosba történő betöréséhez (György, 1967b, 722.). A projektív és disszociatív mechanizmusok felerősödése és az én-fékek gyengülése együttesen rögzítik a külvilággal szembeni impulzív, ellenséges és agresszív viselkedést (György, 1978, 101.).

György Júlia jóformán minden munkájában hangsúlyozta, hogy az antiszociális személyiség és a bűnelkövető magatartás kialakulására nézve a legsúlyosabb rizikófaktort a már említett ún. Tantalusz-szituáció jelenti. E speciális családindinamikai helyzet elnevezése az Ödipusz-konfliktushoz hasonlóan egy görög mitológiai történetből származik.⁸ A Tantalusz-szituációban a családon belüli „erkölcsi és érzelmi alap” egyenlőtlen elosztásra kerül. Általában több testvér közül az egyik irreális mértékű negatív megkülönböztetésben részesül, a szülők részéről szélsőségesen kevesebb gondoskodást, figyelmet és szeretetet kap. A nagyfokú frusztrációt főleg az okozza, hogy az érzelmileg elutasított gyermek a testvéreinek jutó törődés által testközlemből tapasztalja meg a számára elérhetetlen szülői gyengédséget.⁹ A Tantalusz-szituáció magját az elutasító, neurotikus szülő reflektálatlan indulatáttételi folyamatai adják: a szülő olyan feldolgozatlan, tudattalan negatív érzelmeket vetít rá gyermekére, melyek egy korábbi kapcsolat – jellemzően válással végződött házasság – sérelmeit hordozzák. A fokozott elutasítás és a szeretet-tárgy elvesztése miatt a gyermek reaktív depresszióba eshet, mely olyan magatartásproblémáknak engedhet teret, mint a lopás, csavargás, súlyosabb esetben az irigyelt testvér(ek) bántalmazása (György, 1967a, 92-93.). György Júlia esettanulmányainak tükrében a lopás visszatérő motívuma – különösképpen az édességek eltulajdonítása – mindig alternatív örömforrásként, a szeretethiány kompenzációjaként értelmezhető. Ahogyan Adler is írja:

⁸ A történet Tantalosz király köré szövődik, aki elbizakodottságában a saját fiát tálalta fel vacsoraként az istenek számára. Miután az istenek rájöttek, hogy mit tett a saját gyermekével, száműzetésbe került az alvilágba, ahol egy vízzel teli meredélyben kellett ülnie az örökkévalóságig. Ott arra ítéltetett, hogy soha ne legyen képes alapvető fizikai igényeit és vágyait – például szomjúságát és éhségét – kielégíteni. Ugyanakkor a kielégülés forrásai mindig karnyújtásnyira legyenek tőle, folyamatos kísértésben és reménykedésben tartva őt. A Tantalusz-szituációhoz hasonló helyzetet ír le a bibliai Káin és Ábel története.

⁹ György Júlia a Tantalusz-szituációt a társadalmi folyamatok értelmezésére is kiterjesztette. Így például a nagy gazdasági különbségek, a vágyott szociális körülmény elérhetetlensége ugyanúgy kriminogén tényező lehet, mint a családon belüli érzelmi alap igazságtalan elosztása. Különösen igaz ez a bevándorlók vagy a vidéki, szegényebb régiókból nagyvárosba költözők esetében. A kriminogén helyzetek tehát analógiába állíthatók a családon belüli viszonyok libidinális dinamikájával (György, 1967, 102-103).

„[a gyermekkori lopás] nem annyira bűncselekményt jelent, mint inkább a gyermek kísérletét a meggazdagodásra. Meggazdagodni azonban csak akkor akar az ember, ha megraboltnak érzi magát. Az ő tette tehát az otthoni szeretethiány és reménytelenség következménye volt. Ha egy gyermek lopni kezd, minden esetben azt állapíthatjuk meg, hogy úgy érezte, megfosztották valamitől.” (Adler, 1929/1998, 123-124.)

A szülők korábbi kapcsolatából született gyermek „másodosztályú állampolgársága” mindig patogén tényező, és igen könnyen öngerjesztő folyamattá válhat: az érzelmi elhanyagolás következtében kialakuló testvérféltékenység¹⁰, dac és agresszív impulzusok mintegy igazolják a szülő számára, hogy a gyermek valóban rosszabb bánásmódot érdemel. Az inadekvát szülői válasza a gyermek fokozott agresszióval fog reagálni, az antiszociális tünetek pedig felerősödnek. Éppen ezért, a circulus vitiosus-hatás miatt bizonyul hatástalannak a szigor, a büntetés és az erőszak alkalmazása, hiszen mindezek az eszközök csak megerősítik a gyermek korábbi negatív tapasztalatait és a világról alkotott ellenséges elképzelését (György, 1967a).

Az agresszió kérdése

Az antiszociális magatartás egyik primer alapmechanizmusa a pozitív érzelmek elfojtásával egy időben az agresszív tendenciák kifelé fordítása (György, 1967b, 722.). Éppen ezért fontos tisztázni az agresszió pontos természetét és megnyilvánulásainak formai sajátosságait. György Júlia ebben a kérdésben saját idegorvosi tapasztalata, illetve a modern gyermekmegfigyelések alapján az egopszichológia álláspontját tartotta tudományosan alátámasztottnak. Az egopszichológia képviselői közül Rudolph Loewenstein, Heinz Hartmann és Ernst Kris kérdőjelezte meg Freud primer agresszióval kapcsolatos állásfoglalását (Hartmann – Kris – Loewenstein, 1949). Hartmannék szerint az egyén primer agressziója először mindig a külvilág felé irányul, és csak bizonyos akadályoztatások esetében fordul önnön pszichés struktúrája felé. Ezzel szemben Freud a primer öndestruktív tendenciák megléte mellett érvelt. Hartmann az önmaga ellen fordított agresszió kérdésében szintén Freudtól eltérő álláspontot képviselt: ez az agresszív mechanizmus nem minden esetben válik egyben öndestruktívvá is. Az én – erejétől függően – többnyire képes *neutralizálni* ezeket a késztetéseket vagy minőségileg más típusú aktivitás irányába kanalizálni őket (György, 1967a, 120-121.). Habár György Júlia az agressziót érintő alapvető kérdésekben az egopszichológia álláspontjára helyezkedett, a modern belgyógyászati tapasztalatok és a pszichoszomatikát érintő kutatások tükrében úgy látta, hogy Hartmann túlbecsülte az én neutralizáló képességét. Ugyanis a pszichogén betegségek előfordulási gyakorisága – különösen, ami a fekély- és asztmatikus megbetegedéseket illeti – inkább azt mutatja, hogy a befelé fordított agresszió nagyobb hányada válik destruktívvá. Ugyanakkor hozzáteszi: „Mindenesetre az agressziók neutralizációjának és aktivitássá alakításának mértéke arányban van az Én erejének, általában az egyén

¹⁰ Ezt érdemes összevetni Adler születési sorrenddel kapcsolatos meglátásaival is. Erről bővebben: György, 1975.

mentálisan egészséges fejlődésének mértékével.” (György, 1967a, 121.) Következésképpen az antiszociális személyiség struktúrája korrelál az én fejlettségének mértékével. Sőt, lényegében ez az a tényező, ami elhatárolja őt a kényszerneurotikusok csoportjától. György Júlia a kényszerneurotikust olyan bűnözőnek tekinti, aki fejlett erkölcsi-énjének köszönhetően agressziójában gátolva van. Ezzel szemben az antiszociális személyiség fejletlen én-apparátussal rendelkezik, így nincs, ami akadályozná agresszív késztetéseinek acting out jellegét. A kényszerneurotikus és az antiszociális személyiség tünetképződése tehát eltér egymástól: míg az előbbi esetében autoplasztikus, az utóbbiban az alloplasztikus tünetek dominálnak. Azonban e két karakterstruktúra közötti határ meglehetősen fluid, előfordulhatnak olyan „Janus-arcú szindrómák” is, melyek mind neurotikus, mind antiszociális jegyeket magukon viselnek.¹¹ Legmarkánsabb példája ennek a vissza-visszatérő kényszeres csavargás is, mely egyszerre hordozza magán a neurotikus és az antiszociális személyiség attribútumait (György, 1978).

Elméleti újítás: kriminalitás mint szexuális perverzió

A bűnelkövető magatartás pszichoanalitikus magyarázatához eleinte Sigmund Freud neurózistana nyújtott elméleti keretet, így a bűnöző és a neurotikus közötti kapcsolat már a kezdetektől felmerült az ún. kriminálpszichoanalízisen belül (Garai, 2019). Ferenczi Sándor 1919-ben, „A pszichoanalízis és a kriminalitás” című előadásában – mely 1928-ban nyomtatott formában is megjelent – több bekezdést szentelt a kriminalitás és a neurózis között húzódó határ problematikájának. Ferenczi szerint ahhoz, hogy a kriminálpszichoanalízis mint önálló tudományág megszülethessen, szükséges a kriminális magatartás patogenezisének pontos feltárása. Mivel empirikus, bűnelkövetőkkel végzett analitikus anyag egyelőre nem állt a rendelkezésükre, a neurózis patomechanizmusa jó összehasonlítási pontként szolgálhatott. Ferenczi elsősorban a nemi perverziók terén figyelt meg hasonlóságokat a két állapot között, lévén a nemi perverziók a társadalom szempontjából tabunak, tiltott cselekedeteknek, veszélyforrásnak számítanak. A nemi perverzió esetében az egyén megrekedt vagy regrediált a pszichoszexuális fejlődés korai, genitalitás előtti szakaszaira (Ferenczi, 1928). A nemi perverzekre jellemző, hogy olyan intenzív ösztönmegnyilvánulásokkal rendelkeznek, melyek „átmenetileg a normális ember fejlődésében is szerepet játszottak, de a felnőtteknél csak nyomokban” lelhetőek fel, tehát infantilis tendenciákról beszélhetünk. Ferenczi valószínűnek tartotta, hogy a bűnelkövetők esetében hasonló fejlődésbeli elakadások és regressziók játszanak szerepet, így az infantilis tendenciák miatt „veszedelmes nagy gyerekeknek”¹² tekintette őket (Ferenczi, 1928). György Júlia vizsgálatai később igazolták Ferenczi Sándor hipotézisét: az antiszociális személyiség korai ösztönfejlődésében olyan

¹¹ A csavargásoknak továbbá van egy organikus alapokon nyugvó fajtája is, az ún. poriománia, mely az epilepsziás betegek körében figyelhető meg. Egyes nézetek szerint ezek az epileptoid kószálások különösen indukálják a bűnelkövetési hajlandóságot (Gyimesi, 2019,10.). György Júlia szerint ezek a cél- és öntudat nélküli csavargások epilepszia ekvivalensnek tekinthetők (György, 1967a, 190.).

¹² Különösen figyelemre méltó a gyermek és a bűnelkövető közötti analógia visszatérő jellege, melyre már Popper Péter is felhívta a figyelmet (Popper, 1970).

elakadások mutathatók ki, melyek különösen érintik az orális és az anális fázist. Ennek eredményeképpen az antiszociális személy pszichoszexuális fejlődése során nem éri el a normális genitális szakaszt.

Túllépve Ferenczi elméleti következtetésein György Júlia már katamnesztikus vizsgálatok segítségével értelmezte a bűnelkövetéseket kísérő intenzív indulatokat: a brutális vagy elutasító szülői bánásmód következtében felgyülemlett agresszióhoz szexuális ösztönerő is kapcsolódik, mely az adott bűntettnek szadisztikus jelleget kölcsönöz (Virág, 1997). A szexuálisan perverz és az antiszociális személyiség esetében is alloplasztikus tünetek alakulnak ki: mind a két állapotra jellemző, hogy az agresszió a külvilág felé tör utat magának.

Bár a kriminalitásban az agresszió dominál, György Júlia szerint szimbolikus úton a zavart szenvedett szexuális ösztönök is kifejezésre jutnak (Virág, 1977). Utóbbi elsősorban a tolvajnyelvben vélte felismerni, amelyben számos kifejezés a bűnelkövető tudattalan szexuális indítékait sűríti magába, mintegy tanúskodva az elkövetett bűntény libidinális jellegéről (György, 1967a, 140).¹³ A speciális nyelvhasználaton túl a bűnelkövetések perverz jellege a konkrét tettet kísérő, fokozott izgalmi szint megnövekedésében, valamint az azt követő kielégülésben is megmutatkozik:

„A kiindulási alap tehát egy kellemetlen belső feszültség, izgalom, mely egy agresszív s valakinek több-kevesebb szenvedést (károsodást) okozó tettel oldódik; akut kellemes érzésekkel jár, s határtalan kielégülést, nagy idegrendszeri feszültségnek oldódását, valamint »orgazmus«-szerű állapotot vált ki. Ez a mechanizmus azonban – mely tehát sadisztikus kielégüléshez vezetett – megegyezik a perverseknek ismert akciók szubjektív kísérőivel, ill. következményeivel.” (György, 1967a, 141.)¹⁴

Ugyanakkor a szexuálisan perverz és az antiszociális, bűnelkövető személy eltérő mértékben képes tudatosítani cselekedeteinek szexuális jellegét. Előbbi tisztában van azzal, hogy kényszeres akciói valamilyen szexuális cél elérésére irányulnak, utóbbi előtt azonban tudattalan marad tetteinek perverz jellege. Ennek oka, hogy az antiszociális személy viselkedése nem jár együtt genitális kielégüléssel, másrészt általában erős racionalizációs mechanizmusokkal is él (György, 1967a, 144-147.).

Az antiszociális és a szexuálisan perverz egyén közötti különbség mindenképp az eltérő ösztönfejlődésben keresendő. Mindkét esetben az orális és az anális szakaszhoz való erős fixálódás tapasztalható, ám míg az antiszociális személy

¹³ A német kriminálpszichológustól, Hans von Hentigtől hozott példák között szerepel például a „*frisking*” kifejezés, mely arra utal, amikor a tolvaj az áldozat zsebének tartalmát kitapogatással méri fel. Ugyanakkor a „*frisk*” szó a tolvajnyelvben egy nőnek a birtoklására is utal. További példa a „*prating*” szó, ami a bűntársak általi pozícióba helyezést jelenti, ugyanakkor ezzel egy időben a női szeméremtestre is használatos. (György, 1967a, 140.)

¹⁴ A kettő közötti átmenetnek egyik legjellegzetesebb formája a kleptománia. Szintén Hans von Hentigtől emeli be György Júlia egy ezredes példáját, aki vacsorameghívások alkalmával minden esetben eltulajdonít egy ezüstkanalat vendéglátótól. A tett végrehajtása után azonban rögtön jelentőségét veszti számára az eltulajdonított tárgy. Tehát az anyagi haszonszerzés igénye nem merül fel, egyedül az eltulajdonítás szimbolikus cselekedetével járó izgalmi állapot átélése a cél. A lopás szimbolikus gesztusa mögötti okok tudattalanok maradnak az elkövető számára (György, 1967a, 145.).

általában orál- és análiszadisztikus jellegű, addig a szexuális perverzekenél valamilyen mértékben a fallikus szakasz is érintve van (György, 1967a, 144.).

A nevelés szerepe az antiszociális személyiség kialakulásában

György Júlia szakmai életútjában kiemelt hangsúlyt kapott a patológiás fejlődés prevenciójának kérdése: milyen módon lehetne csökkenteni a gyermekre nehezedő, számos alkalommal megnyomorító környezeti-nevelői ártalmakat? Sigmund Freud a prevenció kérdésének még viszonylag kevés figyelmet szentelt, ugyanakkor az elfojtásra épülő nevelési gyakorlatoknak már ő is kiemelt szerepet tulajdonított a neurózis patogenezisére nézve. Ezzel a pszichoanalitikus közösség számára mintegy ki is jelölte új, meghódítandó kutatási területként – különösen annak preventív szerepe miatt – a pedagógiát. A század első évtizedeiben egyre jobban felerősödött egy olyan szakmai diskurzus – többek között Siegfried Bernfeld, August Aichhorn valamint Anna Freud munkájának köszönhetően –, amely egy pszichoanalitikus alapokon nyugvó pedagógiai rendszer megkonstruálását szorgalmazta. A nevelés és a prevenció közötti szoros kapcsolatot remekül illusztrálja, hogy a fentebb említett három analitikus eredeti végzettségét tekintve pedagógus volt, így nemcsak széleskörű pedagógiai ismeretek birtokában voltak, hanem gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkeztek ezen a téren.

Az individuálpszichológia még határozottabban foglalt állást ebben a kérdésben. Alfred Adler igen markánsan – és némileg Freud ellenpontjaként – nyilatkozott a prevenció kapcsán: a modern orvostudomány számára nem a már kialakult betegségek kezelése jelenti a legnagyobb kihívást, sokkal inkább a patológikus folyamatok megelőzése (Ansbacher, 1990, 41.).

Adler az antiszociális viselkedés kialakulását elsősorban neveléslélektani problémának tekintette, számos munkájában foglalkozott a patológikus környezeti hatások következményeivel (Popper, 1970). Adleri keretben a gyermek alapvető létélménye a környezetének való kiszolgáltatottság, ennek okán az is a gyermek mikrokörnyezetének a függvénye, hogy kisebbrendűségi érzésével hogyan és milyen mértékben képes megküzdeni. Ha a megküzdés nem elégséges, frusztrációja – kompenzációként – egoisztikus, felsőbbrendűségi törekvésekben fog megnyilvánulni (Adler, 1928). György Júlia ehhez hasonló dinamikát részletez a milió sérültsége miatt habituális bűnözővé váló egyénnel kapcsolatban:

„A bűnözőnél átmenetileg gyakran súlyos depressív állapot, az önértékelés maximálisan csökkent volta előzi meg a manifeszt kriminalitás állapotát, mely tartósan elviselhetetlen voltánál fogva hypomániás jellegű, külsőleg aktív állapotba csap át, amikor a kriminális tett bekövetkezik. Ekkor már az előbbi súlyos, narcisztikus sérültség, a teljes önfeladás és letörtség átfordul az önmagát irreálisan túlértékelő, mindenhatósági állapotba (ő ügyesebb, erősebb, mint más, minden lakatot ki tud nyitni; őt sohasem fogták volna el, ha... stb. stb.), akit semmiféle baj nem érhet (a következmények elmosódása).” (György, 1967a, 133.)

Neveléslélektani szempontból az antiszociális viselkedés kialakulását előmozdítják az olyan pedagógiai szélsőségek, mint a túlzott kényeztetés és az erőszakos bánásmód. Adler, Aichhorn és György Júlia is amellett érvelt, hogy e két inadekvát nevelői attitűd súlyosan patologizáló hatással bír. Adler szerint az elkényeztető nevelés esetében a gyermek nagy valószínűséggel nem válik önállóan cselekvő lényé, csak függőségi viszonyokban képes funkcionálni. Szociális inkompetenciájából adódóan kisebbségi komplexus alakulhat ki nála. Mindezek megnehezítik, hogy adaptív megküzdési stratégiákkal éljen a rá háruló problémákkal szemben (Ansbacher, 1990, 48.). Ami Aichhorn megközelítését illeti, véleménye szerint az elkényeztető nevelés során a gyermek nincs motiválva arra, hogy az örömeiről lemondva a valóságelv szerinti működésmód felé mozduljon el, hiszen a szülő úgy elégíti ki a gyermek minden vágyát, hogy nem tart igényt a viszonzásra¹⁵ (Aichhorn, 1925, 196.). György Júlia még kritikusabban nyilatkozik ebben a témában. Az elkényeztető nevelés számára a hipokrizis egy formája, hiszen a szülő gondoskodásnak álcázva elégíti ki saját érzelmi szükségleteit, túlingerelve ezzel a gyermek érzékeny ösztönét. A gyermekét magához láncolja, és nem engedi önállóan cselekvő emberré válni (György, 1965b, 66.).

A bántalmazott, elhanyagolt vagy nem kívánt gyermek esetében Adler és Aichhorn megközelítőleg azonos álláspontot képviseltek. A bántalmazott gyermek vágya a szeretetre, a figyelemre és a gondoskodásra – az elkényeztetéssel szemben – soha nincsen kielégítve. A depriváló érzelmi közegben nem tapasztalja meg a másokhoz való kapcsolódás és együttműködés örömét. A világ számára ellenséges helyé válik, ami ellehetetleníti a bizalmi kapcsolatok kialakítását (Aichhorn, 1925). György Júlia így ír a dresszúrával és brutalitással élő szülői bánásmódról, mely megtévesztő módon álszocialitás kialakulásához vezet:

„A gyermek persze kezdetben fél a veréstől, s átmeneti ideig tartózkodik a nehezményezettől – ez téveszti meg a bot híveit – de igen rövid idő múlva sokkal súlyosabb alakban ismétli meg nyíltan vagy burkoltan, háta mögött destruktivitását és bosszúaktusait. A kisebb gyermek tör-zúz, tüzet gyújt, bepiszkol szándékosan, többnyire az anya távollétében. Csakhamar azután lopni kezd, és ha még ekkor sem jön szakszerű beavatkozás, a szerencsétlen gyermek felnőtt korára súlyos bűnözővé válhatik.” (György, 1971, 112.)

Utak a gyógyuláshoz

Pszichoterápiás keretben az antiszociális és a neurotikus személy kezelésének ugyanaz a kitűzött célja: a tünetek megszüntetése a személyiségstruktúra megváltoztatásán keresztül. Mind a két esetben a gyógyító munkát részletes pszichodiagnosztikával, a pontos diagnózis és prognózis felállításával kell kezdeni. A kezelés sikerességének előrelátható fokát együttesen határozza meg a betegségtudat léte vagy hiánya, az agresszió allo- vagy autoplasztikus jellege; a realitásérzék, a rapportra való képesség és a regresszió mértéke. Fontos befolyásoló tényező, hogy a

¹⁵ Például viselkedésbeli változások formájában.

tünetek kriminalitást vagy inkább neurózist tükröznek-e. Míg a kriminalitás esetében a nevelői munka fog dominálni, addig a neurotikus jelleg a pszichoterápiás beavatkozást teszi indokolttá (György, 1972).

A terápiás folyamat első lépcsőfoka a problémás gyermek pszichotoxikus miliójének megváltoztatása és a szülők destruktív nevelési módszereinek a korrigálása például nevelési tanácsadás segítségével.¹⁶ A mindenkori nevelőnek mint szülő-reprezentánsnak először a gyermek bizalmát kell elnyernie, ezután lehetséges kialakítani az együttműködésre való hajlandóságot. Csak a raportra épülő kapcsolat biztosíthat új azonosulási lehetőséget és korrekatív emocionális élményt:

„A pozitív indulatáttétel erősödésével s a nevelővel való azonosítás kapcsán fokozatosan új szemlélet s magatartás alakul ki az Énben, amely most már nem addigi destruktív impulzusaival ért egyet, vagy legalábbis ambivalens azokkal, így a külső destruktív aktivitást már nem engedi akadálytalanul keresztül – hanem szembefordulva azokkal, az Énjébe már bizonyos fokig beépült nevelővel vagy terapeutával, mint új Én-ideállal, küzd ellenük, kezdetben több-kevesebb sikerrel.” (György, 1972, 276.)

A nevelői munka ezen a ponton fokozatosan pszichoterápiás jelleget ölt. A nevelővel szembeni pozitív indulatáttételnek köszönhetően az antiszociális gyermek együttműködőbbé válik, már meg tudja osztani tudattalan fantáziáit is. A felgyülemlett agresszív késztetések fokozatosan neutralizálódnak. Fontos, hogy a viselkedésében megnyilvánuló pozitív változásokat a környezete elismerje és visszatükrözze. Így a korábbi, destruktív circulus vitiosus helyzettől már minőségében eltérő, előremutató öngerjesztő folyamat alakulhat ki (György, 1972).

A beavatkozás szintjei

György Júlia részletesen ismerteti a szükséges beavatkozások szintjeit és eszközeit az 1965-ös „Adalékok a gyermekkori szökés-csavargás szindrómájához” című tanulmányában. E Janus-arcú szindrómát strukturális mechanizmusa és életkori sajátosságai alapján három fő típusra osztotta, melyek mindegyike más típusú beavatkozási módot igényel. A csavargás súlyossága részben életkorfüggő: általában a prepubertás korszakban mutatkozik meg, a tünetek felnőttkorba való átcúsúzása már súlyos pszichotikus állapot fennállására utalhat. A rövidebb, napközbeni csavargás általában a rossz családi légkörben nevelkedő, önállóságában – például szabad játéktevékenységében – súlyosan korlátozott gyermek menekülési útvonala. Ez az állapot még csak kezdődő antiszocialitásra utal, és viszonylag könnyen feloldható: mivel alapvetően rossz nevelési eszközök megválasztására vezethető vissza, az esetek többségében a szülővel folytatott nevelési tanácsadás elégséges „gyógykezelésnek” bizonyul (György, 1965a, 63-64).

Ettől strukturájában és súlyosságában is eltérő az ismétlődő, több napig tartó kényszeres csavargás, melyet súlyos szorongásos – már-már halálfélelmet idéző –

¹⁶ Azonban ha szülő nem együttműködő, akkor felmerül a gyermek családból való kiemelése is.

epizódok kísérnek. Ez nagyon gyakran a már tárgyalt Tantalusz-szituáció következménye. A gyermek a szülei vagy az irigyelt testvér iránti gyűlöletét a családtagokra projektálja, így már ő az, aki a szülők pusztító indulatai elől menekülésre kényszerül. Ebben a helyzetben – a neurotikus vonások dominanciája miatt – a nevelési tanácsadás általában nem jelent elégséges megoldást, ezért egyéni pszichoterápia felé érdemes terelni az esetet. Különösen hasznos lehet a pszichodramatikus módszerek beemelése, melyek hatékonyan képesek neutralizálni a felgyülemlett agressziót. A pszichotoxikus környezet miatt akár a gyermek családból való kiemelése is indokolt lehet (György, 1965a, 68-69).

A harmadik típus a reaktív depresszióval hozható összefüggésbe, ugyanis kiváltó oka a gyermek szeretet-tárgyának hirtelen, traumatikus elvesztése.¹⁷ Ebben a helyzetben a gyermek sérült tárgykapcsolatát minél hamarabb helyre kell állítani, vagy elő kell segíteni az új tárgykapcsolat kialakítását. Ha a gyermek súlyos hospitalizációs ártalmaktól szenved, akkor indokolt az egyéni pszichoterápia alkalmazása is (György, 1965a, 69.).

György Júlia szerint a konstans nevelői ártalmak miatt bizonyos esetekben a gyermeket szükséges – legalább ideiglenesen – kiemelni annak destruktív, pszichotoxikus környezetéből, és a terápiát csoportos, speciális intézeti keretek között kell folytatni. Ennek mintapéldáját az Aichhorn által vezetett bécsi Oberhollabrün Intézetben látta megvalósulni, ahol az antiszociális magatartással rendelkező fiatalokkal folytatott pedagógiai-terápiás kapcsolat pszichoanalitikus alapokra épült.¹⁸ Aichhorn munkájának központi elemét a pozitív indulattétellel adta: mivel a deviáns viselkedés a korai családi kapcsolatok függvénye, a gyerekek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ezeket a hibás kapcsolati mintákat egy biztonságos térben újrajátszhassa és korrigálhassa. A redukációs folyamat során a nevelő libidinális tárggyá válik, így az új azonosulásokon keresztül a gyermek internalizálja a segítő felnőtt értékrendszerét is, megváltoztatva ezzel a deviáns karakterstruktúrát (Aichhorn, 1925).

A pedagógiai szituációban, különösen a „nehezen nevelhető” gyermek esetében tehát ugyanúgy intenzív indulattételi kapcsolat alakulhat ki, mint a terápiás folyamat során. Az indulattételi helyzet felismeréséhez és menedzseléséhez a pedagógusnak tisztában kell lennie saját hozott, pszichés nehézségeivel. Éppen ezért igen fontos a pedagógus pszichológiai képzettsége, fejlett önismerete, valamint önreflexióra való képessége. A nevelési folyamatban – ugyanúgy, ahogyan a terápiás helyzetben – a nevelő személyisége kulcsfontosságú. György Júlia éppen ezért határozottan szorgalmazta azt a külföldön már bevett gyakorlatot, hogy a pedagógusokat bizonyos pszichológiai kritériumok mentén szűrjék, alkalmasak-e a gyermekekkel folytatott nevelői munkára. A didaktikai-módszertani ismeretek mellett egyenértékű tényezőként

¹⁷ Különösen veszélyeztetettek azok az adoptált gyermekek, akiket minden empátia nélkül szembesítenek az addig titokként kezelt származásukkal. A sokkot átélt gyermek súlyos gyászt él át, és bizalma a külvilágban rendkívüli módon megrendül (György, 1965a, 68.).

¹⁸ Fontos különbség azonban, hogy Aichhorn intézetébe a gyermekek nem önszántukból kerültek, hanem a család vagy az igazságszolgáltatási rendszer nyomására. A társadalom részéről nem a gyerekek gyógyulása, hanem elkülönítése volt a kitűzött cél. Éppen ezért volt Aichhorn humanisztikus és gyermekcentrikus hozzáállása mérföldkő a gyermekvédelem történetében. Erről részletesebben lásd: Szabó, 2019.

kell szerepelnie a pszichológiai kompetenciának (György, 1965b). Mindezek alapján megállapítható, hogy a pedagógiai szituáció felértékelődésével annak kritikai megközelítése is nagyban felerősödött.

Következtetések

György Júlia fáradhatatlan intézetalapító tevékenységével, nevelői és terápiás gyakorlatával, valamint elméleti újításaival alapvető pszichológiai és pedagógiai kérdéseket tisztázott. Integratív szemlélete, az antiszociális aktusok szexuális perverzióként való újraértelmezése, August Aichhorn hiánypótló hazai recepciója, valamint a Faludi utcai rendelő szellemisége és az ott tartott szemináriumok tematikája rendkívüli módon hozzájárult a pszichoanalízis hazai hagyományainak folytatásához, a szakmai érdeklődés fenntartásához. Számos tudományos munkájával, részletes esettanulmányaival és kiváltképpen az öt kiadást is megélt, *A „nehezen nevelhető” gyermek* című kötetével bizonyosan elősegítette azt a ma is folyamatban lévő tudati változást, mely a testi-érzelmi fenyítés kérdésében nem hajlandó kompromisszumot kötni.

György Júlia egész szakmai életútja bizonyítja, hogy a pszichológia, a pedagógia és a gyermekvédelem rendszere egymástól elválaszthatatlan egységet alkot. Egy adott rendszerben megjelenő nehézség – legyen az szociális, pedagógiai vagy pszichológiai jellegű – mindig multifaktoriális, így a probléma megoldásához is csak többfrontos beavatkozással lehet közelebb jutni. Ahogyan egy intézmény működését is összetett organizmusként képzelte el, úgy nézete szerint a különböző tudományterületeknek és intézeti struktúráknak is összehangoltan, egységben kellene funkcionálniuk.

Felhasznált irodalom

- Adler, Alfred** (1929). *Életismeret*. Ford. Nyíró József. Budapest: Kossuth, 1998.
- Adler, Alfred** (1928). The cause and prevention of neuroses. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 23(1): 4–11.
- Aichhorn, August** (1925). *Wayward Youth*. London: Imago Publishing, 1951.
- Ansbacher, Heinz L.** (1990). Alfred Adler, Pioneer in Prevention of Mental Disorders. *Journal of Primary Prevention*, 11(1): 37–68.
- Borgos Anna** (2018). *Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*. Budapest: Noran Libro.
- Csák Annamária** (1997). György Júlia hatása a Nevelési Tanácsadóknál folyó gyermekpszichológiai munkára. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 33–37.
- Ferenczi Sándor** (1928/1982). A pszichoanalízis és a kriminalitás. In: Linczenyi A. (szerk.), *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest: Magvető, 360–385.

- Garai Nikoletta** (2019). Ferenczi Sándor és követőinek hozzájárulása a kriminálpszichoanalízis kialakulásához. *Imágó Budapest*, 8(3): 39–52.
- Gáti Ferenc** (1997). Epilógus. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 63–67.
- Gyimesi Júlia** (2019). Az epilepsziás bűnözőről. *Imágó Budapest*, 8(3): 5–21.
- György Júlia** (1965a). Adalékok a gyermekkori szökés-csavargás szindrómájához. In: Gegesi Kiss P. (szerk.), *Pszichológiai Tanulmányok VII.* Budapest: Akadémiai, 63–71.
- György Júlia** (1965b). *A „nehezen nevelhető” gyermek.* Budapest: Medicina.
- György Júlia** (1967a). *Az antiszociális személyiség.* Budapest: Medicina.
- György Júlia** (1967b). Az antiszociális állapotok okairól, patomechanizmusáról és strukturális sajátosságairól. In: Gegesi Kiss P. (szerk.), *Pszichológiai Tanulmányok X.* Budapest: Akadémiai, 717–725.
- György Júlia** (1971). Nehezen nevelhető gyermek az iskolában. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 106–118.
- György Júlia** (1972). Az antiszociális személyiség reedukálásának útjai – különös tekintettel a fiatalokra. In: Gegesi Kiss P. (szerk.), *Pszichológiai Tanulmányok XIII.* Budapest: Akadémiai, 271–278.
- György Júlia** (1975/1997). A családi struktúra és atmoszféra hatása a gyermek személyiségfejlődésére és kóros reakcióinak irányára. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 75–85.
- György Júlia** (1978). A mentálhigiéniai munkáról. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 86–105.
- György Júlia** (1985). *A gyermekotthoni nevelésről.* Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Hartmann, Heinz – Kris, Ernst – Loewenstein, Rudolph M.** (1949). Notes on the Theory of Aggression. *Psychoanalytic Study of the Child*, 3(1): 9–36.
- Horányi Györgyné** (szerk.) (1997). *György Júlia Emlékkönyv 1896–1977.* Budapest: Fővárosi Pedagógiai Intézet.
- Horányi Györgyné** (1997). György Júlia és a Faludi, az alakuló nevelési tanácsadó hálózat szakmai bázisa. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 15–16.
- Klanczay Sára** (1997). György Júlia „ars poetica”-ja. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 47–54.
- Kovai Melinda** (2015). Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. *Imágó Budapest*, 4(2): 1–28.
- Neményi Mária** (1976). Beszélgetés György Júliával. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 33(6): 593–596.
- Popper Péter** (1970). *A kriminális személyiség kialakulása.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Szabó Dóra** (2019). August Aichhorn és a deviáns fiatalok. *Imágó Budapest*, 8(3): 22–38.
- Vikár György** (1997). György Júlia és a „Faludi”. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 17–20.
- Virág Teréz** (1997). Az antiszocialitás, mint perverzió. In: *György Júlia Emlékkönyv*, 23–28.

Lévyné F. Kata

Psychoanalysis a pedagógiában (1935)*

„A psychoanalysis elnevezés eredetileg egy bizonyos gyógyeljárás megjelölése, ma már egy tudomány neve is lett, a tudattalan-lelkiek tudományáé. [...] A psychoanalysis alkalmazásának területe épp oly messzire ér, mint a psychológiáé, melyhez hatalmas horderejű kiegészítést hoz.”

(Sigmund Freud: *Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen*.
Leipzig: Felix Meiner, 1925.)

A psychoanalysis, mely a szellemi tudományok mindegyikére befolyással volt, legmélyebre menő hatást a neveléstudományra gyakorolt. Kivált az utolsó tíz esztendőben, mely Freud fent idézett sorinak megírása óta eltelt, és amely alatt szemünk láttára épült ki a *psychoanalytikai paedagogia*, vagyis a psychoanalytikai lélektan alkalmazása a nevelésre. Nem foglalkozhatunk ennek magyar vonatkozásaival elszigetelten, mert azok szervesen összefüggnek e tudományág általános fejlődésével. Mikor itt arra vállalkozom, hogy sajátképeni feladatát és körét vázoljam, fel kell tételeznem, hogy e lap olvasói előtt a psychoanalysis lényege és mibenléte eléggé ismeretes. Azok számára, kik mégis szükségét érzik a psychoanalysisról való fogalmaik tisztázásának vagy biztosabb alapokra helyezésének, legyen szabad a psychoanalysisnek egy, néhány évvel ezelőtt magyar nyelven megjelent rövid ismertetésére utalnom.¹

Freud a psychoanalysis alkalmazását preventív eszköznek mondta a lelki fejlődés terén. A psychoanalytikai kezelést magát is gyakran hasonlítják össze a paedagogiai eljárással. Utónevelésnek is szokták nevezni. Ezek a hasonlatok csak annál szükségesebbé teszik annak hangsúlyozását, hogy a psychoanalytikai kezelés nem hivatott a nevelést pótolni. A gyógyeljárás ott kapcsolódik be, ahol már a nem sikerült nevelésből származó bajokat kell kijavítani. Mint ilyen, a *gyermekanalízis* formájában nyer alkalmazást, a gyermeket fejlődése folyamán ért károk jóvátételére. Ezzel szemben a *psychoanalytikai lélektan* funkciója inkább a hygiene szerepéhez hasonlítható. Az orvostudomány a testi egészség megóvásáról nyert belátásait az egészséges életrend és életmód megállapítására használja fel a hygiene tanításaiban. És

* Eredeti megjelenés: Lévyné F. Kata: Psychoanalysis a pedagógiában. *A Jövő Útjain*, 1935, 10(3): 165-169. A szöveg írásmódját meghagytuk a korabeli formában.

¹ Szűts Gyula dr.: *A lélekelemzés népszerű ismertetése*. Budapest: Mai Henrik és Fia, 1932.

valamint ez az egészség megóvását, a gyógyeljárás feleslegessé tételét célozza testi téren, ugyanúgy tesz a psychoanalytikai lélektan a lelki egészség terén. Feladata egyszóval kifejezve: *preventio*.

A psychoanalytikai lélektan 1) a gyermeket, a *nevelés objektumát* teszi a tudattalan lelki élet megismerése által érthetővé, hozzáférhetővé a nevelés számára.

2) A nevelőt, a *nevelő szubjektumot* teszi munkája végzésére képesebbé. A nevelő a maga analysise által az önismeretnek és ebből fakadó önuralomnak oly fokára jut, mely egyrészt érzés- és indulatreakcióinak kiegyensúlyozottságát biztosítja, másrészt megértéshez segíti a gyermekkel, a gyermek és nevelője közt fennálló bonyolult vonatkozásokkal szemben.

Helyszüke arra kényszerít, hogy elméleti indoklásról lemondva a problémát gyakorlati alkalmazásának oldaláról mutassam be. Azon kérdésen kezdem, mely minden valóság szerint legnagyobb ellenkezésre talál az olvasóban: miért fontos, hogy a normális lelki egészségű nevelő analysisnek vesse alá magát.

Már a nevelő pályaválasztása – talán fokozottabban, mint más pályákon levőké – oly érzelmi, indulati motívumokon indulhat, melyek tudatos önbírálatá alól kivonva magukat gyakran saját gyermekkori élményeinek kihatásai. Lehet pl. pályaválasztásának rúgója a vágy, hogy megmutassa, *miként* kell nevelni. Másképpen, mint ahogyan ő maga azt elszenvetde! Vagy az a vágy, hogy más gyermekeken megismételje a rosszat, amit ő maga átélt. Mint az a hajdani gyermekbíró, ki azt vallotta, hogy őrajta apja lábbal taposott – hát nem kell sajnálni más gyermeket sem! Sokszor gyermekkori, testvérekhez való viszony szabja meg a későbbi nevelői magatartás mikéntjét és lehet oka nevelőmunka sikertelenségének. *Freud Anna* említi² egy nevelőnő esetét, ki kiváló eredményeket tudott ott elérni, ahol sajnálatot és részvétet érezhetett az elnyomott gyermekkel szemben. Mihelyt helyes eljárása eredményeképpen sikerült növendéké ebből az állapotból kiemelnie – megszűnt iránta érdeklődése, képtelen volt további eredményes munkára vele. Analysise megfejtette a különös magatartás okát és egyúttal megoldotta e specifikus gátlást is: a nevelőnő az elnyomott növendékkel saját élményei alapján kénytelen volt magát tudattalanul azonosítani. Mihelyt az elnyomottság megszűnt, a veleérzés átcsapott ellenkezőjébe, mert nem volt képes a gyermekkel örülni oly sikereinek, amelyeket ő maga sohasem tudott elérni.

Egy tanító legnagyobb nehézségekbe ütközik osztálya fegyelmezése körül. Ennek lelki háttere az a rengeteg agresszió és indulat, melyet önmagában féken kell tartania, ha – mint modern paedagogiai elvek híve – nem akar testi fenytéket alkalmazni növendékeivel szemben. Hogy fékezhesse indulatait, oly passivitásra kell kárhóztatnia önmagát, mely által osztály vezetésére alkalmatlan, erőtlen egyéniséggé válik.

A nevelő saját analysise által bepillantást nyer saját tudattalan lelkivilágába és eljut ahhoz a kiegyensúlyozott, tárgyilagos beállítottsághoz, mely mulhatatlanul szükséges nevelői munkájához. De ezen felül, a maga analysise révén élményszerűen nyer benyomást és meggyőződést arról, hogy a tudattalanba elfojtott indulatok mint élik ott tovább tengőéletüket, és befolyásolják tudatos akaratunk ellenére mint

² Anna Freud: *Einführung in die Psychoanalyse für Paedagogen*. Stuttgart: Hippokrates-Verlag, 1930.

gyermekded motívumok felnőtt cselekedeteinket. Ellenállások, érzelmi átvitelek, azonosítások szerepéről nyer tapasztalatot. Minderre *nem azért van szüksége, hogy a gondjaira bízott gyermeket analysálja* – az a gyermekanalitikus, még más kiképzést is igénylő hivatása, hanem, hogy a gyermek magatartásával, cselekedeteivel együtt azok tudattalan motívumait, mélyebb lelki hátterét is meglátni és ezek alapján a gyermeket megérteni képes legyen.

A normális gyermek reakcióiban is pl. igen nagy az azonosító mechanizmus szerepe. A gyermek azonosítja tanítóját szüleivel, iskolatársait testvéreivel, önmagát a nevelő személyekkel stb. Sok minden, amit a tanító, nevelő, növendéke elsődleges érzelmi megnyilvánulásának szokott értékelni, mint a maga személyének szólót, nem más, mint érzelmi élményeinek ismétlése. Érzelmek áthozatala nyilvánul meg abban, ha az otthon Hamupipókéje vagy lázadója, az otthonában ambiciózus vagy sikertelen, az iskolában is ugyane szerepet játsza – ott tudattalanul beállítva magához a szükséges statisztákat is.

Az analysált pedagógus helyesen fogja felismerni és elbírálni az egészséges gyermek ilyen és egyéb tendenciáit és lelki rúgóinak ismerete folytán megtalálja a helyes magatartást velük szemben.

Még nagyobb szüksége van a nevelőnek saját magán nyert belátásaira a gyermek *fejlődési rendellenességeinek* felismerésében. Ahhoz, hogy képes legyen őket indulatmentesen, tárgyilagosan észlelni és a segítség útjait a gyermek számára kijelölni. Hogy felismerje, hogy valamelyik félelmében elnémuló növendékének, lusta, álmodozó, figyelmetlen vagy hazug tanítványának sajátságai már nem egyszerű nevelési eljárással megszüntethető hibák, hanem esetleg tünetekként tekintendők. Hogy az őket előidéző gyermekneurosis psychoanalytikus kezeléssel megszüntethető, de fegyelmi eszközökkel csak rosszabbítható.

Melyek a paedagogus munkaterületei, melyekben a psychoanalytikai lélektan használhatósága próbáját már eddig is megállotta?

Psychoanalysis és gyermekszoba

Hogy szülő és nevelő miként láthatja a psychoanalytikai paedagogia megvilágításában a kis gyermek megnyilvánulásait úgy, hogy több megértést és türelmet képes vele szemben tanúsítani, arra mutat rá Bálint Alice *A gyermekszoba pszichológiájában*, mely az első magyar nyelven megjelent psychoanalytikai paedagogiai tanulmány. (1931, Pantheon kiadása.)

Psychoanalysis és óvoda

A psychoanalysis legelső megállapításainak egyike, hogy az első öt életév a felnőtt jellemére és sorsára döntő fontosságú. Ennek a megállapításnak értelmében történtek az első kísérletek analysált paedagogusok részéről óvodákban, gyermekotthonokban és

játszóiskolákban. (Kell-e újra kiemelnem, hogy ez nem az óvodában való analitikus kezelést jelenti?!) Nyilvános és magánóvodákban, valamint Montessori rendszerű óvodákban is alkalmazzák a Freud ösztöntanából levonható tanulságokat a kisdedre. Kiindulópontja e tannak az, hogy a kisgyermek tisztára ösztönlény, ki ösztöneinek közvetlen kielégítésére törekszik (pl. amit meglát, azután kap, és azt tesz vele, ami jól esik, ártalomra való tekintet nélkül stb.) Az első nevelés feladata, hogy a kisgyermeket a közvetlen *ösztönkielésről való lemondás* irányába vezesse. A gyermeket ösztönlényből szublimálni képes kultúrlénnyé fejlessze. Ennek útja a realitáshoz, a való élet kívánalmaihoz való alkalmazkodáson át vezet. De ismerve az ösztönök túl hirtelen és túl nagy nyomással való elfojtásának káros következményeit, ezt a beavatkozásra alkalmas időpontban, az ösztönfejlődés alapos ismeretéből fakadó türelemmel és a gyermek ösztönigényei iránt való megértéssel kell tennie. Ez áll a normális gyermekre nézve is.

De vannak kisdedek, akiknek viszonya személyekhez, dolgokhoz, játékhöz, munkához nem normális, megzavart. Ők az óvoda félrevonult, zárkózott, nem dolgozó, közös játékokban részt nem vevő gyermekei. Vagy pedig nem passivan állnak félre, hanem különvonulnak, hogy a legagressivebben megzavarják a többiek játékát. Rongálnak, lármával, verekedéssel zavarják a többiek játékát stb. Bécs városának egyik nyilvános óvodájában néhány évvel ezelőtt kísérlet történt, hogy az ily gyógypaedagogiai elbánásra szoruló gyermekeket egy psychoanalytikus óvónő kezében gyógypaedagogiai óvodában (Heilpädagogischer Kindergarten) összegyűjtsék, hogy így szakavatott *egyéni* elbánással segítsék visszavezetni a közösségbe a kicsinyeket. Hertha Fuchs, mint az első ily óvoda vezetője érdekes tanulmányban³ számol be azokról a gyermekekről – nem értelmi fogyatékosok! – akik növendékei zömét tették. Az ösztönfejlődés és libidofokozatok ismerete mellett lehetőséget tartja és megkísérli, hogy minden zavar számára, mely valamely korai fejlődésfokhoz való rögzítődés vagy arra való visszasüllyedés folytán állott elő, a *sámára* specifikusan legelőnyösebb foglalkoztatási anyagot és játékot meghatározza. Így bizonyos túlhangsúlyozott ösztönirányok szempontjából legalkalmasabb foglalkoztatási módok összeállításával is foglalkozott. Hertha Fuchs eljárása a legféltelenebb gyermeknél is kitűnően bevált. Munkája jelentős kísérlet abból a szempontból, hogy mit érhet el az analitikus nevelő óvodai csoporton, közösségen belül is nehezen nevelhető gyermekkel. Ily irányban működik nálunk Gönczi Terka játszóiskolája és gyermekotthona. Tanulságos még Nelly Wolffheim⁴ könyve. Roubiczek⁵ a Montessori-paedagogia és a psychoanalysis vonatkozásait világítja meg.

³ Herta Fuchs: Probleme der heilpädagogischen Kindergartengruppen. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1933, 5-6. H. Fuchs: Psychoanalytische Heilpädagogik im Kindergarten. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1932/9.

⁴ Nelly Wolffheim: *Psychoanalyse und Kindergarten*. Wien: Internationale Psychoanalytische Verlag, 1930.

⁵ Lili E. Peller-Roubiczek: Gruppenerziehung des Kleinkindes. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1933/3-4.

Psychoanalysis a népiskolában

Hogy a népoktató paedagogiai munkájába hogyan viheti be az analysisist, arra példát mutat *Zulliger*. Csak utalhatok itt igen érdekesen megírt tanulmányaira.⁶

Psychoanalysis a javítónevelésben

A javító nevelés valódi területe a psychoanalysis alkalmazásának. Újat és jelentőset alkotott e téren *Aichhorn*⁷, mint Bécs város egyik fiúnevelő intézetének vezetője. Megkapóan írja le könyvében eljárását az agressív fiatalokkal szemben. A psychoanalysis a züllöttséget a neurosisal szembeállítva úgy magyarázza, hogy a *züllött* gyermek ösztönvágyainak kielégítésében összeütközésbe jut a tiltó külvilággal. A *neurotikus* gyermeknél az összeütközés intrapsychikusan megy végbe. A saját magában felépített tiltó hatósággal, a szülői tilalmakon felépült lelkiismerettel, a „Fölöttes-Én”-nel ütköznek össze az ösztönvágyak és eredményeznek felfokozott büntudatot és neurosist. De a züllött gyermekek zöménél ez a belső konfliktus, a neurotikus háttér *is* megvan, ezért kell a büntetéssel és megfélemlítéssel történő javítónevelésnek csődöt mondania. A tudattalan psychikus mechanizmusok ismerete nélkül valóban tehetetlen a paedagogus a javító nevelés feladataival szemben. Megoldásuk csak részben a nevelésé, részben már a gyógykezelés feladata.

A kriminalitás tudományos kikutatására Londonban 1932-ben külön intézet alakult, amelyben a szociologia, orvostudomány és psychologia minden irányzata együttműködik. Az alelnökök között *Freud* és a londoni Psychoanalytikai Egyesület elnöke foglal helyet. Az intézet vezetője ugyancsak psychoanalytikus. A bűnözők psychoanalytikus kezelése London egyik kórházában történik és fiatalokra is kiterjed. Az intézetnek a törvényszékkal való hivatalos kapcsolata is kialakulóban van.

Psychoanalysis az ifjúsági- és nevelési tanácsadóban

A „nevelési tanácsadó” vagy tisztán psychoanalysisist igénylő nevelési nehézségek megszüntetésére van alapítva. Ez esetben psychoanalytikus orvos is elláthatja teendőit. Ilyen a Magyarországi Psychoanalytikai Egyesület rendelőjében (I. Mészáros u. 12) 1931 óta működő nevelési tanácsadó, melyben fennállása óta 161 gyerek részesült részben rendszeres kezelésben, részben nevelési irányításban. Vagy mindennemű nevelési nehézségek megszüntetését teszi az intézmény feladatává, és akkor szociális-, családi- és egyéb hátterekre is ki kell terjednie gondoskodó működésének. Az ily tanácsadó csak úgy felelhet meg sokoldalú feladatának, ha bekapcsolódik valamely magán- vagy nyilvános gyermekgondozó intézménybe, hol a munkában a

⁶ Hans Zulliger: a) *Psychoanalytische Erfahrungen aus der Volksschulpraxis*. Bern: Bircher Verlag, 1921.
b) *Aus dem unbewussten Seelenleben unserer Schuljugend*. Bern: Huber Verlag, 1927.
c) *Gelöste Fesseln*. Huhle Verlag Dresden, 1927.

⁷ August Aichhorn: *Verwahrloste Jugend*. Wien: Internationale Psychoanalytische Verlag, 1925.

psychoanalytikus orvos, a paedagogus, a védőnő vagy pártfogó nevelő osztoznak. Ilyen volt az első hazánkban működő psychoanalytikus gyermekrendelő intézet, melyet az Országos Gyermekvédő Liga tartott fenn 1929-31-ig, sajnos csak rövid életű átmeneti gyermekotthonában. Ilyen irányban, a preventió célkitűzésével működik 1930 óta a gr. Apponyi Poliklinika idegosztályának keretében létesített ambulatórium neurotikus gyermekek és fiatalok számára. Itt nevelési tanácsadás játszósobai megfigyeléssel, nevelőcsalád-rendszer, napközi otthon, gyógycélzatú nyaralótelep (Zugligetben) egészíti ki az orvos munkáját, ki arraszoruló esetekben psychoanalytikai gyógykezelést is alkalmaz.

A bécsi „Jugendamt” nagyszabású organisatiója keretében lett kezdeményezője *Aichhorn* a nevelési tanácsadásnak⁸, melyet éveken át végzett a „Jugendamt” kerületenként működő fiókjaiban. Ezidőszerint, a bécsi Psychoanalytikai Egyesület tart fenn két párhuzamosan működő nevelési tanácsadót, melyek egyikét *Aichhorn*, mint psychoanalytikus paedagogus orvosi segédlettel vezeti. Ily tanácsadók ma Európa minden országában és az Amerikai Egyesült Államokban nagy számban működnek. Némelyik játszósobát tart fenn, a tanácsadás végezt behozott gyermekek megfigyelésére. Ilyenek a hollandi Psychoanalytikai Egyesület Amsterdamban és Hágában fenntartott nevelési tanácsadói is.

Harmadik válfajuk az az ifjúsági- és nevelési tanácsadó, mely valamely iskola, tanintézet vagy „college” kebelén belül áll az ifjúság rendelkezésére. Ezt az Amerikai Egyesült Államokban „dean” néven ismert tisztséget sok helyütt psychoanalytikus paedagogus tölti be. *Zürichben* kezdeményező e téren *Pfister* protestáns lelkész és psychoanalytikus, ki lelkiatya tisztségével kapcsolta össze a psychoanalytikus tanácsadót. Nálunk két éve tart fenn ily psychoanalytikus tanácsadót az Izraelita Hitközség Leánygymnásiuma, melynek vezetőjéhez szülők, tanárok, de elsősorban és közvetlenül maguk a növendékek fordulnak problémáikkal.

Psychoanalysis a lelki klinikán

Orvosi irányban való kibővítése e gondoskodásnak az angol „Child Guidance Clinic”-ben történik, hol a játékszobai megfigyelés bentlakással kapcsolatos klinikai észleléssé bővül, melyben orvos, gyógypaedagogus-psychoanalytikus együttműködését többnyire megtaláljuk. Ez intézményeket is a preventió, lelki betegségek megelőzésének elve vezeti.

A Paddington Green Hospital psychoanalytikus vezetéssel 40 gyermek részére ugyancsak lelki klinikát („Psychological Department”) rendezett be.

⁸ August Aichhorn: Erziehungsbearbeitung. *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1932/11-12.

Psychoanalytikai előadások, kurzusok

A londoni egyetem gyermekpsychoanalytikai osztálya (Department for the Development of the Child) 1933 óta *Isaacs Susan dr.*, neves londoni psychoanalytikus vezetése alatt működik és psychoanalytikai kurzusait intézeti igazgató, tanítóképzőintézeti tanárok stb. látogatják.

Bazelben az egyetem népfőiskolai kurzusának egyik állandó előadója a német *Meng dr.* psychoanalytikus.

Hollandiában a pszichiatria rendes tanára a leideni egyetemen *Jelgersma* prof. előadásaiban mintegy 20 év óta a psychoanalysis meggyőződött hívének vallja magát. Ezáltal a psychoanalysis Hollandiában a paedagogiára is erős hatást nyert.

Norvégiában is folyton növekedőben van az érdeklődés a psychoanalysis iránt. Az ottani Psychoanalytikai Egyesület elnöke az osloei egyetem pszichológiai szakosztályának vezetője (*Schjelderup* prof.).

Stockholmban paedagogiai előadások és kurzusok terjesztik paedagogiai körökben a psychoanalysis ismeretét.

Érdekes kiállítások keretében „Gesunde Nerven-psychische Hygiene” címen mutatták be és szemléltették képeken és figurálisan a psychoanalysis felfogását és hasznát a lelki hygiene terén a 1929/30 években *Berlinben* és *Lipcsében*.

A lelki hygiene nemzetközi kongresszusán 1930-ban, *Washingtonban* a psychoanalysis tanításainak lényeges hely és érdeklődés jutott. Az *Amerikai Egyesült Államokban* a gyermekbíróóságok, pártfogónevelés, nyilvános tanácsadók, stb. psychoanalytikai lélektannal vannak átítatva. Az amerikai méreteket jellemzi, hogy a chicagói Psychoanalytikai Intézet szociális pártfogók és tanítók számára rendezett kurzusát 613-an hallgatták.

Bécsben 1933 óta rendszeres kétéves tanfolyamok vezetik be a hivatásos paedagogusokat a psychoanalysis ismeretébe.

A *Magyarországi Psychoanalytikai Egyesület* bevezető előadásokat és szemináriumot rendez paedagogusok számára.

Legnagyobb szolgálatot a psychoanalytikai paedagogiának 1926 óta a *Zeitschrift für psychoanalytische Paedagogik* teszi, melynek szerkesztésében *Anna Freud*, *Aichhorn*, *Zulliger*, *dr. Hoffer*, stb. vesznek részt.

E kis szemlével csak be akartam mutatni, hogy minden ország Psychoanalytikai Egyesületének törekvése a nevelők számára hozzáférhetővé tenni a psychoanalysisist. A haladóbb irányzatú nevelők viszont magukévá téve a psychoanalytikai lélektant, munkájuk számára hovatovább mindinkább nélkülözhetetlennek felismert alapot nyernek benne.

**Judith Dupont: *Kézikönyv nehéz szülőkkel rendelkező gyermekek számára.*
Budapest: Oriold és Társai, 2019. Fordította Weiszborg Anna**

Judith Dupont talán nem ismeretlen a pszichoanalízis iránt érdeklődő magyar közönség számára. Leánynevén Dormándi Judit Magyarországon született 1925-ben, Kovács Vilma unokájaként, Bálint Mihály és Bálint Alice unokahúgaként.¹ Személyesen ismerte Ferenczi Sándort, aki szoros baráti és szakmai kapcsolatot ápolt családjával. Az Anschluss követően szüleivel Franciaországba emigrált, ahol aztán maga is pszichoanalitikus lett. Bálint Mihály halála óta ő gondozza a Ferenczi-hagyatékot, és komoly szerepet játszott abban, hogy Ferenczit a pszichoanalitikus gondolkodás rehabilitálta és újra felfedezte. 2017-ben jelent meg magyarul Judith Dupont különböző írásainak gyűjteménye *Az idő fonalán. Analitikus útinapló* címmel: ebből sokat megtudhatunk családja történetéről, amely elválaszthatatlan a budapesti iskola történetétől, és tetten érhető benne az a szeretetteli humor is, amellyel az emberi lélekről gondolkodik.

Judith Dupont rengeteget fordított, folyóiratot szerkesztett, cikkeket írt, ám ez az egyetlen, könyvnek íródott műve, ez is Jeanne Van den Brouck álnéven jelent meg 1980-ban. Az ihletet az adta számára, hogy a hetvenes években felkérték, tartson pszichoedukációs előadásokat szülőknek arról, miként érdemes kezelniük problémás gyerekeiket, például mi a teendő a hazudós gyerekekkel, a verekedős gyerekekkel, stb. Judith Dupont nehezen azonosult ezzel a szemlélettel, amelynek kérdésfeltevése a gyermek jellemhibájaként értelmezi a nehézségeket, és ezekre keres receptet. Ellenérzését szokásos eszközével, a humorról oldotta fel: megfordította a helyzetet, így született meg ez a gyerekneveléskönyv-paródia, ami ugyanakkor mégiscsak mély és nagyon is használható tanulságokkal szolgál a gyermeknevelést illetően.

Jelen könyvet – tudományos többszámban – igen tapasztalt gyerekek írták sorstársaiknak, hogy segítsenek nekik eligazodni a szülőnevelés rögzös útján. Igen mulatságos, ahogy tudományos okfejtésekbe bocsátkozva elemzik a kihívásokat, amelyekkel egy gyermek magzatkorától kezdve szembesülhet. Miután – a teljesség igénye nélkül – áttekintettek néhány, a szülőknél tapasztalható problémás viselkedést, behatóan foglalkoznak a szülő anatómiájával, etológiájával. Érvelésüket esetekkel támasztják alá. Álljon itt egy részlet azzal kapcsolatban, ahogyan a gyerek a szülő „élőhelyét” látja: „A szülő mindenféle haszontalan, érdektelen, ronda és fogyasztásra alkalmatlan kacattal zsúfolja tele élőhelyét. Ezen tárgyak gyakran igen költségesek, és

¹ Judith Dupont-ról lásd pl. „Mesterségem a pszichoanalízis”. Párizsi beszélgetés Judith Dupont-nal (Erős Ferenc, Szilasi Judit). *Thalassa*, 1998, 9(1): 119-138. <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/98/1/6dupont.htm>

hasznos tárgyak rovására kerülnek beszerzésre. Megszámlálhatatlan tábla csokoládé értékét fektetik porcelánvázákba, bronzszobrokba, színes képekbe, ingákba és más hiábavalóságokba. A szülő szinte sosem játszik ezekkel a tárgyakkal, mégis makacsul ragaszkodik hozzájuk.” (80.)

Mindez önmagában parodisztikus, ráadásul felnőtt fejjel nézve időnként elég hajmeresztő következtetésekbe torkollik, ugyanakkor szembesíti az olvasót a racionális érvelés mindenkori korlátaival, és azzal, hogy milyen sok esetben értjük félre egymást a szülő-gyermek viszonyokban, milyen nehéz is a dolgokat a másik szemszögéből látni.

A tudományoskodó, fontoskodó írásmód ugyanakkor tiszteleg is a gyerekek irigylésre méltó, friss, rácsodálkozó igyekezete előtt: mint előítéletmentes, lelkes kis kutatók, óriási lendülettel próbálják felfedezni, megragadni és rendszerbe foglalni a körülöttük lévő világot. Amikor a könyv egy ilyen gyerek hangján szólal meg, még olyan nehéz témák is emészthetőbbé, humorral megközelíthetőbbé válnak, mint például a gyerekvállalás ambivalenciái, a meddőség, a mostohakérdés vagy a családi titok.

Vincze Anna előszavában Karinthy Frigyes hasonló szellemben született novelláját idézi (Gőgicse), de ilyen, a felnőtt világ furcsaságaihoz alkalmazkodni igyekvő, azt értelmezni próbáló gyerekek jelennek meg Janikovszky Éva műveiben, vagy például *A kis Nicolas* kalandjaiban is. A kézikönyv például így ír arról, ahogy a szülő magát látja: „Az a tapasztalatunk, hogy a szülő hajlamos igen tetszetős képet alkotni saját magáról. [...] Egyes gyerekek úgy tartják, hogy nem szabad letörni a szülő öntömjénezési hajlamát. Szüksége van rá, így biztatja saját magát arra, hogy feladatát jobban végezze. Egyes gyerekek még arra is képesek, hogy ügyesen, egyetlen mondattal hízelegjenek a szülő megalomániájának, és egyúttal rámutassanak annak túlzó voltára. Egy kislány például egy borús napon így szólt apjához: »Papa, kapcsold fel a napot!«” (93.)

Izgalmas, ahogyan Judith Dupont írásában ötvöződik a budapesti iskola szellemisége és a francia pszichoanalitikus hagyomány. Ferenczi Sándor munkásságának egyik sajátossága az a mély alázat, ahogyan pácienseihez viszonyul, átérzi a páciens kiszolgáltatottságát terapeutájával szemben, és hangsúlyozza a terapeuta fokozott felelősségét abban, hogy empatikusan viszonyuljon páciensehez. Ugyanezt a kiszolgáltatottságot éri tetten a felnőtt és a gyermek közötti nyelvzavar azonosításakor. Mindez hatással volt Bálint Alice munkásságára, aki mindig törekedett arra, hogy empatikusan átérze a gyermek szempontját, és a szülőket érzékenyítse a gyermeki gondolkodás sajátosságai iránt. Judith Dupont ezt a hagyományt követi: ne vegyük magunkat azért olyan nagyon komolyan, mi felnőttek, hiszen a mi nézőpontunk sem érvényesebb a gyerekekénél, és csak azért, mert ők függnek tőlünk, még nem érdemes megspórolunk magunkat a kérdésfeltevést: milyenek is vagyunk mi a gyerekek szemszögéből?

A francia pszichoanalitikusi hagyományban pedig nagy hangsúlyt kap az a gondolat, hogy a gyermek önálló és felelős lény, aki maga is aktívan alakítja a kapcsolatait, és legalább akkora igénye van a szülőtől való függetlenedésre, mint a budapesti iskola által hangsúlyozott empatikus szülői jelenlétre. A könyv számos

olyan esetet mutat be, amelyben a gyermeknek meg kell harcolnia a szülői projekciókkal, transzgenerációs terhekkkel, hogy szabad lehessen. Az egyik különösen megindító eset éppen a szülő szűrő funkciójának illusztrációja, amely kivételesen nem Judith Dupont praxisából származik, hanem saját családjának többgenerációs története.

A könyvhöz Françoise Dolto, a francia pszichoanalitikus gyermekterápia legmeghatározóbb alapító alakja írt igen hosszú előszót (maga az előszó az amúgy rövid könyv ötödét teszi ki). Judith Dupont egyike azon ritka pszichoanalitikus szerzőknek, akik valószínűleg, olvasmányosan és közérthetően képesek kifejezni mély és összetett gondolatokat is. Françoise Dolto előszava ezzel szemben igen nehéz olvasmány, és érdekességét leginkább az adja, hogy az olvasó ízelítőt kaphat általa a hatvanas évek francia pszichoanalitikusi gondolkodásának axiómáiból és dilemmáiból. Doltót a kompetens gyermek feltételezésének megfelelően igencsak foglalkoztatja az a kérdés, hogy miként lehetne e könyv tartalmát minél fiatalabb gyerekekkel megismertetni. Felveti a képregény ötletét, amely a későbbiekben meg is valósult: a könyv képregényverziói (*Le nourisson savant et ses parents* – A tudós csecsemő és szülei; *Les leçons du nourisson savant* – A tudós csecsemő tanításai) a nyolcvanas években jelentek meg franciául.

Igen izgalmas kérdés ugyanakkor, hogy kinek is szól valójában ez a könyv?

Véleményem szerint nagy erénye a műnek, hogy közérthető, nem kell sem pszichológusnak, sem analitikusnak lenni ahhoz, hogy megértsük, és ízelítőt kapjunk általa a pszichoanalitikus gondolkodásból: rövid, könnyed, vicces, mégis elgondolkodtató és mélyenszántó olvasmány. Ugyanakkor a pszichológus és/vagy pszichoanalitikus olvasó is egészen új szempontokkal gazdagodhat általa, miközben értelmezési keretét otthonosnak érezheti. A *Kézikönyv nehéz szülőkkel rendelkező gyermekek számára* tehát egyértelműen szól felnőtteknek, de kérdés, hogy mennyiben szól a gyerekekhez? Françoise Dolto véleménye szerint csak az olvasási készségek kezdetlegessége jelenthet gátat a gyermekek számára a mű mondanivalójának befogadásában, ezért is sürgette a könyv megjelentetését képregény alakban. Jelen magyar kiadást bátran ajánlanám kamaszoknak, kisebb gyerekeknek azonban inkább egy illusztrált vagy képregény verziót tudnék elképzelni.

A könyv egyik legfőbb erénye, akár szülőként, akár gyerekként, akár segítő szakemberként forgatjuk, hogy mintával és bátorítással szolgál: még a legijesztőbb, legkilátástalanabbnak tűnő helyzeteken is könnyít az, ha merünk róluk beszélni, gondolkodni, ne adj' isten merünk rajtuk nevetni.

Weiszbürg Anna

English Summaries

Children in Psychoanalysis

ESSAYS

ANTAL BÓKAY: The “child” in the metapsychology of Sándor Ferenczi

In the Ferenczi renaissance of the last few decades it has become more and more important to elaborate and reconstruct the general shape, the “*Weltanschauung*” of his psychoanalysis, the analytical metapsychology he developed in the last years of his life, often in opposition to mainstream contemporary Freudian psychoanalysis. The general construct of his psychology can be reconstructed through three important concepts: relationality, trauma and the child. The child, the main interest of my paper, was a relational and existential being, essentially traumatized, a kind of relational unconscious that exists in everybody, formed from the moment of birth in the early years of our existence, but preserved in the adult until his/her death. Our relation to the world is constructed, re-lived through the constant deconstructive activity of these two components. The relation operates through two affective forms: tenderness and passion.

Keywords: Relational psychoanalysis, relational existence, trauma, child, split self, tenderness and passion, Ferenczi, Clinical Diary.

ZSUZSANNA VAJDA: Children of the wild. Géza Róheim on child development in the light of his fieldwork

Géza Róheim, a member of Budapest School of psychoanalysis, began his career as an anthropologist. After becoming acquainted with psychoanalysis, it became his main endeavor to apply its main tenets in his ethnographic research. He believed in the universality of human race and thought that it could be proved with the help of the psychoanalytic model of development. The universality of the Oedipus conflict was questioned by the prominent ethnographer, Malinowski claiming that it cannot be found at ethnic groups living in matriarchal non-Western civilization. Róheim debated this view and in the late 1920s he had the opportunity to do fieldwork among “primitive” peoples. The best known among these is his research with Australian Arandas. Although, despite all his efforts, he was not able to

convincingly substantiate the general validity of the Oedipus conflict, he found that children's long-term development and dependence on adult care-givers are the conditions that make humans culture-building beings. His work had a significant impact on other members of the Budapest School of psychoanalysis, including Alice Bálint. Their views could have been the theoretical basis for a new model of development, but the winds of World War 2 interrupted them in working and thinking together.

Keywords: Géza Róheim, psychoanalysis and anthropology, universality of human race, Oedipus conflict and the Australian Aranda children, Budapest School of psychoanalysis

NICK MIDGLEY: Anna Freud: The Hampstead War Nurseries and the Role of the Direct Observation of Children for Psychoanalysis

The psychoanalytic tradition of direct observation of children has a long history, going back to the early 20th century, when psychoanalysis and the emerging field of 'child studies' came into fruitful contact in Freud's Vienna. As a leading figure in the attempted integration of direct observation with the new psychoanalytic knowledge emerging from the consulting room, Anna Freud played a crucial role in the emergence of this field. But her major contribution to the theory and practice of observing children came during the Second World War, when she founded the Hampstead War Nurseries. The author describes in detail this important period of Anna Freud's career, and discusses the impact it had on later work. He explores the theoretical contribution that Anna Freud made in the postwar years to the debate about the place of direct observation in psychoanalysis, and concludes that Anna Freud's 'double approach' (direct observation plus analytic reconstruction) still has a great deal to offer as a method of both psychoanalytic research and education.

Keywords: Anna Freud, Hampstead war nurseries, children observation, psychoanalysis

WORKSHOP

ANNA HALÁSZ – ZSUZSA ALPÁR: Child psychoanalysis in Hungary

The article is a retrospect chronicling the development and influence of child psychoanalysis from the 1930s to the 1990s in Hungary. Its ultimate conclusion is that child analysis in Hungary has never played a crucial role in the profession, neither during the bloom of the pre-war analytical scene, nor in the reviving movement of analytical and child therapeutic practice during the soft dictatorship, nor after the political changes in the years of 1989-90. However, its effect on child psychotherapy and analytical approach was much stronger. The core of the article is a study co-written with Zsuzsa Alpár that has lain hidden in the drawer so far. This material was completed, extended and actualized by the other author with specific focus on the role of the practice at Faludi Street Clinic.

Keywords: child psychoanalysis, Budapest School, child psychotherapy, practice at Faludi Street Clinic

DÓRA SZABÓ: The career of a humanist warrior: the healing pedagogy of Júlia György

This paper is written on the scientific career of Júlia György, a pioneer of the Hungarian clinical and criminal psychology. Júlia György focused on the criminal personality, its pathogenesis, therapeutic possibilities and the importance of its prevention within family. Her methodology was based on modern medical observations and a wide variety of psychoanalytic, ego and individual psychological researches. Furthermore, she did not only integrate medical and dynamic perspectives but she also gave a new explanation of crime by the comparison of sexual perversions. However, Júlia György took the biological and medical aspects into accounts she explicitly opposed the concept of biological reductionism. According to Júlia György, childhood deviance and crime are both determined by the libidinal dynamic of the family and the parents' destructive pedagogical methods especially brutality, humiliation and emotional neglect. Therefore the healing of deviant behavior is not just a psychological question, but pedagogical as well: the method of therapy have to use elements from both scientific field. As a result of her clinical and pedagogical work, she had a decisive role in the development of Hungarian psychotherapy and the establishment of educational counseling.

Keywords: Júlia György, juvenile delinquency, criminology, psychoanalysis, pedagogy, education, positive transference

ARCHIVES

MRS. LÉVY, KATA F.: Psychoanalysis in pedagogy

In our archives section, we republish an 1935 article by Mrs. Lévy, Kata F., published originally in the pedagogical-psychological journal *A Jövő Útjain* (The Paths of the Future), which presents the various forms and activities of pedagogy using psychoanalytic knowledge between the two world wars in Hungary and internationally.

REVIEW

Anna Weiszburg's review of Judith Dupont's book *Kézikönyv nehéz szülőkkel rendelkező gyermekek számára* (Handbook for children with difficult parents), which was published in Hungarian in 2019.

* * *

E számunk szerzői

Alpár Zsuzsa (1944–2013), gyermekpszichológus, pszichoanalitikus, a Faludi utcai gyermekpszichoterápiás rendelő munkatársa, az Ego Klinika alapító tagja.

Bókay Antal, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program. E-mail: antal.bokay@gmail.com

Halász Anna, klinikai szakpszichológus, kiképző gyerekterapeuta, kiképző pszichoanalitikus, az Ego Klinika alapítója és munkatársa. E-mail: halasza@tmtconsulting.hu

Lévyne F. Kata (1883–1969), pszichoanalitikus, a budapesti Poliklinika munkatársa, az '50-es évektől a londoni Hampstead Klinika gyermekanalitikusa

Midgley, Nick, gyermekterapeuta, a londoni Anna Freud Központ munkatársa, a University College London Klinikai, Oktatási és Egészségpszichológiai Tanszékének docense. E-mail: nicholas.midgley@ucl.ac.uk

Szabó Dóra, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program. E-mail: doraah.taylor@gmail.com

Vajda Zsuzsanna, pszichológus, professor emerita, Károli Gáspár Református Egyetem. E-mail: vajdazsuzsanna@gmail.com

Weiszburg Anna, klinikai szakpszichológus, az Ego Klinika munkatársa. E-mail: anna.weiszburg@gmail.com
